

T.C
UKURAVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KAZA VE KADER İLE İLGİLİ HADİSLERİN İNCELENMESİ

İbrahim CİVELEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2006

T.C
UKURAVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KAZA VE KADER İLE İLGİLİ HADİSLERİN İNCELENMESİ

İbrahim CİVELEK

Danışman: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA–2006

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,
Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK
LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ
(Danışman)

Üye : Prof. Dr. Halife KESKİN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Asım YAPICI

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

...../...../2006

Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET**KAZA VE KADER İLE İLGİLİ HADİSLERİN İNCELENMESİ****İbrahim CİVELEK****Yüksek Lisans Tezi: Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı****Danışman: Prof. Dr. Ali Osman Ateş****Haziran 2006, 134 sayfa**

Kader inancı imân esaslarından biridir. Bu konu İslâm'dan önce de insanların zihnini meşgul etmiştir. Çalışmamızda öncelikli olarak kader konusunun kapsamında yer alan kavramlar üzerinde durduk. Bu kavramların tahlillerinin yanında, kader hakkında mezheblerin görüşlerini ve dayandıkları delilleri vermeye çalıştık. Daha sonra da kader hakkında Hz. Muhammed'den rivâyet olunan hadisleri verdik. Kaderin imânî bir mesele olduğu, daha doğmadan kaderin anne karnında yazıldığı, kaderin değişmeyeceği, kaderi ancak duânın geri çevireceği, tedavinin kaderden olduğu gibi hadislere değindik. Bu hadislerin metin ve sened yönünden sıhhati hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kader, Kaza, İrade, Kudret, Ecel, İlim.

ABSTRACT**INVESTIGATING HADİTHS ABOUT FATE AND QADA****İbrahim CİVELEK****Master Degree Thesis, The Department of The Basic Islamic Sciences****Advisor: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ****June 2006, 134 Pages**

Fate, is one of the principles of belief. People also, interested in this subject before the Islamic religion. In this research, firstly we pointed out some concepts which take place in this subject. Beside the analysis of these consepts, we tried to mention about ideas of creeds and their evidences about fate. We also mentioned hadiths which include. Subjects such as; fate is a matter of belief, fate is written in mother's uterus before man was born, fate will never change, only pray can change fate and cure is from fate...etc. We tried to give information about the truth of these hadiths according to texts and documents.

Key Words: Fate, Qada, Will, Power, Death, Science.

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda, Hz. Peygamber'den nakledilen kader inancıyla ilgili hadisleri Hadis Usûlü kuralları çerçevesinde incelemeye çalıştık. İmânın şartlarından birisi olan Kazâ ve Kadere imân, İslâm'ın doğuşundan itibaren tartışılan bir mesele olmuştur. İnsanoğlu, nereden geldiği, nereye gideceği, yaratılışının bir amacının olup olmadığı, yaptığı fiillerinin sebebinin kendisi mi, yoksa başka bir varlık mı olduğu gibi sorulara hep cevaplar aramışsa da, bugüne kadar bu konuda kendisini tatmin edici cevaplar bulamamıştır.

Bu çalışmamızda, kader konusunda Hz. Peygamber'den rivâyet olunan konuyla ilgili hadislerde yer alan bazı kavramlara da değindik. Bu kavramlar bilinmediği takdirde konunun tam manasıyla açıklığa kavuşturulması mümkün gözükmemektedir. Sözelimi irade, ilim, kudret, istitaât gibi kavramlar insanın fiillerinin meydana gelmesiyle doğrudan ilgilidir. Ayrıca mezheplerin bu kavramlara verdiği anlamlara değinmek suretiyle konuyu biraz daha derinleştirdik. Daha sonra da kâza-kader hakkında rivâyet olunan hadisleri incelemeye çalıştık. Kaderin imânî bir mesele olduğu, değişmeyeceği, insan anne karnındayken kaderin yazıldığı, tedâvînin kaderden olduğu gibi hadisleri sunarken onların gerek metin gerekse senedlerinin sıhhati hakkında değerlendirme yapmaya çalıştık. Çalışmamızda objektif olmaya ve imkanlar ölçüsünde temel kaynaklardan yararlanmaya gayret ettik.

Araştırmamızda yakînen gördük ki, tarih boyunca itikâdî mezhepler veya çeşitli gruplar kendi görüşlerini desteklemek için Kur'ân ve hadisleri kendi görüşleri doğrultusunda te'vîl etme yoluna gitmişlerdir. Özellikle Emeviler, halka yaptıkları zulmü haklı göstermek için cebrî fikirlere destek vermiş ve kaderî görüşlerin karşısında yer almışlardır. Bu iki zıt eğilim arasında bir de orta yolu benimseyen grup söz konusudur. Araştırmamızda bu üç gruba da yer vermek suretiyle konuya açıklık kazandırmaya çalıştık.

Çalışmam boyunca bana verdikleri maddi ve manevi desteklerinden dolayı anne-babama, değerli hocam Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ'e ve çeşitli vesilelerle bana yardımcı olan arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İbrahim CİVELEK

ADANA-2006

KISALTMALAR

a.g.e	= Adı Geçen Eser
a.s	= Aleyhi's- Selâm
Bkz.	= Bakınız
b.	= Bin
c	= Cilt
c.c.	= Celle Celâluhu
Çev.	= Çeviren
D.Ü.	= Dicle Üniversitesi
E.Ü.	= Erciyes Üniversitesi
Hız.	= Hazreti
İ.Ü.	= İstanbul Üniversitesi
r.a.	= Radıyallâhu Anh
s.	= Sayfa
s.a.v.	= Sallallâhu Aleyhi Vessellem
S.Ü.	= Selçuk Üniversitesi
T.D.V.	= Türkiye Diyanet Vakfı
v.b	= Ve benzeri
v.d.	= Ve devamı
v.s.	= Ve saire

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii

GİRİŞ

1.1. Araştırma

1.1.1.Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması.....	1
1.1.2.Çalışmanın Amacı.....	2
1.1.3.Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknikler.....	2

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kazâ Nedir?.....	4
1.2. Kader Nedir?.....	6
1.2.1. Kaderin Tanımı ve Mezheplerin Görüşü.....	6
1.2.2. Kader Tartışmasının Tarihi Süreci.....	8
1.2.2.1. Cebriyye ve Anlayışı	12
1.2.2.2. Kaderiye ve Anlayışı.....	16
1.2.2.3. Ehl-i Sünnet ve Anlayışı.....	18
1.3. Kaza ve Kaderin Kapsamındaki Kavramların Tahlili ve Mezheplerin Bu Konudaki Tartışmaları	
1.3.1. İlim.....	25
1.3.2. İrade.....	26
1.3.3. Kudret.....	28
1.3.4. İstitaât.....	28
1.3.5. Allâh'ın ve İnsanın Fiilleri.....	29
1.3.6. Kesb.....	32
1.3.7. Rızık.....	34
1.3.8. Ecel.....	34
1.4. Hadisçilerin ve Kelâmcıların Kader Anlayışları	
1.4.1. Hadisçilerin Kader Anlayışı.....	37
1.4.2. Kelâmcıların Kader Anlayışı.....	38

2. BÖLÜM

KAZÂ ve KADER ile İLGİLİ HADİSLER

2.1. Kadere İmân ile İlgili Hadisler.....	40
2.1.1. Kadere İmân Etmedikçe İmân Etmiş Olunmaz.....	40
2.1.2. Allâh'ın Yarattığı İlk Şey Kalemdir.....	41
2.1.3. Üç Şey Vardır ki İmânın Aslındandır.....	43
2.1.4. Cibrîl Hadisi.....	44
2.2. Kader ve Amel İlişkisiyle İlgili Hadisler.....	46
2.2.1. Cennetlik ve Cehennemlik Olan Kimseler Önceden Bir Kitapta Yazılıdır.....	46
2.2.2. Herkes Kendi İçin Yaratılmış Olana Erecektir.....	48
2.2.3. Herkes Ameliyle Âmil olacaktır.....	51
2.2.4. İnsanın Yaratılışı ve Kaderinin Anne Karnında Yazılışı.....	55
2.2.5. Hastalık Olarak Hiçbir Şey Hiçbir Şeye Bulaşmaz.....	61
2.2.6. Allah Bir Kulun Hayrını Diledi mi Onu Yapar.....	62
2.2.7. Allah (cin ve ins dâhil) Mahlûkatı Bir Karanlık İçinde Yarattı.....	63
2.2.8. Ömrü Ancak İyilik Uzatır; Kaderi de Ancak Dua Geri Çevirir.....	65
2.3. Kadere Rızâ Göstermekle İlgili Hadisler.....	68
2.3.1. Âdemoğlunun Saadet Sebeplerinden Biri de Allâh'ın Hükmüne Rızâ Göstermesidir	68
2.3.2. Allâh'ın Dilediği Olur; “Şayet” Kelimesi Şeytân İşine Kapı Açar	70
2.4. Kader Konusu ve Çocukların Durumuyla İlgili Hadisler.....	72
2.4.1. Buluğa Ermeden Vefat Eden Müslüman Çocukların Âhiretteki Durumları.....	72
2.4.2. Hz. Âdem ve Hz. Mûsâ Arasındaki Münakaşa.....	79
2.5. Kader Hakkında Tartışmayı Yasaklayan Hadisler.....	84
2.5.1. “Bu Ümmetin Mecûsîleri Kader Yoktur Diyenlerdir” Hadisi.....	84
2.5.2. “Mürchie ve Kaderiye'nin İslâm'dan Nasibi Yoktur” Hadisi.....	88
2.5.3. “Kader Tartışmaları Yüzünden Önceki Ümmetler Helâk Olmuştur”Hadisi.....	90
2.6. Kader İnancı ve Tedâvî.....	93
2.6.1. “Tedâvî Kaderdendir” Hadisi.....	93
2.6.2. “Adak Kaderi Değiştirmez” Hadisi.....	96
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	98
KAYNAKÇA.....	101
EK.....	104
ÖZGEÇMİŞ.....	134

GİRİŞ

1.1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması

Bu araştırmamızda, İslâm'ın iki temel kaynağından birisi olan hadislerle dayanarak, imanının şartlarından kabul edilen “kadere, hayır ve şerrin Allâh'tan geldiğine imân etme” konusunu incelemeye çalıştık.

Bilindiği üzere İslâm'ın doğuşundan itibaren kâza ve kader hakkında şu ya da bu şekilde bir tartışma olagelmiş, Kâza ve kader konusu insanın aklını hep meşgul etmiştir. İnsanın fiillerinin önceden belirlenmiş veya belirlenmemiş olması; insanın fiillerinde hür olup olmadığı; insanın fiillerini ortaya koyarken bir irade ve bir kudrete sahip olup olmadığı gibi sorular insanların zihinlerini karıştırmıştır.

Kader ile ilgili tartışmalar tarih boyunca sadece İslâm'la sınırlı kalmamış, geçmişte bütün din mensupları kader konusu ile ilgilenmiştir. İnsanın fiilleri, onun Yaratıcı karşısında ne durumda olduğu insanların merak konusu olmuş, bu konuda soru işaretleri devamlı bir şekilde kafaları kurcalamıştır. İnsanların hayat felsefelerini, dolayısıyla yaşayış tarzlarını doğrudan etkileyen kader inancı ve bu inancın boyutları, her an gündemde bulunan en canlı meselelerden biri olmuştur. Konu ile ilgili olarak her devirde çok şeyler yazılmış, halen yazılmaya da devam etmektedir. Kaderin bir sır olması nedeniyle, söylenen ve yazılanlar daha çok güvenilir dayanağı olmayan kişisel kanaatlar çerçevesinde ele alınmakta ve diğer taraftan hep şimdiye kadar söylenenleri tekrardan ibaret kalmaktadır. Üzerinde ciddi olarak durulmadığı, tam anlamıyla ilgili boyutlarıyla mukayese yapılmadığı için, bu tekrar ve aktarmalarda büyük hatalar yapılmaktadır. Dolayısıyla kafalarda çelişkili ifade ve düşünceler yer almakta; nihayet bunlar da bir takım inançlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. İslam dairesi içerisinde ortaya çıkan bu tartışmaları biz üç grup altında toplayabiliriz;

1-Cebriyye

2-Kaderiye - Mu'tezile

3-Ehl-i Sünnet

Yukarda kaydettiğimiz bu gruplardan Cebriyye, insanı rüzgârda savrulup giden bir yaprağa benzeterek onun hiçbir kuvveti olmadığını, fiillerinde mecbur olduğunu söylemektedir. Kaderiyye ise, insana bir hayli özgürlük alanı vererek, kaza ve kader konusunda insanın fiillerinin önceden Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu, ancak O'nun bu fiillere muktedir olmadığını söyleyerek bir bakıma Allah'ı âciz düşürmektedir. Ehl-i Sünnet ise, bu iki grup arasında orta bir yol benimseyerek ne insana tam bir hürriyet vermiş, ne de onu fiillerinde mahkûm bırakmıştır.

Peygamberimiz (s.a.v), kendi hayatı boyunca kader konusunda tartışmayı yasaklamış, bu gibi tartışmaların bir toplumun helak olmasına yol açacağını söyleyerek Müslümanları uyarmıştır. Gerçekten de bu gibi tartışmalar Hz. Peygamberin vefatından sonra çoğalmış, insanlar kendi kötü fiil ve zulümlerini Allâh’a atfederek kaderin arkasına sığınmışlar, bunun sonucu olarak da Müslümanlar arasına nifak saçmışlardır. Özellikle bunu Emeviler döneminde görmekteyiz. Emevîler dönemindeki otorite, cebr anlayışını benimsenmekle birlikte bunu tüm halka benimsetmek için elinde bulunan tüm imkânları kullanmıştır. Gerek ayetlerin bu doğrultuda te’vîli, gerekse hadislerin uydurulması bu dönemde başlamıştır.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak, konuyu Peygamberimizin (s.a.v.) zamanından alıp hadis kaynaklarına dayandırarak incelemek gerekmektedir. Biz de, araştırmamızı İslâm’ın iki ana kaynağı olan Kur’ân –ı Kerîm ve Sünnet ışığında yapmaya gayret ettik.

1.2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, kâza-kader konusunda Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivâyet olunan hadislerin metin ve sened bakımından tenkîdini yaparak, sıhhat derecesini ortaya koymaktır. Bunun yanında kâza ve kader konusuyla ilgili olan bazı kavramlara da değinmek suretiyle, konuya açıklık kazandırmaktır. İnsanlık tarihi kadar eski bir konu olan kader, imânın’ın altı şartından biridir. Allâh’ın, her şeyi önceden bildiğine, hayır ve şerrin Allâh’tan olduğuna inanma hususunda hiç kimsenin şüphesi olmaması gerekir. Eğer İnsanın içinde kader konusunda bir kuşku varsa, orada gerçek manada bir imandan söz edilemez. Kader konusunda işlenebilecek şeyler Kur’ân ve Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından bizlere bildirilmiştir. İnsanın yaratılışı, eceli, rızkı vs. konular Peygamberimiz’in (s.a.v.) hadislerinde açıklanmaktadır. Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivâyet olunan, Cennetlik ve Cehennemlik olanların önceden belirlenmesi, kaderin değişmesi, kader hakkında tartışanların mecûsîlere benzetilmesi, tedâvî ve kader, çocukken ölenlerin durumu gibi konulardaki rivâyetlerin sıhhati hususunda sened ve metin tenkidi yapmayı amaçlamaktayız. Ayrıca ilgili hadislere yer verirken kâza ve kader hakkındaki tartışmalı konulara da yer vererek çalışmamızı derinleştirmek istiyoruz.

1.3. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve teknikler

Çalışmamızın özelliği nedeniyle, öncelikli olarak tarihi yöntem kullanılmıştır. Böyle bir metodun takip edilmesi için başlıca iki esas gerekmektedir. Bunlardan ilki, araştırma

konusu ile ilgili olan kaynakların toplanması, diğeri de elde edilen malzemenin değerlendirilmesidir. Bu tür çalışmalarda kütüphane ve arşiv çalışmalarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Kaydedilen bu verilerin bilimsel geçerlik ve güvenilirlik kaidelerine uygun olması hususuna azami ölçüde dikkat ettik. Verilerin kaydedilmesinin ardından bunları değerlendirerek rapor haline getirmeye çalıştık.

Ayrıca gerekli hadis metinlerini toplandıktan sonra, bunları Hadis Usûlü açısından metin, sened ve ricâl tenkîdine de tabi tuttuk. Bu yöntemler hadis ilminde, bir sözün ya da fiilin Hz. Muhammed'e ait olup olmadığını tespit için en temel metottur.

Çalışmamızda öncelikle Hadis kaynakları olmak üzere, Tefsîr, Kelâm, İslâm Mezhepleri Tarihi, İslâm Hukuku ve İslâm Tarihi'ni ilgilendiren eserler taranmış ve ilgili yerleri fişlenmiştir. Toplanan bu bilgiler, bilimsel geçerlilik ve güvenilirlik ölçülerine uygun olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, kâza ve kaderin kelime anlamları, kâza ve kader kapsamına giren bazı kavramlar ve kâza-kader konusundaki görüşler ele alınmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise, kâza-kader konusundaki hadislerin sened ve metin tenkitlerini yapmaya çalıştık. Senet tenkidi hadisi nakleden kişinin doğru, güvenilir biri olup olmadığı, hadisi gerçekten bir önceki kişiden alıp almadığına dair incelemelerdir. Hadisi nakleden kişinin eğer biliniyorsa parantez içinde vefat tarihini verdik, bilinmiyorsa soru işareti koyduk. Çalışmamız bu şekilde yapılandırılarak konunun analizine çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kâza Nedir?

Kâza, “Kadıya” sülasisinden gelir. “Hükmetti, yarattı, yaptı, hikmet ile icad etti” manalarında kullanılır. “Bir işi bitirmek, tamamlamak bir işten farig almak” anlamlarına da gelir.¹ Kâza’nın lügatte yedi manaya geldiğini, en meşhurunun “hüküm” olduğunu belirtenler olduğu gibi bu kelimenin çok zengin bir anlam içeriğinin olduğunu, bunlardan özellikle ölüm, öldürme, infaz, icab... vb. manalarının ön planda bulunduğunu da söyleyenler vardır.²

Hükmetmek; muhkem ve sağlam yapmak; emretmek, yerine getirmek anlamlarına gelen kâza; “Allâh’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmek” şeklinde tanımlanır.³ İbn-i Hazm, kazaya hüküm ve haber verme manalarını verir. Seyyid Şerif Cürcanî : “Kâza ezelde hükümdür. Bütün mevcudâtın levh-i mahfuzdaki toptan bulunuşudur” der. Eş’arî’ye göre kâza, yaratma, hüküm verme, manalarına gelir. Buna göre kâza; Allâh’ın ezeli karar verme ve hükmüdür. Bu Allâh’ın iradesine göre bütün varlıklar için geçerlidir.⁴

Kâza, hem sözü hem fiili içine alan bir kavramdır. Söz ile karar vermek, hükmetmek anlamına gelirken, fiille karar vermek, yaratmak demektir. Dolayısıyla kâza, sözlü manada ilâhi bir emri bildirmek veya yapılmasına hükmetmek; fiili manada ise yapmak demektir. Bu açıdan kâza, ilâhi ve beşerî olmak üzere iki kısımda mütalaa edilebilir.

Söz ve fiili anlamda ilâhi alana misal şu âyetlerdir;⁵ “Allâh sadece kendisine ibâdet etmeyi ve ana-babaya iyi davranmayı kesin bir şekilde emr (kâza) etti.”⁶ “Allâh yedi günde yeri, göğü var (kâza) etti”⁷ Beşerî alana misal de şu âyetlerdir; “İmân eden sihribazlar; “seni, gelen apaçık mucizelere ve bizi yaratana üstün tutmayacağız; ne hüküm vereceksen (kâza) ver! Sen, ancak bu dünya hayatına hükm (kâza) edebilirsin...”⁸ “Hac ibadetini (kâza) yaptığınızda Allâh’ı zikredin.”⁹

¹ Keskin, İslâm Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.113.

² Gölcük, Bakıllani ve İnsan Fiileri, s.219.

³ el-İsfehani, T.D.V,İslam Ansiklopedisi, VI, 58.(Kader maddesi)

⁴ Gölcük, a.g.e, s.219–220.

⁵ Karadeniz, Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar, D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi.Dergisi, II, 195.

⁶ İsrâ 17/23.

⁷ Fussilet 4/12, Mü’min 40/20.

⁸ Tâhâ 20/ 72.

⁹ Bakara 2/200.

Mâturidî'ye göre kâza; Varlıkların Allâh tarafından hikmet ve kemalle meydana getirilişidir. Mutezile'ye göre kâza yaratma anlamına gelmez. Bu taktirde insanın kusur ve arzularına göre meydana gelen insanın fiillerinin ve sorumluluk gerektiren, insanın yaptıklarını Allâh'a isnâd edilmesi gerekir ki bu kabul edilmez, derler.¹⁰

Kâza ve kader tabirleri, birbirinden ayrılmaz ve bir bütünü teşkil eden iki parça gibidir. Binaenaleyh, genellikle bu iki kelime, her ne kadar Eş'arî anlayışına uygun olarak ele alınmış ise de kâza-kader şeklinde beraber kullanılmıştır. Nitekim İbn Esîr, kaderin (belki bir ölçü üzere) “takdir” i kâzanın ise “yaratmak” manalarına geldiğini belirttikten sonra, birincinin “temel”, diğerinin “bina” mesabesinde, bunları birbirinden ayırmanın binayı yıkmak demek olacağına dikkat çekmiştir.¹¹ Kâza kelimesi ile beraber kullanıldığında kader; bir şeyin önceden tayin ve takdir edilmesi, belirlenmesi, kâzada maksat ise, daha önceden belirlenen, tayin edilen surette eşyayı yaratmaktadır. Kâza bu anlamda, “Hikmet ile yapmak, takdir ile yaratmak” anlamına gelir.¹²

Mâturidî kâza'yı şöyle tarif eder; Cenâb-ı Hakkın ezelde irade ve takdir buyurmuş olduğu şeylerin, zamanı gelince her birini ezeldeki ilim, irade ve takdirine uygun bir şekilde icad edip yaratmasıdır ki, bu da yüce Allâh'ın kudret ve tekvîn sıfatlarına racidir.¹³

Kur'ân-ı Kerîm'de kâza lafzı masdar olarak hiç zikredilmemiştir. Fakat pek çok âyet-i kerimde kâza'dan türetilmiş, müştak kelimeler yer almıştır. Bunların arasında; “Böylece onları, iki günde yedi gök yaptı”(Fussilet, 12) âyet-i kerîmesinde ism-i mef'ul ve; “Sen yapacağını yap”(Tâhâ, 72) âyet-i kerîmesinde ifade edildiği gibi ism-i fail olarak zikri geçmektedir.¹⁴

İlm-i ezelîde tesbit edilen kâza, iki kısma ayrılır;

1) Kâza-i Mübrem: Bir şart ve sebebe bağlanmayıp, kat'i ve kesin olarak, hükmolunan kâzadır. Böyle kâza'da sebebe yapışmak hiç fayda vermez. Bunda gereken tam bir teslimiyettir.

¹⁰ Gölcük, Bakıllani ve İnsan Fiileri, s.221,224.

¹¹ Karadeniz, Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 194.

¹² Keskin, İslâm Düşüncesinde Kader ve Kâza, s.116.

¹³ Tunç, Kader ve Kâza Hakkında Düşünceler, E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIV, 2.

¹⁴ Adam, İbn Arabî Kâza ve Kader, s.167,168.

2) Kâza-i Muallâk: Hükmolunan şeyin, meydana gelmesi, bir şart ve sebebe bağlı olup, şart ve sebepleri bulunduğu zaman meydana gelir. Tarlaya tohum ekmek, sebeptir, ekinin meydana gelmesi bunun sonucudur.¹⁵

Genel olarak baktığımızda Maturidîler’de kâza, yaratma anlamına gelir; Eş’arîler’de ise ezeli takdir anlamındadır. Mu’tazile’de ise yaratma anlamına gelmez, sebebi ise Mu’tazile’deki adâlet anlayışına aykırıdır. Yaratma anlamı verildiği zaman insanın kötü fiillerinin de Allâh’a nisbet edilmesi söz konusu olmaktadır ki, adalet prensibine göre bu Allâh için muhaldır. Zira, Allâh kullarına kötülük dilemez.

Kur’ân’da kullanışlarına göre kâza, bazen bir işi yerine getirmek, bir şeyi tamamlamak ve bazen de bir şeye hüküm vermek, onunla ilgili bir şeyi kararlaştırmak anlamında kullanılmıştır.¹⁶

1.2. Kader Nedir?

1.2.1. Kaderin Tanımı ve Mezheplerin Görüşü

Kader Arapça da “Kadera” sülasisinden masdar kipinde bir lafızdır. “Bir şeyi ölçme, tahmin etme, ölçerek takdir etme”, “Bir şeyi ölçüye göre tayin ve tahsis etmek ve bir hikmete göre tayin edip yapmak” manalarına gelir. Diğer bir tarife göre ise, “Bir şeyin ölçüsünü ve sınırlarını bildirmek, bir varlığı kendinde bulunan vasıflarla tayin etmektir.”¹⁷ Bir şeyin mahiyet ve niteliklerinin yanı sıra var oluş zamanı ve mekanı belirlemek demek olan “takdir” de “kader”le eş anlamlı olup bazen onun yerine kullanılır.¹⁸

Kader ve takdir kelimelerinin yüce Allâh’a isnâdı, O’nun yaptığı işlerin bir nizamı, ölçüsü ve hikmeti olduğunu bildirir. Ayrıca bu husus O’nun bütün her şeyi bir hikmete göre yaptığını ve lüzumsuz, mânâsız, gelişi-güzel, rast gele hiçbir iş yapmadığını gösterir.¹⁹

Kader, Kur’ân-ı Kerîm’de masdar, fiil, ism-i meful olarak yer almıştır. “Biz her şeyi bir kadere (ölçüye, düzene) göre yarattık” âyet-i kerîmesinde masdar; “Onda arayıp soranlar için gıdalarını dört günde takdir etti(düzene koydu)” âyet-i kerîmesinde fiil-i mazî; “Allâh’ın emri olmuş bitmiş bir kaderdir” âyetinde ise ism-i meful olarak zikronulmuştur.²⁰

¹⁵ Cücü, Taner, İslâm İnancında Temel Kavramlar, s.227.

¹⁶ Keskin, İslâm Düşüncesinde Kader ve Kâza, s.113,114.

¹⁷ Keskin, Halife, a.g.e, s.59.

¹⁸ Kadı Abdülcabbar, “Kader”, T.D.V, İslam Ansiklopedisi, XXIV, 58.

¹⁹ Tunç, Kader ve Kâza Hakkında Düşünceler, E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV, 2.

²⁰ Adam, İbn Arabî Kâza ve Kader, s.168.

Kader ve takdir, herhangi bir şeyin miktarını belirlemek ve açıklamaktır. Bu manada bir şeyin hakkında, “onun miktarını belirledim, takdir ettim” denir. Fakat “Kadera” kökünden alındığın da takdir anlamı içinde “kudret verme” de vardır. Bu mânâda “Allâh bana bir işi yapma gücü verdi” denir. Binaenaleyh, Allâh’ın eşyayı takdiri iki şekilde olmaktadır; Biri kudret vermesiyle, diğeri de belli bir miktar ve özel bir şekilde bir hikmet üzere kılmasıyla.²¹

Eş’arîye göre kader, her şeye ait özel hüküm ve karardır. Varlıkların birer birer yokluktan varlığa geçmeleridir. Bu da ilâhi iradenin zaman içerisinde onların her birini ölçü ve sınırını tespit ederek onları ayrıntıları ile ortaya koymasısıdır. Maturidî’ye göre kader, Allâh’ın ezeli olarak yarattıklarının zararlı, çirkin, iyi ve güzel niteliklerini bilip tespit ettiği ezeli takdir, hüküm ve tahlittir.²²

İmâm Maturidî, kaderin ancak Allâh’ın kudreti dâhilinde olduğunu ve insanın ne ilminin ne de kudretinin eşyanın ne zaman hangi mekânda, ne gibi vasıflarla meydana geleceğini belirlemeye asla muktedir olmadığını, kendine Cibrîl hadisini de destek olarak kaderin Allâh’tan olduğunu beyan etmektedir.²³ Bu görüşüyle İmâm Maturidî kaderin tayin ve tespit olduğunu vurgulamıştır.

Mu’tezile kelâmcıları sorumluluk doğuran beşeri fiilleri kader ve kâzanın dışında tutmuşlardır. Zira onlar kader ve kâzanın insanlara ait fiillerin hükmünü açıklayıp haber vermekten ibaret olduğu kanısındadırlar.²⁴ Başka bir deyişle onlara göre kader “beyan etmek, bildirmek, açıklamak” anlamına gelir. Ayrıca bu kelimeye mecburluk katılamayacağını da ifade ederler.²⁵

Bakıllanî kaderi, “takdir ve yaratma olarak tarif etmekte ve bunu ayetlerle delillendirmektedir. Cürcani ise kaderi, “mümkinatın birer birer ademden vücud sahasına intikali olarak tanımlar.”²⁶

Kader kâzadan daha geniş ve etraflıdır. Kader Allâh’ın ilim, kâza ise kudret sıfatına dayanmaktadır. Bu sebeble kader, kâzadan öncedir. Kâza olunan şey kaderde vardır, fakat kader de olan her şey kâza olmamıştır. Yani bir şeyin varlık sahasına gelmesi hem kâza, hem kederdir. Yaratılmayan şeyler ise kaderdedir, fakat kâza edilmemiş yani meydana

²¹ Karadeniz, Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar, D.E.İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, 194.

²² Gölçük, Bakıllani ve İnsan Fiilleri, s.219.

²³ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.63.

²⁴ Kadı Abdülcabbar, “Kader”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIV, 58.

²⁵ Keskin, a.g.e, s.60.

²⁶ Keskin, a.g.e, s.66.

gelmemişlerdir. İnsanla ilgili kaderi ikiye ayırabiliriz. Birincisi, insanın kendi irade ve kudretiyle işlediği fiil ve amellere bağlıdır. İkincisi ise, onun irade ve kudreti dışında meydana gelen hadise ve hallere aittir. İkinci türden kader, bir sırdır bu sırlar âhirette, adâlet gününde bütün incelikleriyle görülecektir.²⁷

Kâza ve kader kavramları üzerinde mezhepler arasında bir birlik yoktur. Buna sebep olarak, bu iki kelimenin lugatta ve dolayısıyla ayetlerde farklı ve birbirini anlamında kullanılmış olması gösterilebilir. Öte yandan Allâh'ın zamandan ve mekândan beri olması sebebiyle, bu iki tabir aynı anlama gelebilir. Çünkü Allâh'ın önceden takdiri ve vakit gelince sonradan yaratması gibi ifadeler, hep bizim için anlam taşır. Nitekim bütün bunlar, yaratılanlarla ilgili tabirlerdir ve netice olarak her mezhep, kendi görüşleri doğrultusunda, âyetlere dayanarak bu tabirlere anlam vermeye çalışmaktadırlar.²⁸

1.2.2. Kader Tartışmasının Tarihi Süreci

İlk insandan günümüze kadar insanlık tarihinin geçirdiği safhalar içinde değişmeyen şeyler vardır. Yaşadığı çevrenin şartlarına göre hayatını idame ettirmek için ne denli uyum ve gelişme göstermiş olursa olsun ona insan dedirten özelliklerinde pek önemli bir fark görülmemiştir. Dün için düşünen insan, bugün içinde düşünen insandır. Kâinattaki yerini, bu noktaya nasıl geldiğini, kendisinin ne olduğunu ve sonunda ne olacağını hep düşünmüştür. Hâlâ da düşünmektedir. Aslında soruları değişmemiştir. Değişen çoğu kere bulduğu cevaplardır. İnsanoğlu durup dinlenmeden bu sorulara cevap mücadelesine düşünce hayatını sürdürüp gitmektedir.²⁹

Kader inancı, bildiğimiz kadarıyla ilk çağlardan bugüne dek tarihinin en önemli problemi olmuştur. Bu problem insan aklına arız olan en karmaşık bir problemdir.³⁰ Bu konu filozofu, politikacısı, hukukçusu, din adamı, psikoloğu ve sade mü'miniyle bütün toplum katmanlarını meşgul etmiş ve üzerinde çok yoğun tartışmalar meydana gelmiştir.³¹ Eski, yani ne kadar filozof ve kelamcı gelmişse bu konuda şaşırıp kalmışlardır. Yunan filozoflardan Epicouros ve bazı filozoflar insan hürdür ve bunun için kader yoktur, insanı hayra ve şerre sevk eden bir kuvvet de yoktur, demişleridir.³² Yahudilikte de münakaşalar, kader, cebir ve ihtiyar konuları etrafında cereyan etmektedir. Karailer cebr, Rabâiler ise ihtiyar

²⁷ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIII, 538.

²⁸ Karadeniz, Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar, D.E.İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, 195.

²⁹ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, s.15.

³⁰ Yeprem, İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, s.269.

³¹ Bağcı, Kader İnancının Siyasetle ilişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, Dicle Ü.İ.F.Dergisi, s.105.

³² Yeprem, İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, s.269.

görüştüğüdürler. Şark Hristiyanlığı'nda ise umumi temayül insan iradesinin hürriyetine inanma istikametindedir.³³

İrade hürriyeti problemi, kâza ve kader problemi olarak da mütealâ edilmiştir. Konuya “şer” problemi de eklenmiş, kötü fiillerin Allâh tarafından yaratılıp yaratılmadığı, daha geniş ifadeyle “hüsün ve kubuh” meselesi de münakaşalara mevzu teşkil etmiştir.³⁴

Her bir irade fiilinin önceden belirlenmiş bir neticesi olduğunu ve bunu değiştirmeye bizim gücümüzün yetmediğini biliyoruz. Şu halde burada da bir tayin ve takdirin olduğu şüphesizdir. Sokrates, Platon, Aristo temelde insanın kendi fiillerine yön verebileceği fikrini kabul etmiş görünmektedir. Fakat bunların, insanın fiillerinin meydana gelmeden bir tanrı tarafından bilinip bilinmediği hususunda ki görüşleri hakkında bir fikir öne sürmek mümkün değildir. Çünkü onlarda dini anlayış mitoloji içinde kaybolmuştur. Antik Yunan felsefesi bilhassa “nasıl yaşamalıyız” sorusuna cevap aramış olan insan filozofları insan hürriyetini bir ön kabul olarak ortaya koymuşlardır. Yahudilik ve Hristiyanlık bu felsefeden etkilenmiştir.³⁵

İslâmiyet'ten önce Araplara geldiğimiz vakit onlar kader kavramının karşılığında “Dehr” kavramını kullanmışlardır. Onlarda da bir tür kaderci yaşayış hâkimdi. Zira çöldeki hayatı kaderci anlayış kolaylaştırıyordu. Kişinin zihnen daha rahat olmasını sağlıyordu. Bir bakıma onlar Dehr kavramını ilâhlaştırıyorlardı. İslâm ise bu tür kaderciliği reddetmiş, onun yerine Allah'ın ilim, irade ve kudretini koymuştur.³⁶

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in vefatını takip eden ve hicri birinci asrı içine alan bir zaman diliminde Müslümanları meşgul eden hususlar içinde hiç şüphesiz ilki “kader” konusu olmuştur. Kaderi inkâr edenleri kınayan ve kader münakaşalarından men eden hadisler bize açıkça göstermektedir ki daha Hız. Peygamber (s.a.v.)'in hayatında bile Müslümanlar arasında bu tür düşünceler belirmeye hatta münakaşa konusu olmaya başlamıştı.³⁷ Yalnız Hız. Peygamber (s.a.v.)'in şiddetli yasağı ve sahabelerin aynı şekilde tutumları sebebiyle bu devirde büyük fikir hareketi haline dönüşmemiştir. Ancak Hız.Osmân'ın şehit edilmesini takip eden olaylar, iç savaşlar, Müslümanlar üzerinde büyük tesirler icra etmiş, çok acı hatıralar bırakmış ve neticede kompleks akaid problemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³⁸

³³ Yeprem, İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, s.270.

³⁴ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, s.143.

³⁵ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.17,19.

³⁶ Keskin, a.g.e, s.23.

³⁷ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, s.154.

³⁸ Topaloğlu, Kelam İlmine Giriş, s.3.

Müslümanlar arasında çıkan iç savaşlarda hayatını kaybedenlerin durumu konusunda tartışmalar olmuştur. Öldüren de öldürülen de müslümandır. Katl İslâm'da büyük günahdır. Öyleyse kebire işleyen (mürtekib-i kebire) bir mü'minin iman durumu nedir? Katl gibi bir fiili işleyen insan bu fiili işlerken hür bir iradeye sahip midir? Yoksa kader-i ilahinin mecburi bir tatbikçisi midir?³⁹ Kader konusunda ilk münakaşaları başlatan Ma'bed el-Cüheni (v-699) olduğu kabul edilmektedir.⁴⁰ Kader probleminin ortaya çıkışı ve bu konuda yapılan münakaşalar İslâm'da siyasi ve dini gelişmelerden neşet etmiş ve bizzat İslâm'ın kendi bünyesinden, yani dahilî sebeplerden doğmuştur. Bununla birlikte her ne kadar, problemin doğuşunda harici sebeplerin, yabancı unsurların birinci derecede bir tesiri yoksa da, onun daha sonraki tarihlerde gelişip derinleşmesinde ve çeşitli şekillerde formüle edilmesinde, hem doğu Hristiyan İlahiyatının hem de Yunan Felsefesinin büyük ölçüde etkisinin olduğu inkâr edilemez.⁴¹

Buna göre Ma'bed el-Cüheni, kader konusundaki fikirleri Ebû Yunus Senseveyh el-Üsvarî diye tanınan bir hristiyandan almıştır. Gaylan ed-Dimeşki (v-101-720) de Ma'bed'in fikirlerini yaymıştır.⁴² Yalnız burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır; Ma'bed el-Cüheni, Yunus el-Üsvarî den bu fikirleri duymuş olmasaydı şu ya da bu şekilde kendi kendine aynı şeyleri düşünebilirdi. Ma'bed yerine bir başka kimse de bu görüşleri ve münakaşaları başlatabilirdi. Çünkü "insan var olalı aklın karşılaştığı en çetin problem bu olmuştur." Yani burada söylemek istediğimiz dış tesirler olmasa bile bu düşünceler İslâm'ın kendi bünyesi içinde de filizlenebilirdi. Nitekim İbn Rüşd ve W.M.Watt bu yaklaşımı kabul etmektedir.⁴³

Ma'bed el-Cühenî'den sonra onun fikirlerini yayan Gaylan ed-Dimeşki'ye göre, kader; hayrıyla, şerriyle kulun yaratmasıyla vücuda gelir. Bu manada kaderi insanlara nisbet ve tefviz ettiği için "kaderi" adını almıştır.⁴⁴ İlk fikri hareketler devrinde halifelerin ve sahabe-i kiramın Kaderiyye'ye tavrı çok menfi bir şekilde kendini göstermiştir. İlk devirdeki bu harekete karşılık sahabenin kader konusunda, naslarda bildirilen kader inancını aynen kabul ettiklerini, üzerinde fikir yürütmekten kesinlikle kaçındıklarını görmüş bulunmaktayız.⁴⁵

Buhari, Sahîh'inde rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabeden bir grubun kader üzerine sohbet ettiğini işitmiş ve öfkeyle çıkmış, öfkesi yüzünden belli oluyormuş,

³⁹ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmâm Maturidî, s.155.

⁴⁰ Yeprem, a.g.e, s.155; Turhan, Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiileri, s.30; Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kâza, s.19,20.

⁴¹ Turhan, Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiileri, s.31; Yeprem, a.g.e, s.155.

⁴² Yeprem, a.g.e, s.156.

⁴³ Yeprem, a.g.e, s.157.

⁴⁴ eş-Şehristani, el-Milel, I, s.277.

⁴⁵ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmâm Maturidî, s.158,159.

onların karşısında durarak şöyle buyurmuştur; “Ey topluluk, sizden önceki ümmetler bununla sapıtmışlardır. Peygamberleri üzerindeki ihtilâflarıyla sapıtmışlardır. Kitâbın bir kısmını diğer kısmına çarpıtmışlardır. Kur’ân-ı Kerîm, size bir kısmı diğer bir kısma çarpasınız diye nâzil olmamıştır. Bilâkis Kur’ân’ın bir kısmı diğer bir kısmını tasdik eder. Siz ondan açıkça neyi anlıyorsanız onunla amel ediniz. Size ne müteşâbih görünüyorsa, ona da imân ediniz”⁴⁶

Emevi iktidarı döneminde baktığımızda, onların dini sadece siyasi bir araç olarak kullanmaları, hatta daha önceki kavgalarda hiç taraf olmamış ılımlı bir yol izleyen birçok sahabe ve ileri gelenler sırf iyi niyetten ortaya atmış oldukları hadiselerle katılan Müslümanların durumu hakkında hüküm vermekten kaçınarak bu işi Allâh’a havale etmelerini de siyasi zulümlere alet olarak kullandılar.⁴⁷ Kader doktrini Emevi zulmüne karşı çıkan bir çok kimselerce kabul edilmesine karşın siyasi hürriyet hususunda gerçek bir alaka da mevcut değildi. Bu doktrin adâlet fikri yoluyla siyasileri ilgilendirmiş oluyordu, çünkü hücum edilen Emevi rejiminin sultan karakteri değil, bir rejimin adaletsizliği idi.⁴⁸ İlk Mu’tezile denilen bu zümrenin İslâm tavrını kendi lehlerine kullanarak yaptıkları zulmün Allâh’a havale edilmesine kadar işi götürdüler. Böylece kadercilik bir yerde Emevi iktidarının meşrutiyet zemini oluyordu.⁴⁹ Çoğunluğu sahabilerin oluşturduğu bu ilk Mu’tezile denilen grup itikadi meseleleri tartışma konusu yapmamıştır.⁵⁰ Onların bu konudaki tavırları; “takdis, tasdik, aczi itiraf, sükût, imsak, kehf, teslim” formülü ile ifade edilmektedir.⁵¹ Emevi iktidarının Cebriyye anlamında kader inancını teşvik etmekle kendi iktidarını garanti altına almış olmakta olup bu görüş kendi otoritesini ortaya çıkarmakta gecikmedi. Başlangıçta Emevi hanedanının karşı bir tavır alışı ve dinin gerçek anlamını ifade eden bir tavır fikri tartışmalar neticesinde Allâh’ın ilim, irade ve kudretini sınırlayan görüşe döndü. Buradan hareketle bu meselenin ilk çıkışından birbirine tam zıt iki uç ifade eden cebriyye ve kaderiye tarafından tartışılmış olduğunu söyleyebiliriz.⁵² İnsanlar yaşadıkları şartlar doğrultusunda kendi görüşlerine dini karakter vermek için destek aramışlar kendileri Kur’ân ve hadislerle uymak yerine kendi görüşlerine destek sağlamak için Kur’ân ve hadislerde te’vile gitmişlerdir.

Şimdi de kader hakkında tartışan mezhepler ve savundukları fikirleri görelim.

⁴⁶ el-Buhari, Tefsîr 2/237.

⁴⁷ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.27,28.

⁴⁸ Watt, İslam’ın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader, s.204.

⁴⁹ Keskin, a.g.e, s.27,28.

⁵⁰ Keskin, a.g.e, s.29.

⁵¹ Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Tartışmalar, s.145.

⁵² Keskin, a.g.e, s.29.

1.2.2.1. Cebriyye ve Kader Anlayışı

Kader meselesi, İslâm' dan önce muhtelif din saliklerini ve müşrik arapları meşgul etmiş, İslâmiyet'ten sonra ise Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in(s.a.v.) akaid meselelerinde cidal ve münakaşayı men etmelerine rağmen zaman zaman müslümanlar arasında da cidal konusu olmuştur. Bilhassa Emevi döneminde zuhur eden bir grup, kaderi ispat etme babında insanın sahip olduğu cüz'i iradeyi selbederek, onun, fiillerin yaratıcısı olmayacağını, onun tarafından yapılan herhangi bir hareketin kendine nisbet edilmeyeceğini ifade etmiştir. Kuldan fiili nefy ve onu Rabbe izafe etmişlerdir.⁵³ Cebriyye fırkası Ca'd b. Dirhem ile Cehm b. Safvan er-Rabî'si'nin taraftarlarıdır.⁵⁴ Yalnız burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen Fıkh-ı Ekber ve Vasiyye'de kelâmın ilk temel kaynakları sayılan Kitâbu'l-İntisar, Makalât, el-İbane ve et-Tenbih vb. başka otoritelerin kitaplarında bir mezhep adı olarak Cebriyye'ye rastlanmaz. Esasen kimin Cebri görüşe kimin de Kaderi görüşe sahip olduğu kesin değildir. Bir kaynağın Cebriyye'den saydığı bir kimse başka bir kaynaktan veya bazen aynı kaynaktan, fakat başka bir rivâyete göre Kaderiyye'den bir olarak gösterilmektedir.⁵⁵

Eş'arî'nin Zerkan'dan aktardığı bir rivâyete göre Cehm, Allâh'tan başka bir failin bulunmadığını söylemiştir. Ona göre “....gerçekte Allâh'tan başka hiçbir kimsenin (varlığın) fiili yoktur, yalnız O fâildir, insanlara fiilleri mecaz olarak nisbet edilir. Bu tıpkı ağaç büyüdü, felek döndü ve güneş battı denmesi gibidir. Oysa bunları yaptıran Allâh'tır....Nitekim O, insan için bir uzunluk yaratmış ve insan bununla uzun, bir renk yaratmış onunla renkli olmuştur.”⁵⁶

Mutezile mensuplarıyla Ehl-i Sünnet kelâmcılarının Cebriyye kavramına yükledikleri anlamalar önemli ölçüde birbirinden farklıdır. Mutezeliye'ye göre Cebriyye kullara ait bütün fiillerin önceden belirlenmiş bir plan (kader) dahilinde gerçekleştiğini ve bu tür fiillerin, kulun kısmi tesiri söz konusu olsa bile ilahi irade ve kudretten bağımsız olarak meydana gelmesinin mümkün olmadığını kabul eden grupların adıdır. Ehl-i Sünnet kelâmcıların çoğunluğuna göre ise insanlara ait fiillerin, kendilerinin hiçbir etkisi olmaksızın yalnız ilâhi irade ve kudretin tesiriyle gerçekleştiğini ve insanların gerçek anlamda herhangi bir fiillin sahibi olmadıklarını iddia edenlere Cebriyye denir.⁵⁷

⁵³ Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Tartışmalar, s.57.

⁵⁴ Yeprem, İslâm'da İtikadi Mezheplerle Akaid Esasları, s.283.

⁵⁵ Turhan, Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri, s.33.

⁵⁶ Turhan, a.g.e, s.34.

⁵⁷ M. F. Abdülbaki, “Cebriye”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, VII, 205.

Cebriyye'ye göre insanın hiçbir irade hürriyeti yoktur. Her şey önceden Allâh tarafından takdir edilmiştir. Kul takdir edilen bu fiili yapmaya mecburdur. İnsanlar bir robot gibidir. Başka bir deyişle Allâh'ın mutlak iradesi karşısında insanlar havada rüzgâra tabi olarak oraya buraya sürüklenen bir tüy gibidir.⁵⁸ Bütün fiiller cebri olduğu gibi sevab ve ıkab da cebridir⁵⁹ derler.

Kâdı Abdülcabbâr'ın nakline göre, Cehm b. Safvan, "Biz fiillerimiz için birer zarf gibiyiz. Bu fiiller bizde ne zaman yaratılırsa o zaman var olurlar, yaratılmazsa da olmazlar"⁶⁰ demiştir. Cehm ve taraftarlarını bu katıksız determinist, cebrî görüşe götüren sâik herhalde Kur'ân da "her şeyin yaratıcısı,"⁶¹ "gücü her şeye yeten"⁶² bir varlık olarak tasfir ve tarif edilen Allâh inancı olmalıdır. Onun, teşbihi gerektirir endişesi ile yaratıkların sıfatlarıyla Allâh'ın tarif edilmesini caiz görmeyerek hayat ve ilim sıfatlarını O'dan nefyetmesi buna mukabil yarattıklarından hiç birinin kudret, fiil ve yaratma ile tavsif edilmeyeceğini söyleyerek bunları yalnız Allâh'a has sıfatlar olarak telakki etmeyi Cehm'in Allâh'ı âdetâ sonsuz kudret ve yaratıcı güç olarak tasavvur ettiğini gösteriyor. Ne varki, hayat ve bilgidен yoksun böyle bir kudret, kör bir kudrettir ve dolayısıyla bu anlayışın yol açacağı görüş kaçınılmaz olarak hem metafizik hem de ahlâkî planda içinde hiçbir hürriyetin bulunmadığı tam bir determinizm olacaktır.⁶³

Mezhepler tarihi yazarları Cebriyye'yi aşırı ve mu'tedil görüşlere sahip olması açısından iki gruba ayırmışlardır. İnsanların fiillerini de hiçbir etkisinin bulunmadığı ve irade hürriyetinden tamamen yoksun olduğu görüşünü savunan aşırılar, bunlar Cehmiyye, Bittihyye, Bekriyye ve Sabbâhiyye diye anılanlardır. İnsana ait ihtiyaç fiillerinin Allâh tarafından yaratıldığını ve onların fiillerini müstakil olarak gerçekleştiremediğini benimsemekle birlikte sorumluluğu ahlâkî açıdan sağlam bir zemin bulmak amacıyla bu fiillerde insanların etkisi bulunduğunu kabul eden mutedil(mutavassıt) Cebriyye'dir. Tehânevî, bütün Ehl-i Sünnet-i Mutavassıt Cebriyye içinde mütalaa etmiştir. Cebriye teriminin esas itibari ile insanların irade hürriyetinden tamamen yoksun bırakıldıklarını savunanlar anlamına geldiği dikkate alınırsa, bazı istisnalar bir yana Ehl-i Sünnet'i bu mezhebe dahil etmek isabetli görünmemektedir.⁶⁴

⁵⁸ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmâm Maturidî, s.197.

⁵⁹ Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Tartışmalar, s.58

⁶⁰ Yeprem, a.g.e, s.159.

⁶¹ Enam 6/102, Ra'd 13/16, Zümer 39/62, Mü'min 40/62.

⁶² Bakara 2/20,106,109,148,259,284.

⁶³ Turhan, Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri, s.35

⁶⁴ M.F. Abdülbaki, "cebriye", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, VII, 207.

Cebriyye taraftarları bu fikirlerini savunmak için iki kanıt ileri sürmüşlerdir: Birincisi; Allâh'ın birliği O'na ortak koşulmaması fikridir. Eğer kul kendi fiilini kendi yaratırsa o zaman onun yaratıcı olması gerekir. Hâlbuki yaratıcılık yalnızca Allâh'a mahsustur. İkincisi; Allâh'ın ilim sıfatıdır. Allâh her şeyi bilir. Bir insanın faaliyetlerini Allâh önceden bildiğine göre, her şey O'nun bilgisine göre oluyor demektir. İnsan kendi iradesi ile hareketlerini değiştirirse, bu hal Allâh'ın ezeli bilgisine ters düşer.⁶⁵

Cehm b. Safvan, mezhebini, Kur'ân âyetlerini te'vil etmek esası üzerine kurmuştur. O'nun zatından gayri bütün sıfatlarını nefy, ahirette gözle görülmesini red ve nihayet O'nun hakikatte mütekellim olmadığını beyanla, Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğu neticesine varmışlardır.⁶⁶ Ömer Nasuhi Bilmen şöyle diyor; “Cebriyye ilkin Allâh'ı yetersiz göstermemek için her şeyi Allâh'ın iradesine bırakmakla, bir nevi Allâh'a zulüm şaibesi isnad etmiştir. İkinci olarak Allâh'ın ilminin özelliği, insan hürriyetine mani değildir. Allâh elbette her şeyi bilir, ancak Allâh, olacak şeyi “olacağından dolayı” bilir. Yoksa bildiği için o şeyler meydana gelmez.”⁶⁷

Cebrî görüşü kabul edenler aslında Kur'ân' dan ve hadislerden kendilerine dayanaklar bulmuşlardır. Bunlardan bazılarını zikrederim;

“Eğer Allâh isteseydi onların hepsini hidayet üzerine toplardı. O halde sakın cahillerden olma.”⁶⁸ “Allâh dilemedikçe siz dileyemezsiniz.”⁶⁹ “Eğer Rabbin dileseydi yeryüzünde bulunan herkes topyekûn iman ederdi.”⁷⁰ “Allâh dileseydi tek bir ümmet yapardı, fakat O, dilediği kimseyi sapıklıkta bırakır, dilediğini hidayete erdirir.”⁷¹

“Allâh dilerse münafıklara azab eder, yahut da tevbelerini kabul eder.”⁷² Bu ve benzeri âyetleri delil olarak getiren Cebriyyeciler, insanın fiillerinde mecbur olduğunu, her şeyin belirleyicisinin Allâh olduğunu söylemişler, hadislerden de kendilerine dayanak bulmuşlardır. Buna misal olarak; “Dikkat ediniz şaki olan annesinin karnında şaki olandır, saîd olansa annesinin karnında saîd olandır”.⁷³

İnsanda irade, istitaât ve fiili nefyeden Cebriyye mezhebine göre kader, insanın mahkûmu olduğu ilahi yazgıdır. İsmail Hakkı İzmirli'nin söylediği gibi; Cebriyye kadere aşırı

⁶⁵ Öner, İnsan Hürriyeti, s.50.

⁶⁶ Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, s.61.

⁶⁷ Öner, a.g.e, s.52.

⁶⁸ En'am 6/35.

⁶⁹ İnsan 76/30.

⁷⁰ Yunus 10/99.

⁷¹ Nahl 16/93.

⁷² Ahzab 33/24.

⁷³ Müslim, Kader 2, 2037.

tazimden dolayı teklifi yok sayacak kadar ileri gitmiştir. Hatta “âlem-i kevnde masiyet yoktur” demeye kadar varmışlardır.⁷⁴ İsmail Hakkı İzmirli Cebriyye’yi şu dörtlükle tanımlıyor;

Üzerinde kader hükmünü icra ederken insan için çare bulunur mu?

Bu durumda o biçare ne yapabilir?

Önce ellerini arkaya bağlayıp denize atıyor

Sonrada sakın ha ıslanma ha! diyor. Bu olur iş mi?

Cebriyye bu dörtlükte de görüldüğü gibi kaderin mutlaklığını ve onun karşısında insanın mahkûmluğunu vurgulamaktadır. Kader karşısında insan eli kolu bağlı denize atılan kişi gibidir. Bu da kula yapılan teklifin geçersiz ve belki de mecazî olduğu anlamına gelmektedir. İsmail Hakkı şöyle özetliyor; “Oluş âleminde masiyet yoktur. Çünkü fail olan insan Allâh’ın iradesine itaatkâr ve fiil de murada muvafaktır. Maktul mahbuddur. Olan herşey İlâhi kudrete tâbidir. Bu halde emir ve nehy arasında fark kalmamaktadır”.⁷⁵ Bunun yanında Cebriyye, kader konusunda kul fiillerinde mecburdur, onun kendine has hiçbir gücü ve iradesi yoktur derken başka türlü inanan kimsenin küfre düştüğünü de söylemiştir.⁷⁶

Cebriyye akıl yürütme ile nassları tek taraflı olarak ele almış ve kendi ön kabulleri ile değerlendirmiştir.⁷⁷ Ehl-i Sünnet alimlerinin kanaatine göre ihtiyari fiillerin İlâhi iradenin zorlamasıyla gerçekleştiğini söylemek Allâh’ın adâlet, rahmet ve hikmet sıfatlarıyla bağdaştırılamaz. Ayrıca peygamber göndermek suretiyle insanları buyruklarına uymakla yükümlü tutmasına ve sonuçta uymayanları cezalandırmasına hem nasslar hem de apaçık akli ilkeler açısından savunula bilir bir açıklama getirmek de mümkün değildir. Şunu da belirtmek gerekir ki cebir görüşü, insanın içinde yaşadığı “teşebbüs etme-çalışma-başarma” dünyasının realiteleri ve kendi vicdanî kanaatlarıyla da bağdaşmamaktadır.⁷⁸ Cebriyye neticede doğru olan değerlendirmeyi bulamamışlar, Allâh’ın bir çok vazife ile yarattığı, kendisine muhatap olarak kabul ettiği insanı diğer cansız âlem derecesine indirmişlerdir.⁷⁹

⁷⁴ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kâza, s.70.

⁷⁵ Keskin, a.g.e, s.71,72.

⁷⁶ Topaloğlu, Kelama Giriş, s.286.

⁷⁷ Keskin, a.g.e, s.72.

⁷⁸ Mâturidî, “Cebriye”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, VII, 207.

⁷⁹ Keskin, a.g.e, s.73.

1.2.2.2. Kaderiyye ve Kader Anlayışı

Sözlükte kaderiyye “ kadere mensup olan, kader taraftarı” manasındaki kaderî’den gelmekle birlikte ilk dönemlerden itibaren bu anlamın aksine, sorumluluk doğuran fiillerle ilgili ilahi kaderi red edenleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kaderiyye kelimesi “ kader konularına ölçüsüzce dalanlar” anlamında da kullanılmıştır.⁸⁰

Kaderiyye kader meselesine yaklaşımı bakımından paralel durumda bulunup daha sonra taraftarlarının kendisine katıldığı Mu’tezile ile ilişkili olmakla birlikte en azından başlangıçta ondan ayrı olan bir fırkadır. Kaderiyyenin ortaya çıkışı İslâm’ın ilk dönemlerinde meydana gelen iç çekişmelerle irtibatlandırılabilir. Cemel Vakası ile Sıffin Savaşı’nda müslümanların birbirinin kanını akıtması diğer kelam problemi ile kader konusunu da gündeme getirdi. Emevi idarecilerinin halkın karşı çıktığı bazı uygulamaları kadere yükleyerek kendilerini aklamaya çalışmaları siyasi muhalefet çevrelerinde tepki doğurmuştur.⁸¹

Bunlar Ma’bed el-Cühenî ile Gaylan ed-Dımeşkî’nin önderliğinde ortaya konan kötü fiillerin ilâhî kaderle değil, insanın hür iradesiyle gerçekleştiği esasına dayanan harekettir.⁸² Kaderiyye kader ve iradeyi kula nisbet etmekle kalmamıştır, daha da ileri giderek ilim ve takdir manasındaki kaderi de inkâr etmişlerdir. İnsan, amellerini kendi bilgisiyle bizzat kendisi taktir eden bir varlıktır. O fiillere kendi iradesiyle yönelir, sonra kudretiyle o fiilleri yaratır. Bunun manası Allâh ezelde bu amelleri takdir etmez, Allâh’ın iradesinin bunda dahli yoktur. Allâh’ın kudretinin bu fiillerin ortaya çıkmasında rolü yoktur. Bu fiilleri ancak vukuundan sonra Allâh bilir, demektedirler.⁸³

Kaderiyye ‘nin görüşlerini şöyle sıralıyabiliriz;

- a) Hayır ve iyilikler Allâh’tan; şer ve kötülükler insandandır.
- b) Allâh insanda tam ve eksiksiz bir fiil yapma gücü (istitâat) yaratmıştır.
- c) İnsanın fiilleri ve amelleri kendisine bırakılmıştır.
- d) İnsana güç verilen konuda Allâh’ın kudreti yoktur.
- e) İnsanın ne yaptığı ve ne olacağı konusunda Allâh’ın önceden bilgisi, takdiri ve dilemesi yoktur.

⁸⁰ Nasır b. Abdülkerim, “Kaderiye”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIV, 64.

⁸¹ Hüseyin Atvan, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIV, 64.

⁸² Yeprem, İslam’da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, s.285.

⁸³ Yeprem, İslam’da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, s.289.

- f) İnsan fiilleri Allâh tarafından takdir edilmiş ve yaratılmış değildir, onlar bizzat insan tarafından takdir edilir ve yapılır. Eğer böyle olmasaydı, takdir etmedikleri ve güçlerinin yetmediği şeylerden ötürü cezalandırılmış olurlardı ki bu adalete aykırıdır.⁸⁴

Ahlâkî sorumluluğun iki temel şartı olan yapabilme ve seçme hürriyetinin insanda mevcut olduğunu metafizik bir esasa oturtmak için kaderiyye müeyyideye konu olması bakımından insan fiillerini âlemde meydana gelen, hadiselerden ayrı mütalâa etmiş ve adâletin gerçekleşebilmesinin ancak insanın sorumlu olması ve dolayısıyla bunun da gerekli şartlara sahip olmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Ancak onlar, Allâh'ın ezeli ve sınırsız bilgi, irade ve kudreti karşısında bunun mümkün olmadığını görünce; özellikle insan fiilleri konusunda, bu sıfatları ya da en azından onların ezeliğini inkâr ederek muhdes olduklarını iddia etme cihetine gitmiş görünüyorlar. Tabiidir ki, en temel sıfatlardan yoksun bırakmış (ta'til) ya da sınırlandırılmış bu Tanrı anlayışı İslâm toplumunda tasvip görmek bir yana, küfür olarak addedilmiştir.⁸⁵ Kaderiyenin bu görüşlerini daha sonra Mu'tezile kendilerine temel almış fakat onları Kaderiyye ile özdeşleştiremeyiz.

Mu'tezeli'ye göre, Allâh ancak iyiyi diler, kötüyü O irade etmez. O salâh ve aslâhı murâd eder. Kötülüğü dilemek kendisi de bizzat kötüdür. Allâh'ın böyle kötü bir şeyi yapması düşünülemez. Bundan dolayı kaderden söz etmek imkânsızdır. Mu'tezile, Allâh'ın insanın yapıp etmelerini ezelde belirlemiş olmasını ve buna uygun olarak yaratmasını kabul etmemektedir.⁸⁶

Kaderiyye ve Mu'tezile'nin delil olarak ileri sürdükleri bazı âyet ve hadisleri zikrederim:

-“Allâh kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler! Kazandığı iyilik lehine, kötülük de aleyhinedir. Rabbimiz! Eğer unutacak ya da yanılacak olursak bizi sorumlu tutma...”⁸⁷

-“Bu yaptığınızın karşılığıdır. Yoksa Allâh kullarına zulmetmez.”⁸⁸

-“Kötülük işleyenlere kötülükleri kadar ceza verilir”⁸⁹

-“Başımıza gelen herhangi bir musibet ellerimizle işlediklerinizden ötürüdür.”⁹⁰

⁸⁴ Turhan, Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri, s.38

⁸⁵ Turhan, Kasım, a.g.e, s.39.

⁸⁶ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.75.

⁸⁷ el-Bakara 2/286.

⁸⁸ Al-i İmran 3/182

⁸⁹ Yunus 10/27.

⁹⁰ eş-Şûra 42/30.

-“Semut’a gelince biz onlara da doğru yolu gösterdik. Fakat onlar sapıklığı doğru yolla tercih ettiler.”⁹¹ Bunlardan başka yüzlerce ayet bulunmaktadır.

-“Her çocuk tabii fitrat üzerine doğar. Nihayet anne – babası Yahudi, Hıristiyan veya Ateşperest yapar.”⁹²

-“Allâhü Teâlâ buyurur ki: bu kullarımın hepsini kötülükten arınmış bir şekilde yaratım fakat bilehare onları dinlerinden saptırmıştır.”⁹³

İnsan fiillerinden dolayı övgüye veya yergiye müstahak olur, kötü ve çirkin fiillerden ötürü yerilir ve mücazât görülür. İnsanın kendisine ait olmadığı, kendi irade ve kuvvetiyle yapmadığı fiillerden dolayı yetinmesi ve ceza görmesi çirkin bir şeydir. Âdil olan Allâh, çirkin bir şey yapmayacağına göre bu fiillerin fâilinin insan olması gerekir.⁹⁴

Bunlara cevap olarak öncelikle insanın bütün fiilleri doğru ve güzel değildir. Yapıp etmeleri bazı zamanlarda Allâh’ın emir ve yasaklarına uygun olmayabilir. İnsanlar içinde mü’min olduğu gibi kâfir olanlar da vardır. İyilik yapanlar olduğu gibi zulüm, hırsızlık, sefeh vb. kötülük yapanlar da vardır. Haydi, iyi fiilleri Allâh’a izafe edelim ama bu kötü fiilleri Allâh’ın kudretine nasıl verebiliriz? Hâlbuki iyiliği istemek ve yaratmak iyi olduğu gibi kötülüğü istemek ve yaratmakta kötüdür. Küfrü irade etmek ve ona rıza göstermek küfürdür. Meseleye bu açıdan bakacak olursak Allâh’ın fiilleri içinde kötü olan ve uluhiyet sıfatlarıyla bağdaşması mümkün olmayan şeylerin olduğunu söylemiş oluruz.⁹⁵

Başta ashâbın ileri gelenleri olmak üzere Selef yöntemini benimseyenler Kaderiyye’nin karşısında yer almış, Hz. Ali, Abdullâh b. Abbas, Abdullâh b. Ömer, Câbir b. Abdullâh, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik gibi sahabeler açıkça bu mezhepten uzak olduklarını beyan etmişlerdir. Hatta Abdullâh b. Ömer, bu anlayıştaki kimselerin ilâhi kaderi kabul etmedikçe Uhud Dağı kadar sadaka verseler bile bunun kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.⁹⁶

1.2.2.3. Ehl-i Sünnet ve Kader Anlayışı

İnsan ahlâki sorunların temel unsurları olan irade hürriyeti ve yapma gücünü ona vermediği halde yine de onu kendinden çıkan fiillerinde sorumlu tutmakla Allâh’ın adâletine gölge düşüren cembrî görüş ile ahlâkî hürriyet adına insan fiilleri sahasına Allâh’ı mutlak

⁹¹ Fussilet 41/17.

⁹² Müslim, Kader, 6.

⁹³ Müslim, Cennet, 17.

⁹⁴ Turhan, Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri, s.46.

⁹⁵ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.75,76.

⁹⁶ Hüseyin Atvan, “Kaderiye”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIV, 65.

kudretle kapatarak onu sınırlandıran kaderi görüş İslâm ümmetinin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. İlâhi adâlet ve kudrete insanın sorumluluğu ilişkisine rasyonel bir açıklama ve onu dengeli bir zemine oturtma çabasına Mu'tezile'nin büyük bir çoğunluğu ilâhi kudret yerine ilâhi adâleti öne çıkararak insanın sorumluluğu üzerinde ısrarla durma arzusu göstermişlerdir ve böylece, muhaliflerin onları itham ettikleri gibi, büyük ölçüde kaderî görüş hattında kalmışlardır.⁹⁷ Ehl-i Sünnet bilginleri hem Cebriyye'yi hem de Kaderiyye'yi hatalı bulmuşlardır.⁹⁸ Onlar, orta yolu benimsemiştir. İnsanın yapıp etmelerine bir ilâhi ön bilgi vardır. Fakat bu ön bilgi insanın iradesini yok etmediğinden dolayı insanın irade hürriyetine aykırı değildir. Bundan dolayı insan yapıp etmelerinde hürdür. Fiillerinin yaratıcısı değildir, ancak yapıcısıdır.⁹⁹

Orta yolu seçen Ehl-i Sünnet bilginlerinin farklı görüşleri vardır. İleri sürdükleri fikirlerle bazıları Cebriye'ye bazıları Kaderiye'ye daha yakın olur. Ehl-i Sünnetin görüşlerini iki koldan değerlendirebiliriz. Bunlar Eş'arîlik ve Maturidîliktir. Eş'arîlere göre insanda bir irade kudreti vardır; fakat bu kudretin, yaptığı işler üzerinde etkisi yoktur. O ancak kazanmaya (kesbe) muktedirdir. Eş'arî cibrden kurtulmak için "kesb" kavramını kullanmıştır.¹⁰⁰

Eş'ari Allâh'ın kâfiri bırakışını (hızlan) insanın da isyan etme gücünü yaratması olarak nitelendiriyor, hatta isyanın yaratılışı olarak küfrü de kâzanın doğrudan bir hedefi kabul ediyor. Bununla birlikte kötülüğü tam olarak mahrum olma şeklinde tanımlıyor. Fenalık ve iyilik Allâh'ın yarattıklarıdır. İmân Allâh'ın bir nimeti, lütfüdür. İmân nimetini veren Allâh'tan bu nimeti verip vermemesi istenemez. Allâh bunu fazlından vermektedir. Kâfirlere imânla emretmektedir. Onlar imân gücü vermediğinde ise onları bırakmaktadır. Bununla birlikte onları imândan mahrum etmemektedir.¹⁰¹

Eş'arî, kader konusunda, kader tariflerine girmemiş, kulun yaratılışında "saîd", "şaki" olduğu, rızkının ve ecelinin tespit edilmiş bulunduğu hususunu ayet ve hadislere dayanarak nakli delillerle açıklamıştır. Ayrıca Eş'arî kader meselesinde "amellerin önceden takdiri ve yaratılması" mânâsı ile "kader"i inkâr eden Mu'tezile'ye karşı bulunmakta ve Kaderiye isminin onlara daha uygun düştüğünü savunmaktadır.¹⁰²

⁹⁷ Turhan, Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri, s.60.

⁹⁸ Topaloğlu, Kelam İlmine Giriş, s.287; Öner, İnsan Hürriyeti, s.52.

⁹⁹ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.75.

¹⁰⁰ Öner, İnsan Hürriyeti, s.53.

¹⁰¹ Gölcük, Bakıllani ve İnsan Fiilleri, s.224,227.

¹⁰² Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, s.220-221.

Eş'arîye göre Allâh, ilim sıfatıyla âlim, kudret sıfatıyla kâdir, irade sıfatıyla mürîd, hayat sıfatıyla diridir. O her şeyi ezeli olarak bilir hiçbir şey O'nun bilgisi dışında kalmaz. O her şeye kadirdir ve her şeyin yaratıcısı O dur. O'ndan başka yaratıcı yoktur. O dilemeden hiç kimse bir şey dileyemez. Allâh'ın mülkünde O'nun dilediğinden başkası olmaz; bizler, Onun için dilememizi dilediği şeyden başkasını dileyemez. İnsan fiilleri Allâh tarafından yaratılır ve takdir edilir. Kur'ân da; "sizi ve yarattıklarınızı O yaratmıştır."¹⁰³ buyrulmuştur. Hayır ve şerr Allâh'ın kâza ve kaderiyledir; iyi olsun, kötü olsun, acı olsun, Allâh'ın kâza ve kaderine inanırız ve biliriz ki, bizim yaptığımız hata bizden değildir ve isabet edende bizim hatamızdan dolayı değildir. İnsanlar kendilerine fayda ve zarar vermezler.¹⁰⁴

Eş'arî Allâh'ın mülkünde O'nun irade ve kudreti dışında herhangi bir şeyin gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi kendisi dilediği her şeyi yapabilir. O, Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi kulları için "aslâh" olanı gözetmek zorunda da değildir. Çünkü onun tâbi olacağı bir yasa (şer'at) yoktur. Aksine emir ve yasaklarıyla yasayı o koyar. Dolayısıyla iyi-kötü, güzel-çirkin, farz-haram, gibi niteliklerin kendinden objektif bir değeri yoktur, hiçbir şey kendiliğinden ne iyidir ne kötüdür; adâlet aslında Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi Allâh'ın insanlara eşit muamele yapması yahut kulun ahlâki hürriyete sahip olması değil, "Allâh'ın emirlerine itaat etmektir." Hem ahlâki değerlerin hem de insanların fiillerinin Allâh'ın irade ve kudretiyle belirlenip takdir edilmiş olması Allâh'ın fiilleri hakkında bir "adâletsizlik" fikrine de çok yol açmaz. Çünkü adâletsizlik veya zulüm ancak daha yüksek olanın tayin ettiği sınırı tecavüz etmek veya hakkı olmayan şeyi yapmaya kalkışmaktır ki, her iki halde de O, kâinatın mutlak sahibi ve nazımı ve her şeyden müstağni olan Allâh'a nisbet edilmez.¹⁰⁵

Allâh sınırsız irade ve kudretiyle âlemin mutlak hâkimi olarak, insanların güçlerinin yetmeyeceği şeylerle yükümlü tutabileceği gibi dileyseydi hiç kimseyi mükellef tutmazdı. Yükümlülük koymak O'nun üzerine vâcip olmadığı gibi, yükümlülüğe rağmen O dilediği gibi insanlara mukafat ve ceza vermeye kâdirdir. Sevap, nimet ve lütuf O'nun fazlı, azab ve ikab O'nun adâletidir. Çünkü "O yaptıklarından sorumlu değil fakat onlar sorumludur"¹⁰⁶

Eş'arî, Mu'tezile'nin görüşlerine karşı şu şekilde cevap vermektedir:

İlk olarak; İmân ile iradeyi birbirinden ayırmakta Mu'tezile'ye cevap verilmiş olunuyor. İmâm el-Harameyn bu konuya geniş yer ayırarak irade ile emrin ayrı şeyler olduğunu belirtmeye çaba sarfediyor. Mu'tezile Hz. İbrâhîm'in (a.s) oğlunu kurban edişinde

¹⁰³ Saffat 37/96.

¹⁰⁴ Turhan, Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri, s.74.

¹⁰⁵ Turhan, a.g.e, s.74.

¹⁰⁶ Enbiya 21/23.

sadece bir hazırlık olduğunu buna karşı Eş'arîler bunu bizzat emri yerine getirmek olarak açıklarlar. Mu'tezile'nin emr ve iradenin aynı şeyler olduğuna cevap vermiş oluyolar.

İkinci olarak; Mu'tezilenin iddiası, itaatin irade ile olan alâkasıdır. Buna karşı sürülen delil şudur; İtaat iradeyle ilgili değildir. İtaatin alâkası emr iledir. Allâh kâfirin küfrünü irade eder, diler; ama bununla birlikte ona imân etmesini emreder. Bu konuda Ebû Leheb'in durumu gösterilir. O imân etmek istemediği halde ona, imân etmesi emredilmiştir. Küfür konusunda kâfir, imâna sahip olmayı istemediği için Allâh ona küfür yaratmaktadır.

Üçüncü olarak; "Allâh'ın kâzasına rızâ göstermek vâciptir, eğer küfür bu kâza ile vazedilmişse, o taktirde küfre rızâ göstermenin vâcip olacağını söylemek gerekir, oysa böyle bir rıza küfürdür şeklindedir." Eş'arî'nin buna cevabı şöyledir: "Küfür ve isyan Allâh tarafından hükmedilmiş olarak kabul edilmedir, gerçek de böyledir. Bu açıdan onlara rıza göstermek icap eder. Bu, Allâh'ın onları kendisinden yarattığı fail ile kesbin alakası yönünde değildir. Zira kesbin zati veya asli bir etkisi yoktur, o sadece fiilin faile isnadını sağlar. Bu şekilde küfür ve isyan konusunda ileri sürülebileceği, yermenin ortadan kaldırılabilceği düşünülmüş olup, neticede Allâh'ın kazasına Eş'arî anlayışına rızâ gösteriliyor."¹⁰⁷

el-Lumada Eş'arî şöyle demektedir; "Biri tutar da Allâh Teâlâ masiyetleri kâza ve taktir etmiş midir? derse, ona, evet diye cevap veririz. O, masiyetleri yaratmak, yazmak ve olacağını haber vermek suretiyle kâza ve taktir etmiştir. Kur'ân da şöyle buyrulmuştur: "İsârîloğullarına kitâpta doğrusu yeryüzünde iki defa bozgunculuk yapacak ve kibirlendikçe kibirleneceksiniz diye kâza ettik."¹⁰⁸ Yani buradaki "kâza ettik" onlara "haber verdik", "bildirdik" mânâsındadır. Yine başka bir âyette; "Bunun üzerine onu ve ailesini kurtardık" yalnız karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik"¹⁰⁹ buyrulmuştur. Burada geçen "takdir" ile Cenâb-ı Hakk "biz ona yazdık ve geride kalanlardan olmasını bildirdik" manasını kastetmektedir. İşte biz böylece Allâh Teâlâ'nın kâza ve kaderinin burada "emir"i demek olmadığını ifade ediyoruz."¹¹⁰

İnsana sunulan teklif her ne kadar Allâh'ın keyfi iradesine bağlı olsa da bir müeyyide olduğuna göre, bu teklif ve müeyyidenin abes olmasından kurtulması için bir sorumluluğun olması gerekmektedir ki, Eş'arî kesb öğretisiyle insana bu sorumluluğu yüklemeye çalışır.¹¹¹ Eş'arîler, Cebrî ve Mu'tezilî görüşler arasında orta bir îtikad edinmek istediklerini ve böylece

¹⁰⁷ Gölcük, Bakıllani ve İnsan Fiilleri, s.224,227.

¹⁰⁸ İsra 17/4.

¹⁰⁹ en-Neml 27/57.

¹¹⁰ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidî, s.219,220.

¹¹¹ Turhan, Kelam ve FelsefeAçısından İnsan Filleri, s.76; Yeprem, M.Saim, a.g.e, s.226.

“İnsanın kesbi vardır, ancak kesb ve kesb edilen Allâh tarafından yaratılır.” Görüşüne kail olduklarını belirten İbn Rüşd’e göre “bu görüş anlamsızdır çünkü iktisab ve mükteseb Allâh tarafından yaratılınca insanın iktisabında mutlaka mecbur olması gerekir.”¹¹² Ayrıca Eş’arî’de kudretin fiillin sadece bir yönde olduğu göz önüne alındığı takdirde, bu görüşün “mutlak cebir” görüşünden farkı kalmamaktadır. İnsanın fiillerinin takdir edicisi ve yaratıcısının Allah olduğunu göstermek suretiyle, Mu’tezile’ye muhalefet, endişe ve gayreti sonucu savunduğu fikirlerin cebre düşmesinden kurtulmak için insana sorumluluk yüklenerek yolu seçmiş ve bunu temellendirmek için de “kesb” formülünü bulmuştur. Ama kesbi hazırlayan bütün unsurlar gibi bizzat kesbin kendisi de Allâh tarafından yaratılmaktadır.¹¹³ Eş’arî eklektizminin görünüşte, tefvize nazaran cebre daha yakın olduğu içindir ki buna “Cebr-i Mutavassıt” denmesi âdet olmuştur.¹¹⁴

Diğer Ehl-i Sünnet kolu da Maturidîlik’tir. Maturidî’ye göre insan, fiillerinde irade hürriyetine sahiptir. Fakat insan fiillerinin yaratıcısı değildir. Fiillerin yaratıcısı Allâh’tır. İnsan o fiilleri kesb eder. Maturidî’ye göre kesb, yapılmasına kesin şekilde karar verilmiş kasıt’tır. Maturidî, “kesb’in bir şeyi ihtiyar etmesi, ya da seçmesi veya kasdetmesi olduğunu söyler.” İnsanın kendisine verilen kudretle fiili kesbedip etmemekte, yani yapıp-yapmamakta hürdür.¹¹⁵ Maturidî insan fiilleri hakkında orta yolu benimsemiştir. Maturidî’nin orta yoluna göre insanın fiilleri, bir yönden Allâh’ın bir yönden ise insanındır. İnsan fiillerini ne yalnızca Allâh’a ne de insana nisbet etmek mümkündür.

İnsanın fiillerini, insana nisbet edilmeyip yalnızca Allâh’a nisbet edilirse, o takdirde insan bunlara zorlanmış olur ve dolayısıyla insanın bunlardan niçin sorumlu tutulacağı açıklanamayacağı gibi, Allâh’ın emir ve nehye konu olan fiilleri yapması, va’d ve va’ide muhatap olması ve bunlardan dolayı ceza ve mükâfat görmesi gerekecektir; bu aklın ve naklin kabul edeceği birşey değildir. Fiiller hiçbir yönden Allâh’a nisbet edilmeyip yalnızca insana nisbet edilecek olursa, bu takdirde de insan fiillerinin mutlak faili yahut yaratıcısı olacak ve “O her şeyin yaratıcısıdır”¹¹⁶, “O her şeye kâdirdir”¹¹⁷ gibi âyetlerde Allâh’ın kendisini tavsif ettiği sıfatlar O’dan esirgenmiş olacaktır. Bundan başka insanların fiillerinde onların idraklerinin ulaşamayacağı ve akıllarının kavrayamayacağı bazı özellikler vardır. Söz gelişi insanın “bir şeyin yokluktan varlığa çıkışı” aklıyla kavraması mümkün değildir. Kezâ insan

¹¹² Turhan, a.g.e, s.81.

¹¹³ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidî, s.219,220.

¹¹⁴ Öner, Necati, İnsan Hürriyeti, s.53.

¹¹⁵ Öner, a.g.e, s.53,54.

¹¹⁶ En’am 6/102.

¹¹⁷ En’am 6/17.

fiillerinin güzel ve çirkin olarak meydana geldiği görülmekle beraber, fiilleri işleyenlerin onların ne kadar güzel ve çirkin olduklarını bilemedikleri gibi, onların güzel gördüğü bir fiil tersine de tecelli edebilmektedir.¹¹⁸ Bu sebeple diyoruz ki, insanının fiilleri oldukları gibi meydana gelmeleri yönünden insana izafe edilemez. İnsanın kasdının dışında zuhur etmesine ve benzerini meydana getirmekten âciz olmasına rağmen, bu fiillerin gerçekten insana ait olması mümkün olsaydı, o taktirde olduğu gibi âlemin, her şeye gücü yetmeyen her şeyi nicelikleriyle bilmeyen bir kimse tarafından meydana getirilmiş olması da mümkün olurdu ki, bu da yaratma konusunda temasül gerektirirdi. Oysa, “hiçbir şey O’na benzemez”¹¹⁹ buyurulmuştur. Bu bakımdan bu fiillerin yaratılmaları yönüyle insana nisbet edilebilmeleri asla düşünülemez. Âlemdeki her şey gibi insan fiillerinin de yaratıcısı Allâh’tır.¹²⁰

Maturidî’ye göre ihtiyarî fiiller, istitâatü’l-ahvâle sahip bulunan insanın bir fiilli yapmaya ihtiyar ettiği anda onda Allâh tarafında yaratılan bir kudretle meydana gelmektedir. Her hangi bir fiillin yergiyi ve azabı yahut övgüyü ve sevabı hakketmesi insanın ona olan ihtiyar ve kastına dayanır; insan iyi yahut kötü hangi fiili istemişse Allâh onda onun kuvvetini yaratır, fiil özü itibariyle övgü ve yerginin yahut mükâfat ve cezanın sebebi olmayıp, tersine iyi ve kötüye elverişli olabilir. Başka bir ifadeyle fiil, fiil olmak bakımından ne iyidir ne kötüdür, ne güzeldir ne de çirkindir. Onun iyi yahut kötü, güzel ya da çirkin olması insanın ona olan kasdına bağlıdır.¹²¹

İnsan sadece Allâh’ın yarattığı bir fiili kesbediyorsa, bu durum insanın gerçek faili olmasını önleyen bir husus oluyor mu? Maturidî’ye göre konu, bu şekilde anlaşılmamalıdır. Zira ona göre; “herkes bizzat bilir ki, yaptığı işte hür olduğu gibi, fail ve kâsibtir.” Bu ifadeden insanın yaptığı bir işi hür olarak, kendi irade ve insiyatifini kullanarak yaptığı anlaşılmaktadır. Fiilin Allâh tarafından yaratılması insana bir mecburiyet yüklemeyiz. Fiilinde hür olduğuna göre, Allâh’ın yarttığı o fiili ister yapar, ister yapmaz. Hür iradesini yapma yönünde kullanınca o fiilli kesb etmiş olur.¹²² İnsan çeşitli seçenekler arasında birini seçip eylem sahasına geçirmektedir.

Maturidî, fiilin yaratılması safhasında yine de bir zarûretin varlığını kabul etmektedir. Çünkü, fiilin fiil olarak yaratılmasında insanın hiçbir fonksiyonu yoktur. Ancak, yaratılan o fiilli kesb etme yönünden insan tamamen hürdür; bu yönüyle ilgili hiçbir zorunluluk söz

¹¹⁸ .Turhan, Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri, s.85.

¹¹⁹ Şûra 42/11.

¹²⁰ Turhan, a.g.e, s.86.

¹²¹ Turhan, a.g.e, s.91.

¹²² Yazıcıoğlu, İnsan Hürriyeti Kavramı, s.58,59.

konusu değildir. İşin yaratma ile nitelenmesinde insanın bir etkisi olmadığı için fiil insan iradesinin dışında meydana gelir ve insan onu kabullenmek zorunda kalır. Bu, fiilin yaratma yönüdür, fiilin kazanılması yönünde ise insan tamamen iradesinin hakimidir. Fiil bu yönüyle insan iradesine bağlı olduğu için, sorumluluk insana ait olmaktadır.¹²³

Maturidi, kâza ve kader meselesinde Allâh'ın ilim sıfatıyla izaha çalışmıştır. Kâza sadece irade sıfatından değil Allâh'ın ilim sıfatından da çıkar, ona da bağlıdır. Çünkü Allâh'ın ilmi insanın ihtiyarına mütevakıftır. Maturidî, kâza ve kader meselesini Allâh'ın ilim sıfatına bağlamakla, bir yandan insanın hürriyetini, diğer yandan da bu ince ve nazik meseleye psikolojik bir yön vererek problemi çıkmaza sokmuyor. O'nun meseleye yaklaşımı ilahi yaratma ile insanı yaratma arasında fark gözetimi şeklindedir. Zaman, insan zihninin formlarındandır. Allâh için zaman diye bir şey yoktur. Mekân için de aynı şeyler söylemek mümkündür. Onun da geçerliliği yeryüzü insanı için söz konusudur. Allâh'ın katında zaman ve mekândan söz edilemez. O mutlak bir varlıktır. Bu tarzda bir zaman sınıflaması ancak insan için vardır. O halde yüce Allâh dünü, bugünü ve yarını aynı ölçü ve oranlarda farksız ve mutlak olarak bilir. Böylece Allâh'ın kâza ve kader meselesinde ve bu ana meseleye bağlı diğer insanın fiillerini ilgilendiren yan meselelerde Allâh'ın mutlak ilminin insanı ve ona verilmiş hür iradeyi kuşatması tabii oluyor. İnsan Allah'ın ilminin dışında birşey yapamaz.¹²⁴

Ehl-i Sünnet, Kur'ân ve Hadisi, Cebriyye ve Kaderiyye'ye nisbetle daha sağlam bir metodla (tertib metoduyla) tetkik etmişler ve bu sayede her iki görüşü te'lif eden, hatalarını da ortaya koyan âyet ve hadisler bulmuşlardır. Ehl-i Sünnet âlimleri, ilâhi teklîfin vâki olması ve olmaması bakımından insanın hallerini de tetkik etmişler ve görmüşler ki Allâh Teâlâ insana, mutlak mânâda bakmayacak, dinlemeyecek, yemeyecek, içmeyecek, gibi bir mükellefiyet yüklememiştir. O'nun emrettiği şey, insanın, iştirme, görme, yeme... vasıtalarını bazı yerlerde (helâl şeylerde) kullanması ve bazı yerlerde de (haramlarda) kullanmamasından ibarettir. O halde Allâh'ın emrine taalluk etmesi veya etmemesi bakımından bu iki husus arasında bir fark olmalıdır. Bu fark şu olabilir; İnsan bu iki şıktan birine muktedir kılınmış, fakat öbür şık için kendisine bir kudret verilmemiştir.¹²⁵

Bu üç mezhebin görüşlerine kısaca değindikten sonra kâza ve kader meselesi içerisindeki bazı kavramların tahlillerini yapalım.

¹²³ Yazıcıoğlu, İnsan Hürriyeti Kavramı, s.60.

¹²⁴ Gölcük, Bakıllani ve İnsan Fiilleri, s.228,230.

¹²⁵ Topaloğlu, Kelam İlmine Giriş, s.288,289.

1.3. Kâza ve Kaderin Kapsamındaki Kavramların Tahlili ve Mezheplerin Bu Konudaki Tartışmaları

1.3.1. İlim

Sünnî kelâm âlimleri umumiyetle, bizim konumuz açısından ilmi iki kısma ayırmaktadırlar; kadîm ilim ve hâdis ilim. Böyle bir taksimi Allâh'ın ilim sıfatının varlığını kabul etmeyi Mu'tezile'de bulmak mümkün değildir. Kader inancını doğrudan ihtiva eden, kadim olarak kabul ettiğimiz İlâhi Bilgi nasıldır? Veya benim bilgimle O'nun bilgisi arasında nasıl bir fark vardır? Ki olmuş ve olacak her şeyi tafsilâtıyla bilmektedir. Bilgisinden hiçbir şey gizli kalmamaktadır.¹²⁶

İlâhi Bilgi, beşerî bilgide olduğu gibi tecrübelerle kazanılmış bir bilgi olmadığından dolayı zamana, mekâna ve sebebe bağlı bir bilgi olmakla vasıflandırılmaz. Çünkü insan bilgisinde değişmez olan tek zaruret değişme özelliğidir. Değişme ve yeniden oluşum, meydana gelme ise varlıkla ilgili olan bir bilginin elde edilmesinden önce bilinen şeyle ilgili bir cehaletin varlığını tasavur etmeyi, bilgi meydana gelmeden önce varlıktan habersiz olmayı gerektirir. Halbuki ulûhiyet hiçbir yönden noksan ifade etmeyecek olan, kemâl mânâsında bir sıfatla ancak tavsif edilebilir. Cehl ise apaçık bir noksanlık olduğundan dolayı İlâhi Zaata cehl'in izafe edilmesi muhaldir.¹²⁷

İrade bilgiye dayanır. İnsanın iradesi bilgisi dışında değildir; önce bir şeyi bilir, sonra ister ve yapar. Bilinmeyen bir şeyi istemek mânâsızdır. Maturdî'ye göre insan, fiillerin her yönünü ve ulaşacakları neticeleri bütün detaylarıyla bilmesi imkânsızdır. Zaten insanlara peygamberler gönderilmesinin sebeplerinden birisi de, insanların kavrayamayacakları veya herkesin kavrayamayacağı yanlışlığa düşeceği hususları onlara da Maturidî tarafından söz konusu edilmektedir.¹²⁸ Neseffî'ye göre; “bir nesne yaratılmadan önce, bütün detaylarıyla ancak Allâh tarafından bilinebilir.”¹²⁹ İnsanın nerede doğacağı, nerede öleceği gibi kendi iradesi dışında meydana gelecek şeylerle ilgili Allâh'ın bilgisinin olduğunu Kur'ân açıkça ifade etmektedir.¹³⁰ Neseffî âlemdeki düzenden hareketle Allâh'ın bir ön bilgisinin olduğunu ispat etmiştir. Eğer yaratmadan önce bir ilim yok idiyse âlemde bulunan düzeni ve varlıklar arasında bulunan uygunluğu zikretmek güçleşir.¹³¹

¹²⁶ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.95.

¹²⁷ Keskin, a.g.e, s.97,98.

¹²⁸ Yazıcıoğlu, İnsan Hürriyeti Kavramı, s.99,100.

¹²⁹ Yazıcıoğlu, a.g.e, s.101.

¹³⁰ Lokman 31/34.

¹³¹ Keskin, a.g.e, s.108.

Allâh Teâlâ'nın insanlara ait fiiller dâhil olmak üzere bütün nesne ve olayları vuku bulmadan önce bilmesi O'nun fiili sıfatının kapsamıyla olup kaderin ilk mertebelerini teşkil eder.¹³² O'nun bilgisi, zaman ve mekâna bağlı olmadığından, zaman ve mekânda mevcut olan değişimler, O'nun bilgisine tesir etmez. Ayrıca bu bilgi sıfatı müessir ve aktif bir sıfat değil, zatî bir sıfattır. Bundan dolayı objesini var etmesi mümkün değildir.¹³³ İlâhi ilim kulların irade ve kudretlerini ortadan kaldırmaz aksine Allâh kulların fiillerini hür irade ve kudretleriyle yapacağını bilir. Allâh hangi sonuçların hangi sebeplere bağlı olduğunu, bunlara kimlerin başvuracağını ve nasıl bir netice elde edeceğini, yani nesne ve olayların sebep ve sonuçlarıyla birlikte ezelde bilir.¹³⁴

1.3.2. İrade

Arapça kelime olan irade asıl olarak “talep etmek” mânâsına gelen “r-v-d” sulasisinden if’al vezninden mastardır. “Emretmek, istemek, dilemek, arzu etmek, meyl etmek, bakıp isteyerek en iyiyi seçmek, kasd etmek ve bir şeyi severek ona itina göstermek” manalarına gelir.¹³⁵

İslâm kelâmında bu kelime iki yönlü olarak hem insanların fiilleri yapmalarına, kendi fiillerinin sahipleri olarak onları onların mesuliyetini yüklenmelerine imkân veren bir özellik olarak ve hem de değer, Allâh'ın sür bir seçim ve tercihle fiillerini yaptığını ifade etmek için kullanılmıştır.¹³⁶ İrade herhangi bir şekilde kendisinden fiil vuku bulan bir hali canlıya gerektiren bir sıfattır. İrade daima yokluğa taalluk eder. İrade nefsin arzuları olarak da tarif edilmiştir. Bu arzular; iştiaak, eğilim, sevgi ve kasd olarak gösterilmiştir.¹³⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de irade için meşiet ve ihtiyar kelimelerinin kullanıldığını görürüz. Hem insan için onun hür olduğunu belirtecek şekilde kullanılmış hem de Allâh hakkında O'nun tesirinin sınırsız ve mutlak olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.¹³⁸

Bişr el-Mu'temir iradeyi ikiye ayırmıştır; 1. Fiilî, 2. Zatî. Allâh zatî sıfatı olan iradeyle hayır ve salâhı bilmesi ve onu istemesi câiz değildir. Bunları bilmesi demek, dilemesi demektir. Fiil sıfatı olan irade veya onunla dilenen şey O'nun yaratması demektir. Bu fiilden öncedir. Yani bilme ve dileme ile yaratma anlamındaki irade bir arada bulunamaz. Bundan

¹³² İbn Teymiyye, “Kader”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIV, 60.

¹³³ Keskin, , İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.110.

¹³⁴ Kadı Abdülcebbar, “Kader”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXIV, 60.

¹³⁵ İbni Manzûr, Lisânü'l-Arab, III, 187

¹³⁶ Keskin, a.g.e, s.121.

¹³⁷ Gölcük, Bakillani ve İnsan Fiilleri, s.67.

¹³⁸ Keskin, a.g.e, s.122.

dolayı Allâh'ın iradesi insanların fiillerini dilemekten ibaret oluyor ve bu da emirdir. Nazzam'a göre, Allâh'ın iradesi, O'nun işi, emri ve hükmüdür.¹³⁹

Mu'tezile âlemin sonradan yaratıldığını ispatlamak için irade sıfatını kabul eder, ama bu irade hâdis ve mahalsiz bir sıfattır. Bunun yanında Mu'tezile'ye göre Tanrı yalnızca iyi olan fiillerin yapılması, kötü fiillerin yapılmamasını emredici oluşu vardır. Bunun dışında O'nun kullarının kötülük yapmasını irade etmesi mümkün değildir. Allâh insanların fiilleri hakkında ancak iyi olanları emreder, irade eder.¹⁴⁰

Eş'ari'ye göre Allâh'ın iradesi bütün murat edilmesi mümkün olan şeylere taalluk etmektedir. Bunun aksini düşünmek ilim sıfatında olduğu gibi Allâh'ın bazı şeyleri irade etmediğini söylemek O'na irade sıfatının zıttı olan, mecbur, mekruh, âciz olmak gibi noksan sıfatları izafe etmek olacaktır. Allâh hâdis olan her şeyin hâlıkıdır ve irade etmediğini yaratması düşünülemez.¹⁴¹

Maturidî'de irade, her gerçek failde bulunan bir vasıftır. Burada Mu'tezile'nin "iradenin fiil olduğu" şeklindeki görüşüne benzer bir durum müşahade etmekteyiz. Şu farkla ki, Mu'tezile'de irade, her halukarda fiilden önce olduğu halde, Maturidî'de iradenin fiille beraber bulunduğunu söylenmektedir. O'na göre eğer irade fiille birlikte değil de, fiilden önce ise "irade" ancak "temenni" mânâsını ifade eder ki Cenâb-ı Hak bundan münezzehtir. Cenab-ı Hak'ın ezeldaki iradesi "temenni" mânâsında olmadığına göre "ihtiyar" manasını ifade eder. Çünkü fiildeki ihtiyara baktığımız zaman her ihtiyar sahibinin aynı zamanda da bir irade sahibi olduğunu görmekteyiz. Allâh Teâlâ'nın irade ve ihtiyar sahibi bulunduğunu bize gösteren Cenâb-ı Hak'ın fiilleridir.¹⁴²

Maturidî, mutlak ve ezeli bir ilahi anlayışını kabul eder. Allâh mutlak irade sahibidir. Maturidîler, Mu'tezile gibi insana irade hürriyeti vermektedirler.¹⁴³

Mutlak olarak kendi iradesine sahip olan insan bu iradeye dayanarak kendi fiilini de kendisi yaratmaktadır. Hayrı, şerri, isyanı, taati, sevabı ve günahı hepsini kul kendisi yapmaktadır. İnsan mutlak olarak hür bir iradeye sahiptir, bir şeyi yapma ya da yapmamaya tamamen onun iradesine bağlı ve sadece kulu ilgilendiren bir husustur. Allâh kulların

¹³⁹ Gölcük, Bakıllani ve İnsan Fiilleri, s.68,69.

¹⁴⁰ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.132.

¹⁴¹ Keskin, a.g.e, s.133.

¹⁴² Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, s.278

¹⁴³ Gölcük, a.g.e, s.74.

fiillerine müdahale etmez, onları mükellef kıldığı şeyleri yapabilmeleri için onlara hür bir irade vermiştir.¹⁴⁴

1.3.3. Kudret

Kudret; hayat sahibinin iradeyle, fiille ve telkine muktedir olduğu bir sıfattır. Kudret, irade kuvvetine etki yapan sıfattır. İrade olmayınca kudret başlı başına fiil meydana getiremez. Fiillin meydana gelmesi için önce irade sonra kudret gerekir.¹⁴⁵ Bakıllanî; “Allâh her şeye kadirdir.”¹⁴⁶ ayetini yorumlarken şöyle devam eder: “Kesin olarak biliyoruz ki fiillerin kudreti olmayan birisinden meydana gelmesi imkânsızdır. Ona göre Allâh mutlak ve ezelî bir kudrete sahiptir.”¹⁴⁷

İnsanda varlığı kabul edilen ve gerçekten var olan güç belirli alanlarda etkindir. Allâh’ın mutlak ve sınırsız kudreti hiçbir kayıt ve şarta tabi olmadan her fiili yarattığı halde insan bu güç ve yetenekten mahrumdur. İnsanın gücünün yetkisi sınırlıdır. Allâh kudreti ile yoktan her şeyi yarattığı halde insan böyle bir şey yapamaz. İnsan asla yoktan, cisim, cevher, âraz yaratmaya, atom, hücre, molekül yaratmaya muktedir değildir. Eş’arî ‘ye göre kudret ile fiil arasında zaman bakımından imkânsızlık olduğundan insan gücünü sarf eder etmez fiil meydana geldiğinden, kudret ancak bir mümkün için uygun ve geçerlidir.¹⁴⁸

İnsanın cüz’î miktarda bir gücü vardır. Bu güçle fiillerini icra hayatını tanzim edip düzenler. İnsan bu gücü sayesinde asla mecbur olmadığını bilir ve hisseder. Zira bir şeyin doğuş ve oluşu anında mecburiyet yoktur. Mecburiyet, zorlanma; var olan bir şeye isteyerek veya istemeyerek vuku bulur. İnsanın önünde somut olarak bir şey bulunacak ki insan o şey hakkında isteme veya istememe tarzında bir tavır takınsın.... Zorlanma böyle durumlarda söz konusudur oysa insan sahip olduğu güç ile bir fiili tercih eder, benimser, o fiilden vazgeçmeyerek onu işler.¹⁴⁹

1.3.4. İstitaât

İstitaât kelimesi arapça “tava’a” sülasi kökünden gelen “istifal” vezninde bir mastardır. Lügatte “güç, kudret, kuvvet, takat ve vusât” manalarını ihtiva etmektedir. Bu kelimeler

¹⁴⁴ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.136,137.

¹⁴⁵ Gölcük, Bakıllani ve İnsan Fiilleri, s.103.

¹⁴⁶ Maide 5/120.

¹⁴⁷ Gölcük, a.g.e, s.122.

¹⁴⁸ Gölcük, İnsan ve Kaderi, S.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 29.

¹⁴⁹ Gölcük, a.g.e, II, 30.

birbirine yakın manalı kelimelerdir.¹⁵⁰ İstiaât Allâh'ın canlı varlıklarda yarattığı bir arazdır, onunla ihtiyari fiiller icra edilir.¹⁵¹ Kelâmcıları hemen tamamına göre istiaât, bir fiillin gerçekleşmesinin temel şartı olan kudret, kuvvet ve takat anlamına gelemektedir.¹⁵²

İnsanların fiillerinin gerçekleşmesinin şartı olan istiaât'ın, kulda var olup olmadığı tartışma konusu olmuştur, Cebriyye hariç tutulacak olursa bütün î'tikadî mezhepler kulun ihtiyari olan fiilleri gerçekleştirmesi için bir kudretin varlığını kabul etmişlerdir.¹⁵³

Eş'arî'ye göre, istiaât'ı Allâh yarattığı taktirdir fiil vardır ve fiil olunca da kesb vardır. Nasıl ki alet yoksa fiil de yoktur. Ancak fiillin yokluğunun sebebi aletin yokluğu değil, istiaatin yokluğudur. Çünkü alet varsa kudrette vardır. Kudret olunca kesb de vardır. Kesb olunca fiil vardır. Eş'arî, karısını boşayan yahut kölesini azad eden bir kimsenin bu fiile ne zaman kadir olduğu sorusuna da boşama ve azad etme anında kadir olduğu cevabını vermiştir.¹⁵⁴

Maturidî iki türlü istiaâtın olduğunu söyler:

1. Sebeplerin sağlamlığı ve aletlerin sıhhati ki, bu fiilden öncedir ve Allâh'ın bir nimetidir. Bu sağlam bir bedene sahip oluşturmaz.

2.Yapılan işin ahlaki değer kazanması hailidir. Bu taktirde fiil nitelik kazanır sevap ve ceza ile temas halinde olur ki bu fiillin seçimidir. Bununla birlikte insan ihtiyari fiillerini yapar. Bu fiil için bir illettir.¹⁵⁵

İnsanın fiili olduğuna göre, bu fiile ilişkin bir gücün bulunması da kaçınılmazdır. Fiil var oldukça kudrete muhtaçtır. Kudret fiillin şartı olduğu gibi istiaât de kudretin şartı olmaktadır. İstiaâtın varlığı konusunda bir sorun yoktur, sorun bu gücün fiil işlenmesinde mi, yoksa işlenme esnasında mı bulunduğu meselesi şiddetli ve sonu gelmez tartışmalara konu teşkil etmiştir.¹⁵⁶

1.3.5. Allâh'ın ve İnsanın Fiilleri

İnsanın irade ve gücü tarif edildikten ve bu irade ve güç faaliyete geçtikten sonra fiil ve kesb ile karşılaşılacaktır.

¹⁵⁰ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.139.

¹⁵¹ Gölcük, Bakıllani ve İnsan Fiilleri, s.125.

¹⁵² Keskin, a.g.e, s.141.

¹⁵³ Keskin, a.g.e, s.141.

¹⁵⁴ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, s.209.

¹⁵⁵ Gölcük, a.g.e, s.126,127.

¹⁵⁶ Yazıcıoğlu, İnsan Hürriyeti Kavramı, s.77.

Fiil, hareket demektir.¹⁵⁷ Kader ve kâza akidesinin en önemli kavramlarından birisi de fiil kavramıdır. Burada fiilden kastımız, hem insanın kendisinden dolayı hesaba çekileceği amelleri, yapıp etmeleridir ki, Kur’ân onları insana vermektedir; hem de Allâh’ın fiilleridir ki, bütün müslümanlar Allâh’ın her şeyi yarattığı hususunu kabul etmişlerdir.¹⁵⁸

İnsanda iki türlü fiil vardır;

1. İnsanın iradesi olmadan Allâh’ın yarattığı fiil; titreme, kalp ve kan dolaşımı hareketleri gibi...

2. İnsanın irade ve gücü ile birlikte Allâh’ın yarattığı fiil...¹⁵⁹

Bütün î’tikadî mezhepler insanın fiilinin oluşumun da onun sorumluluğunu temellendirmek için kendisine ait, Allâh tarafından yaratılmamış olan ve fiiline esas teşkil eden bir unsurun varlığını kabul etmişlerdir.¹⁶⁰

Allâh’ın fiilini anlatmak için dilde kullanılan en yaygın terim “halk” kelimesidir.¹⁶¹ Türkçe’de yaratma olarak kullandığımız” halk”, sözlük anlamı, “ölçüp biçmek, bir nesneyi bir nesneye ölçerek kesip dikmek, ayarlayıp yapmak.... Halk kelimesi genelde iki anlamda kullanılır. Biri, örneksiz bir nesne ortaya koymak diğeri de ölçmek tahmin etmektir.¹⁶² Yaratma kelimesi Kur’ân da iki mânâda kullanılmaktadır. Birincisi; bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmak.(En’am–1) İkincisi; bir şeyden başka bir şeyi yaratmak.(Nisa–10, Nahl–4, Nur-45) Maturidî’ye göre Allah’ın fiilinin mânâsı, yaratmak ve yokluktan varlığa çıkarmak demektir. Başka bir yerde de şöyle tarif eder; “cismin yaratılmasını mânâsı cisim yok iken, sonradan yokluktan varlığa çıkarılması” demektir.¹⁶³

Maturidî’nin tarifine göre yaratmanın sadece Allâh’a mahsus bir iş olarak anlaşılmasına karşılık Mu’tezilîler, insanda da Allâh’ta olduğu gibi, yaratma gücünü kabul etmektedir. Onlara göre insan da Allâh gibi mevcut olamayan şeyi varlık sahasına çıkarabilir. Maturidî, Mu’tizile’nin yaratma ile ilgili görüşlerini kesinlikle reddetmektedir. Zira ona göre bu düşünce, kâinatın ezelî olması sonucunu doğurur. Ayrıca, bu anlayıştan dolayı Allâh’ın birliğinin de zarar göreceği görüşündedir.¹⁶⁴ Maturidî; “Allâh, sınırsız, mutlak kudreti ile tahakkuk eden fiil konusunda hiçbir kayıt altında değildir. O yaptıklarından sorumlu değildir.

¹⁵⁷ Gölcük, İnsan ve Kaderi, S.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 30.

¹⁵⁸ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.161,162.

¹⁵⁹ Gölcük, a.g.e. s,31.

¹⁶⁰ Keskin, a.g.e, s.162.

¹⁶¹ Keskin, a.g.e, s.165.

¹⁶² Yazıcıoğlu, İnsan Hürriyeti Kavramı, s.52; Keskin, a.g.e, s.165,166.

¹⁶³ Yazıcıoğlu, a.g.e, s.53.

¹⁶⁴ Yazıcıoğlu, a.g.e, s.54; Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.169.

Çünkü mutlak kudret bunu gerektirir. “O yaptıklarından sorulmaz, hâlbuki onlar sorulacak”¹⁶⁵ buyrulmuştur” der.¹⁶⁶

Cenâb-ı Hakk’ın fiillerinde hep hikmet müşahade etmekteyiz. Akli başında olan herkes de bunun böyle olduğunu görür. Hikmet; “her şeyde doğruyu bulmak ve layık olduğu yere koymak” demektir. Bu mânâda “hâkim” doğruyu bulan, her şeyi layık olduğu yere koyan mânâsını ifade eder. Allâh’ı gereği gibi bilen onun her şeyden müstağni olduğu halde, her şeyin ona muhtaç bulunduğunu, gücü, kudreti ve hükümlerinin sonsuzluğunu ve dolayısıyla her şeyin mâliki, yaratıcısı ve mutasarrıfı bulunduğunu hakkıyla idrak eden bir kimsenin O’nun iyi veya kötü ya da zararlı gibi görünen bütün fiillerinin bir sebebe, bir hikmete bağlı olarak tecelli ettikleri hususunda şüpheyne düşmesi düşünülemez. Zira Allâh bizatihi hâkimdir, ganidir, her şeyi bilendir. O’nun bir an için dahi hikmetten çıkması cehaletin kendisine arız olması ve dolayısıyla yaratıkların ihtiyaçları bilmez hale gelmesi imkânsızdır. Bu da gösteriyor ki O’nun bütün fiilleri, bir hikmete, bir sebebe bağlı olarak tecelli etmektedir. İnsan aklının ise bu hikmeti gereği gibi idrak etmesi kavraması mümkün dedegildir.¹⁶⁷

Yaratma mânâsında fiilin insana nispetinin, en azından Ehl-i Sünnet kelâmcıları açısından imkânsız olduğu fikri vardır. Şu halde insanın ceza ya da mükâfat görmesinin temelini ne teşkil etmektedir? Bu suale dinin genel esasları çerçevesinde doğru cevap verebilmek için, bütün İslâm kelâmcıları insana fiilin nisbet edildiğini kabul etmektedirler. Bunun aksini de iddia etmek imkânsızdır. Çünkü dinin temel kaynağı olan Kur’ân bunu açıkça ve sayısız defalar söylemiş ve bu nispetten dolayı insanın mes’ul olacağını da belirtmiştir.¹⁶⁸ Kur’ân’ın bu nisbetini bütün kelâmcılar kabul etmişler ancak bu nispetin nasıl olduğu keyfiyeti hakkında önemli fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bunun da kaynağı insanların fiillerinin önceden belirlenip belirlenmediği problemidir.¹⁶⁹

Mu’tezile’ye göre Allâh insanın fiiline müdahalede bulunmaz, ancak Allâh’ın insana başlangıçta bir defa verdiği güçle insan devamlı olarak fiilini kendisi yapar ve bu güç ondan hiç ayrılmaz.¹⁷⁰ Bunlara göre kul kendi fiillinin halıkıdır ve bu fiillere Allâh kâdir değildir ve kullarının fiillerini yaratmaz.¹⁷¹

¹⁶⁵ En’am 6/102.

¹⁶⁶ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi, s.281.

¹⁶⁷ Yeprem, a.g.e, s.283

¹⁶⁸ Bakara 2/85,197; Tin 95/6; Zilzal 99/ 7,8.

¹⁶⁹ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.172.

¹⁷⁰ Gölcük, İnsan ve Kaderi, S.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 31.

¹⁷¹ Keskin, a.g.e, s.168.

Maturidî ve Neseffî'ye göre, insanın hür fiil sahibi olduğu, “dilediğinizi işleyin”, “yaptıklarına karşılık olarak”, “iyilik yapın”¹⁷² bu âyetlerden anlaşılmaktadır. “Dilediğinizi yapın!”, demek insanda istediğini yapabilme gücünün bulunduğunu gösteren Kur’ân’i bir delildir. “yaptıklarınıza karşılık olarak” ifadesi de, yukarıdaki mânâları teyit etmektedir. İnsan, iyilik ve kötülüğü yapabilecek kabiliyette olduğu için sonucuna da katlanmak durumundadır. İyi iş neticesinde elde edilecek mükâfat ve kötü işin sonucu olan cezada insanın hür olarak seçip yaptığı işe karşılık olarak takdir edilmektedir.¹⁷³

Ehl-i Sünnet’in gerek Maturidî ve gerekse Eş’arî kolları fiillin oluşumunda aynı görüşün sahipleridirler. Bu konuda özetle şu beyanda bulunurlar; insanın fiillinin yaratıcısı Allâh’tır. Zira Allâh Teâlâ “sizi ve işlediklerinizi yaratan Allâh’tır”.¹⁷⁴ buyurmaktadır. Buna göre insan fiilleri, ikrarı ve marifetiyle mahlûktur. İnsanın fiilleri kendi isteğiyle meydana gelen yaptığı işlerdir... İnsanın bütün fiillerini yokluktan varlığa çıkaran Allâh’tır. Bununla birlikte insanın yaptığı işler insana nisbet edilir. Çünkü insan isteyerek iradesini kullanarak bu fiillerin sahibidir, bu fiillerin oluşumunda insan gücünü kullanmıştır. Fakat öte yandan insan asla bu fiilleri yapmaya mecbur değildir O irade ve gücünü kullanarak fiillerin meydana gelmesini sağlar.¹⁷⁵ Maturidî’ye göre, insanın fiillerinin aslı Allâh’ın kudretiyle ve O’nun yaratmasıyla. Fakat aynı fiillerin taat ve masiyet olarak nitelenmesi insanın gücü ile olmaktadır.¹⁷⁶

1.3.6. Kesb

Kesb kavramına “kazanmak”, “mal etmek” yahut “bir kimsenin bir şeyi kendine ait kılması” şeklinde karşılık verilebilir.¹⁷⁷ Eş’arî’ye göre kesb, “muhtes bir kuvvetle mühtesipten vâki olan şeydir”. Gerçek mânâsıyla fiil Allâh’ın fiilidir. Ve bu bir yaratma “halk” tır. Bu mânâda tabidir ki Allâh’tan başka fail ve gerçek yaratıcı olmayacaktır. Ama kulun fiili nedir? Buna verilecek cevap “kesb”tir.¹⁷⁸ Kesb kelimesi aslında Kur’ân’i bir tabirdir. Buna rağmen Ebû Hanife gerek Fıkh-ı Ekber’in de, gerekse Vasiyye’sinde kesb’ten bahsetmemektedir. Kesb denildiğinde genellikle Eş’arî akla gelir.¹⁷⁹ Ama kesb teorisi, nazariye olarak Eş’arî den önce ortaya atılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kesb kelimesi teknik

¹⁷² Fusilet 41/40, Secde 32/17, Hacc22/77.

¹⁷³ Yazıcıoğlu, İnsan Hürriyeti Kavramı, s.131,132.

¹⁷⁴ Saffat 37/ 96.

¹⁷⁵ Gölcük, İnsan Ve Kaderi, S.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 31.

¹⁷⁶ Gölcük, Bakıllani Ve İnsan Fiilleri, s.170.

¹⁷⁷ Watt, İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader, s.206.

¹⁷⁸ Yeprem, İrade Hürriyeti ve İmam Maturudi, s.216.

¹⁷⁹ Yazıcıoğlu, a.g.e, s.55.

anlamda ilk olarak Dırrar b. Amr tarafından kullanılmıştır.¹⁸⁰ Eş'arî'den çoğu kez kesb doktrinin mucidi olarak bahs edilir ve onun pozisyonu bu ve diğer hususlarda orta yol olarak beyan edilir, fakat gerçekte ise onun yazılarında bu görüşlerin hiçbir delili yoktur; daha çok bu tür iddiaların aksi delilleri mevcuttur. Kesb'in teknik kavramı Eş'arî'den önceki yüzyılda daha çok kullanılmaktaydı.¹⁸¹

Eş'arî, insanın kesbini Allâh tarafından yaratıldığı görüşünü kabul etmekle beraber kesbi “fiil” ve “amel” olarak da isimlendirir. Allâh'ı tek fail ve tek hâlık olarak gören Eş'arî fail ve hâlık kelimelerini eş anlamlı olarak kabul ettiği için fail, halik mânâsına gelmektedir. Eş'arî kesb tarifini yaratmaya göre yapmaktadır. Fiili kesb edecek bir kasib gerekir ki, bu insandır; onu halk edecek bir hâlık gerekir ki, o da Allâh'tır. Allâh hareketi yaratır, fakat yarattığı bu hareketle hareket halinde olan kendisi değildir... Allâh imânı ve küfrü yaratır, fakat kâfir ve mü'min olarak adlandırılan insandır. Kâsib kendisinde yaratılmış olan bir kudrete sahip olduğu için kesb eder. İnsan herhangi bir zorlamaya maruz kalma fiilini kesb eder. Fiilini yaratması söz konusu değildir. Kendisi yaptığı için fiil onun olmuş olur, ama onu yaratan Allâh'tır. Eş'arî kesb için insana gerekli olan gücün, yaratılmış bir kudret olduğu inancındadır.¹⁸²

Maturidî, kesb ve halk kelimelerini berberce mütalâa ederek bu terime açıklık getirmeye çalışır; “Allâh (fiilleri) oldukları gibi yaratmakta onları yokluktan varlık sahasına çıkarmaktadır. (İnsanlarda o fiilleri) yaptıkları ve kesb ettikleri ölçüde o fiillere sahip olurlar. Maturidî: “Fiil aslında kesb yönünden insana yaratma yönünden de Allâh'a aittir” der. Bir fiilde hem Allâh'ın hem de insanın rolü vardır; insan fiille kesb yönüyle tesir etmektedir.”¹⁸³ İnsan, kesb yönünden fiiline tam mânâsıyla hâkim olup herhangi bir zorlamaya maruz bırakılmış değildir.¹⁸⁴ Mutezile kesbi kabul etmemiş sebebi ise insanın fiillerinin Allâh'a nisbet edilmesi noktasından hareketle. Mutezile'ye göre tasaruflarımız bize muhtaçtır ve meydana gelmesi bize bağlıdır.¹⁸⁵ Kur'ân'a olduğu kadar insan tecrübesine de ters düşen kesb teorisi inanç ile hayat arasında son derece ciddi bir boşluk doldurmuştur.

¹⁸⁰ Watt, İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader, s.206

¹⁸¹ Watt, a.g.e, s.207.

¹⁸² Yazıcıoğlu, İnsan Hürriyeti Kavramı, s.56,57.

¹⁸³ Yazıcıoğlu, a.g.e, s.58.

¹⁸⁴ Yazıcıoğlu, a.g.e, s.60.

¹⁸⁵ Gölcük, Bakillani ve İnsan Fiilleri, s.189.

1.3.7. Rızık

Rızık, insanın kaderinin önemli merhalelerinden biridir ve insanın kullandığı maddi kaynakların tümünü ihtiva eder. Rızık insanın hayatını devam ettirebilmek için faydalandığı şeylerdir.¹⁸⁶ İnsan yaratılışında olduğu gibi hayatın idamesinde de kendisi dışında bir varlığa muhtaçtır. Rızık konusunda şu âyetleri belirtelim: “Yeryüzünde yürüyen ne kadar canlı varsa hepsinin rızık ancak Allâh’a aittir...”(Hud-6); “Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur. Rızık dilediğine yayar ve kısar...”(Şura-12); “Sizi yaratan size rızık veren sizi öldüren ve sizi tekrar diriltten Allâh’tır.”(Rum-40)

Yeryüzünde yaratık olarak gönderilen insanın maddi geçimi, rızık, Allâh’a aittir. Bu konuda teminat veren O’dur. Fakat rızık arayıp bulmak yerüstü ve yeraltı nimetlerden yararlanmak insana aittir.¹⁸⁷ Haram olan şey, Mu’tezile’ye göre rızık değildir. Ehl-i Sünnet’e göre helâl olsun haram olsun insanın tükettiği ve onunla gıdalandığı bütün rızıkları Allâh’a tahsis etmiştir ve kulu ahlâki vasfı ne olursa olsun rızaklandırıran Allâh’tır. Fakat insan bunu haram yollardan kazandığı için günahkâr olmaktadır.¹⁸⁸

Herkes Allâh’ın taktir ettiği rızık yer, hiç kimse başkasını yemez. Zengin birinin fakire verdiği sadaka, zenginin rızık olmadığı için fakire geçmiştir. Bu da Allâh’ın yaratmasıyla olur. Zira tek rızık veren Allâh’tır.¹⁸⁹ Herşeyi yaratan Allâh olduğu için gıdalar nasıl el değiştirirse değiştirsin, ister helâl yoldan olsun ister haram yoldan her halükârda Allâh’ın mahlûku olarak kalacaktır. Bu açıdan da insanların rızıklarını Allâh’ın verdiği ispatlanmış olur. Şu halde her insan ve her canlı ancak Allâh’ın kendine rızık olarak tahsis ettiği nimetleri kullanabilir. Hiç bir varlık başka bir varlığın rızığını yiyemez.¹⁹⁰

1.3.8. Ecel

Ecel kelimesi arapça E-C-L kökünden masdar olup, sülasi kalıbında gecikmek (teahur); rubai kalıbında ise geciktirmek (te’cil-te’hir) demektir. Birey hakkında süre koymak ve te’hir etmek manalarına gelmektedir. Genel olarak herhangi bir şey konusunda, önceden tain ve tesbit edilmiş süre ve bu sürenin sonu anlamında kullanılır: Hayat müddeti, ölüm anı ve borç ödeme zamanı gibi... Dünya için kullanıldığında, kıyâmet gününü ifade eder.¹⁹¹

¹⁸⁶ Gölcük, İnsan Ve Kaderi, S.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 43.

¹⁸⁷ Gölcük, a.g.e, II, 43.

¹⁸⁸ Keskin, İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, s.191.

¹⁸⁹ Gölcük, a.g.e, II, 44.

¹⁹⁰ Keskin, a.g.e, s.192,193.

¹⁹¹ Karadeniz, Ecel Üzerine, s.13.

Vakit, vade, belirli bir süre müddet, ömrün sonu anlamlarına gelen ecel, Allah'ın takdir ve tayin etmesiyledir.¹⁹² Kur'ân-ı Kerîm'de ecel "ölüm vakti" anlamında kullanılmıştır: "Ecel geldiği zaman bir kimsenin ölümünü Allâh geciktirmez..."¹⁹³, "Şüphe yok ki, Allâh takdir ettiği ecel gelince geriye bırakılmaz."¹⁹⁴ Bazan da ecel-i müsemma (belirlenmiş) şeklinde bir şey için tayin edilmiş bir müddet veya bu müddetin sonunu ifade eder: "O, sizi çamurdan yaratan, sonra ölüm ecelini takdir edendir. Ecel O'nun katında bellidir."¹⁹⁵

Ölüm ve ötesi, her devirde insanların zihnini meşgul eden konuların başında yer almıştır. Ecel meselesi, kaynak kitaplarımızda rızık meselesi ile içiçe ve daha çok "maktulun eceli" münasebeti ile yer almıştır. Bu mesele Ehl-i Sünnet'ten çok Mu'tezile tarafından tartışılmıştır.¹⁹⁶ Her insana çizilen hayat sınırı, ecel konusunda Müslümanlar birlik içindedir. Allâh her insana belirli bir süre yeryüzünde yaşama hakkı tanımıştır. Bu süre şu ya da bu şekilde sona erer, Sona erinceye kadar insan Allâh katında malum bir hayatı yaşayacaktır. Bunun sonu eceldir. İnsanın ecelini değiştirmesi kesinlikle söz konusu değildir.¹⁹⁷ İster tabi, ister öldürme (katl) suretiyle veya kaza sebebiyle olsun, vuku bulan ölüm hadiselerinde her ölen kişi, şüphesiz eceli ile ölmüştür. Çünkü kelime manasından da anlaşıldığı gibi ecel, ölüm vakidir ve onu ifade eder. Kâdı Abdulcabbâr ile Taftazanî'nin de işaret ettiği gibi bu konuda ihtilaf yoktur. İhtilâf edilen mesele, sadece "Maktul" meselesi olmuştur.¹⁹⁸ Bu meselede iki görüş vardır: Bunlardan birincisi Mu'tezile'ye ait olan ve öldürülen kişinin öldüren tarafından hayatının kısa kesildiği tarzında ifade edilen görüştür. Mu'tezile'ye göre öldürülen kişinin iki eceli vardır:

1. Allâh'ın ilmine göre öldürülmekle hasıl olan ecel.
2. Katilin öldürmekle tesbit ettiği ecel...

Öldürülen kişi erken, vaktinden önce, yani eceli gelmeden öldürüldüğü için âhirette ona dünyada hakkı olan rızıklar verilecektir.¹⁹⁹

Ehl-i Sünnet'e göre öldürülen eceli ile ölmüştür. Maturidî'ye göre öldürülen eceli ile ölmüştür. O kimse için bundan başka ecel yoktur. Öldürme işi katile yöneliktir, ona aittir. Ölüm ise ölüye ait olup Allâh'ın yaratmasıyla meydana gelir. Katil öldürme fiilinden dolayı

¹⁹² Gölcük, İnsan ve Kaderi, S.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 45.

¹⁹³ Münafikun 63/11.

¹⁹⁴ Nuh 71/4.

¹⁹⁵ En'am 6/2.

¹⁹⁶ Karadeniz, Ecel Üzerine, s.10.

¹⁹⁷ Gölcük, a.g.e, II, 45.

¹⁹⁸ Karadeniz, a.g.e, s.13.

¹⁹⁹ Gölcük, a.g.e, II, 45.

cezaya layıktır. Katl, katile aittir. Öldürme işinin ölenle ilgisi yoktur. Katile ve onun işlediği fiile göre o maktuldur, öldürülmüştür.²⁰⁰ Yine Maturidî'ye göre, Allâh'ın bir kişi hakkında eceli şu vakittir, diye hükmettiği zaman, bunun aksi düşünülemez. Hicr/15, Mü'minun/43, A'raf/34. âyetlerde açıkça ifade edilmektedir. Maktul de ancak Allâh'ın izniyle yani bilgisi dahilinde ölebilir. Neticede Allâh'ın, kendisi için ecel tayin ettiği bir vakitte öldürülür. Yalnız burada, katl(öldürme fiili) katile; mevt(ölüm) ise Allâh'a izafe edilir. Allâh katilin bu fiilinden dolayı cezalandıracaktır.²⁰¹

Mu'tezile'nin maktulün, öldürülmemesi halinde ölüm karşısındaki durumu ile ilgili üç görüşü vardır:

1-Maktül öldürülmeseydi yine ölecekti.

2-Maktulün ölmesi de yaşaması da imkan dahilindedir.

3-Maktül öldürülmeseydi kesinlikle yaşayacaktı.²⁰²

Ölen ve öldürülen kendi ecelleri ile ölmüş ve öldürülmüştür. Çünkü her şey Allâh tarafından takdir edilip hükme bağlanmıştır. Ölüm ruhun bedeni terk etmesidir. Ölümü tatmayan, dışarıdan seyirci durumunda olan hayattaki insan için ölüm olayları bazen acıklı, bazen tatlı sahnelerde cerayan ediyormuş gibi görülebilir. Ama insan için tek bir olay söz konusudur. O da ruhun bedenden ayrılmasıdır. Bu ayrılma işi şu veya bu şekilde olmuş, önemli değildir. Önemli olan ruhun bedeni terk etmesidir. Bir kişi için, iki ecel düşünölemeyeceğine göre, katl veya herhangi bir kaza sebebiyle ölen hakkında: "Eceli gelmeden öldü, ömrünün baharındayken öldü, yaşaması gerekliydi, daha yaşayacaktı" gibi sözler doğru olmadığı gibi Allâh'ın katında belli eceli değişmez.²⁰³ Böyle ifadeler kullanmak, ecel kelimesinin kavramı dışına çıkmak ve meseleyi temelden kavramamak demek olacaktır.²⁰⁴

Duâ ve sıla-i rahimde bulunmanın ömrü uzattığı doğrudur. Ama bu şekilde ömrü uzayacak kişinin de durumu Allâh'ın ezelf ve mutlak ilmi ile bilinir. Çünkü insanın ne kadar yaşayacağı, nasıl nerede ve ne zaman öleceği Allâh'ın mutlak ilmince malumdur. Şu veya bu

²⁰⁰ Gölcük, Bakıllani ve İnsan Fiilleri, s.253,254.

²⁰¹ Karadeniz, Ecel Üzerine, s.20,21.

²⁰² Karadeniz, a.g.e, s.22.

²⁰³ Gölcük, İnsan ve Kaderi, S.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 46.

²⁰⁴ Karadeniz, a.g.e, s.27.

isimle söylenen ikinci bir ecel yoktur. Ecel bir tanedir, o da ecel-i müsemma olup Allâh'ın katındadır.²⁰⁵ Bu Kur'ân-ı Kerîm'de açık açık bildirilmektedir.²⁰⁶

Allâh, imtihan vermek üzere yaratılan her canlı için, belli bir süre tanımıştır. Fakat bu süre içinde, ölümlerine ne zaman hükmedeceği, bizim açımızdan belirsizdir. Bu arada insanlar, hür iradeleriyle serbest bırakılmışlardır. Bu konuda Hz. Peygamber(s.a.v)'in hadisi bulunmaktadır.²⁰⁷ Bu hadisten de anlaşılacağı üzere insanın eceli daha onun ana karnında iken belli olmaktadır. Onun te'hîr ve takdimi mümkün değildir. İnsanın ruhunun kabzedilmesi Allâh'ın emri ve melek vasıtasıyla olsa bile, ölümün nedenleri de insanlar tarafından da oluşturulmaktadır. Buna örnek olarak depremler verilebilir.

1.4. Hadisçilerin ve Kelâmcıların Kader Anlayışları

1.4.1. Hadisçilerin Kader Anlayışı

Hadisçiler, Kur'ân'da vârid olan müteşabih âyetlerin te'vilini, Allâh'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği hükmüne inanmışlar, Hz.Peygamber(s.a.v)'den bu hususta her hangi bir açıklama gelmemişse, takatlarının dışında kalan te'vilâta girişmemişlerdir. Kur'ân'da kader ile ilgili olarak gelen âyetler, bazen ihtiyara, bazen da cebre delâlet ettiği için, müteşabih oldukları anlaşılmaktadır; Fakat insanın, fiil ve hareketlerinden mes'ul olduğu, iyi ve kötü amellerine göre cezalandırılacağı şek şüpheden uzak olarak belirtilmektedir. O halde, mes'uliyet meselesinde insanı tereddüde sevkedecek bir nokta yoktur.²⁰⁸

H.z.Peygamber (s.a.v) kader meselesinde Müslümanların inanmaları gereken hususları çeşitli vesilelerle açıklamış, fakat mahiyetinin insan idraki dışında kalması sebebiyle mesele üzerinde münakaşa edilmesini, müteşabih âyetlerin birbiriyle karıştırılarak hükümler çıkarılmasını menetmiştir. Hz.Peygamber (s.a.v), bu çeşit münakaşalardan menederken; “Sizden evvelki kavimler de bu yüzden helak olmuşlardı.”²⁰⁹ demek suretiyle meselenin ehemmiyetini ve münakaşanın insanlara faydalı neticeler değil, bilâkis felaketler getireceğini açıklamış oluyordu. Münakaşalar, ancak görüş ayrılıklarının bulunduğu meselelerde cereyan edebilirdi; Hâlbuki münakaşa edilmemesi istenen konu bir akide konusu idi ve böyle bir konuda görüş ayrılığı bulunmaması gerekirdi.²¹⁰

²⁰⁵ Gölcük, İnsan ve Kaderi, S.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 46.

²⁰⁶ Münafikun 63/11, Nuh 71/1,4.

²⁰⁷ Buhari, Kader 1,2; Müslim, Kader 1,5; Tirmizî, Kader 4.

²⁰⁸ Koçyiğit, Münakaşalar, s.162.

²⁰⁹ İbn-i Mâce, Mukaddime 10.

²¹⁰ Koçyiğit, a.g.e, s. 163.

Hadisçiler kadere inanmışlar; fakat onların bu inanışlarında kelâmcıların ileri sürdükleri gibi, “kâza ve kader sebkât edince amellerin de faydası yoktur; çünkü nasıl olsa Allah’ın kâzası ve kaderi vuku bulacaktır; ameller bu kaderi değiştirmeyecektir” anlayışı yer bulmamıştır.²¹¹ Hadisçiler, Hz.Peygamber (s.a.v)’in irşadıyla kadere inanmanın tevhîd esaslarından biri olduğunu kabul etmişlerdir; çünkü tevhîd, Allâh Teâlâ’nın meşîyyet ve iradesinin her şeyin üstünde tutulması suretiyle tahakkuk eder. Allâh’ın izni ve meşîyyeti olmadıkça ne hayat vardır ne ölüm; ne delâlet vardır ne hidayet; ne şekavet vardır ne saadet. O’ndan başka Mâlik, O’ndan başka Müdebbir, O’dan başka Rab yoktur.²¹²

1.4.2. Kelâmcıların Kader Anlayışı

Kelâmcılar kader konusunda, Kur’ân ve hadisi kaynak olarak almamışlar; fakat başka kaynaklardan edindikleri görüşlere dayanan ve Kur’ân ile hadise nazaran peşin olan hükümlerine, bu iki İslâmî kaynakta delîller bulmaya çalışmışlardır.²¹³ Yahudi ve Hıristiyanlarda da, her şeyin önceden tesbit ve tayin edildiği şeklinde cibrî; öte yandan hür iradeye yer veren görüş ve kanaatler bulunuyordu. Bu atmosfer içinde, zamanla ortaya çıkan çeşitli problemlerle de tartışılmaya devam eden bu konuda, her mezhep ve ekol, kendi görüşünün doğruluğunu ortaya koyma yolunda, âyet ve hadislerden delîller arama ve bulma mecburiyeti hissetmiştir.²¹⁴

Kelâmcıların kaderi reddetmeleri, görüşlerini doğrulamak maksadıyla yalnız Kur’ân ayetlerini te’vile veya hadisleri hükümsüz kılmaya sebep olmamış, aynı zamanda, Allâh Teâlâ’nın kudret sıfatında da bazı tahditler yapmalarına yol açmıştır. Mesalâ, en-Nazzâm , “şer” ve “kabih” olan fiilleri Allâh Teâlâ’nın yapmaya kadir olduğunu fakat yapmayacağını söyleyen Ebû’l-Huzeyl ve diğer ashâbına aykırı olarak, O’nun, bu gibi fiillere kâdir olmadığını, böyle bir kudretle tavsif olunamayacağını ileri sürmüştür. Yine ona göre; Allâh Teâlâ, kullarının salahına olan bir şeyin hilâfını yapmaya, cennet ehlinin nimetlerinden zerre miktarı, noksanlaştırmaya ve cehennem ehlinin azabını zerre miktarı ziyadeleştirmeye yahut ondan eksiltmeye, cehennem ehlinen olmadığı halde bir kimseyi cennetten çıkarıp cehenneme sokmaya kâdir değildir.²¹⁵

²¹¹ Koçyiğit, Münakaşalar, s. 163.

²¹² Koçyiğit, a.g.e, s.166.

²¹³ Koçyiğit, a.g.e, s.161.

²¹⁴ Karadeniz, Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar, D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, 206.

²¹⁵ Koçyiğit, a.g.e, s.161.

Kelâmcılara göre naslar arasında tearuz vardır. Bunun yanında aynı nass kendi içinde bile tearuz halindedir. Âyetler arasında, zahirî anlamda belki bir tearuz söz konusu olabilir. Fakat iyice düşünüldüğü ve âyetlerin siyak ve sibakı hesaba katıldığı zaman, hiç de çelişki arz edecek mânâda herhangi bir hususun bulunmadığı görülecektir. Çünkü her âyetin kendi bütünlüğü içinde bir anlamı vardır. Tek bir kelime, nasıl ki tek başına bir anlam ifade etmiyorsa, bazen tek bir cümle de, ancak bir parağraf veya konu bütünlüğü içinde bir anlam ifade edebilir.²¹⁶ Evvela prensip olarak şunu kabul etmeliyiz: Kur'ân'da hiçbir şekilde çelişki yoktur. Çünkü bizzat Kur'ân, bu iddiayı reddetmektedir. "...Eğer o, Allâh'tan başkasından gelseydi onda pek çok ihtilâflar bulurlardı."²¹⁷ Bunun yanında Hz.Muhammed(s.a.v)'den bir hadis de bunu doğrular niteliktedir: "...Kur'ân, bir kısmını bir kısmına çarpasınız diye nazil olmamıştır. Bilâkis onun bir kısmı diğer bir kısmını doğrular..."²¹⁸

²¹⁶ Karadeniz, Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar, D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, 210.

²¹⁷ Nisa 4/82.

²¹⁸ Müslim, Kader, 19; Tirmizi, Kader 1/ 19; İbni Mâce, Mukaddime, 10.

2. BÖLÜM

KÂZA VE KADER İLE İLGİLİ HADİSLER

2.1. Kadere İmânla İlgili Hadisler

2.1.1. Kadere İmân Etmedikçe İmân Etmiş Olunmaz

Kadere imân, imânın altı şartından biridir. Buna göre, hayır olsun şer olsun her şeyin Allâh'ın takdiriyle olduğunu, bunların önceden yazılmış olduğunu, bunun hiçbir surette değişmeyeceğine imân etmedikçe kişi iman etmiş olamaz. Kur'âni bir cevap vermek gerekirse; Kadere imân Allâh'ın tüm mahlukât için bir ölçü, bir nizam ve intizam, bir düzen, bir zaman, bir mekân, bir hedef ve gaye, bir ilke ve kanun belirlediğine, hiçbir şeyi, gayesiz, ölçüsüz, tartısız, gelişigüzel, başıboş yaratmadığına imân etmektir.²¹⁹

Vukua gelen her şeyin Cenâb-ı Hak tarafından önceden bilindiğini ve bu bilginin yazılmış olduğuna Hz.Peygamber (s.a.v)'in şu hadisini örnek verebiliriz:

Hz.Câbir(r.a) anlatıyor: “Rasûlullâh (s.a.v) buyurdular ki: Kul hayrıyla, şerriyle kadere inanmadıkça, kendine (hayır ve şerden) isabet edecek şeyi atlatamayacağını, (hayır ve şerden) kaçacak olan şeyi de yakalamayacağını bilmedikçe imân etmiş olmaz.”²²⁰

Tirmizî'nin Sünen'inde yer alan bu hadisin senedi şu şekildedir;

Câbir b. Abdillâh (V-78), Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer (V-?), Ca'fer b. Muhammed (V-148), Abdullâh b. Meymûn (V-?), Ziyâd b. Yahyâ el-Basrî (V-254), Tirmizî (Bkz.İlgili Şema Ek-1)

Bu hadis, Câbir'in rivâyeti olarak garîptir; onu yalnız Abdullâh b. Meymûn (V-?)'un rivâyetinden bilmekteyiz. Abdullah b. Meymûn'un rivâyeti münkerdir.²²¹ Ayrıca Ca'fer b. Muhammed (V-148) tenkîd edilen râvîler arasındadır. İbn Sa'd onun hakkında; “Hadisi çoktur, onunla ihticac olunmaz, zayıf kabul edilir” demiştir.²²²

Bu konuyla alakalı bir diğer hadis de İbn Mâce ve Tirmizî'den gelmektedir.

“Hz. Ali (r.a) dedi ki:

²¹⁹ İslamoğlu, İman Risalesi, s.189.

²²⁰ Tirmizî, Kader 10/2144.

²²¹ Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Tercemesi, IV, s.28.

²²² İbn Hacer, Tehzîbü't- Tehzîb, I, 385.

“Rasûlullâh(a.s) şöyle buyurdu:

“Kul şu dört esasa: Allâh’ın tek olduğuna ve O’nun ortağı bulunmadığına, benim Allâh’ın Rasûlü olduğuma, öldükten sonraki dirilişe ve kadere imân etmedikçe mü’min olamaz.”²²³

Tirmizî’nin senedinde ise; Hz. Ali (r.a), Rıb ‘i b. Hırâş (V-?), Mansûr b. el-Mu’temir (V-132), Şu’be b. Haccâc (V-160), Ebû Dâvud et-Tayâlisî (V-204), Tirmizî. (Bkz. İlgili Şema Ek-2)

İbn Mâce’de geçen hadisin senedi: Hz. Ali (r.a), Rıb ‘i b. Hırâş (V-?), Mansûr b. el-Mu’temir (V-?), Şerik b. Abdillâh en-Nehaî (V-177), Abdullâh b. Âmir b. Zûrâr (V-?), İbn Mâce. (Bkz. İlgili Şema Ek-2)

Yukarıdaki senetlerde geçen Şerik b. Abdillâh en-Nehaî (V-177) tedlîs yapmakla suçlanmış, hafızası bozulduğu için zabt açısından cerh edilmiş ve Şia’nın Ğulat koluna mensub olduğu zikredilmiştir.²²⁴ Ayrıca Şu’be b. Haccâc (V-160) da zabt yönünden cerh edilmesine rağmen diğer konularda son derece güvenilir olduğu ifade edilir. İclî, Şu’be’nin hadiste sika birisi olduğunu ancak ezberlemede birazcık hata ettiğini ifade eder. Dârekutnî de aynı görüştedir.²²⁵

2.1.2. Allâh’ın İlk Yarattığı Şey Kalemdir

Allâh’ın ilk yarattığı şey hakkında alimler birkaç görüş belirtmektedir. Râzî bu konuda şöyle der: “Allâh’ın yarattıklarının ilki kalemdir diye bildirilmiştir. Diğer bir haberde de: “Allâh’ın yarattıklarının ilki akıldır” denilmektedir. Bir başka haberde de: “Allâh’ın yarattıklarının ilki bir cevherdir ki, Allâh Teâlâ ona heybetle baktı. O da eridi ve ısı meydana geldi. Ondan bir duman ve köpük çıktı, dumandan gökler, köpükten yeryüzü yaratıldı” diye aktarılmıştır. Bu haberin toplamı şunu gösterir: Kalem, akıl ve yaratıkların aslı olan o cevher hepsi bir şeydir, yoksa çelişki yoktur.”²²⁶

Aşağıda vereceğimiz hadiste ilk yaratılan şeyin kalem olduğuna işaret vardır. Hadis şu şekildedir:

²²³ Tirmizî, Kader 10/2145; İbn Mâce, Mukaddime 10/81.

²²⁴ İbn Hacer, Tehzîbü’t- Tehzîb, II, 497; ez-Zehebî, Mîzân, II, 270,274.

²²⁵ İbn Hacer, a.g.e, II, 502.

²²⁶ Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, VIII, 588.

Ubâde b. es-Sâmit (r.a) oğluna ölümü sırasında demiştir ki: Oğulcuğum, başına gelecek olan şeyin asla atlatılamayacağını, kaçırdıklarını da yakalamayacağını bilmedikçe sen, imânın hakikatinin tadını asla bulamazsın. Zira ben, Rasûlullâh (s.a.v)’dan şöyle işittim:

“Allâh’ın ilk yarattığı şey kalemdir. Kalemi yarattı ve ‘Kıyâmete kadar olacak şeylerin miktarını yaz!’ dedi.”

Oğulcuğum, Rasûlullâh (s.a.v)’dan şunu da işittim: “Kim bu inanç dışında ölürse benden değildir.”²²⁷

Ebû Dâvud’un rivâyetinde şu râvîler bulunur:

Ubâde b. es-Sâmit, Ebî Hafsa, İbrâhîm b.Ebî Utbe (V-?), Velid b. Rebâh (V-?), Yahyâ b. Hassân (V-208), Ca’fer b. Müsafir (V-254), Ebû Dâvud. (Bkz. İlgili Şema Ek-3)

Tirmizî’den gelen rivâyette ise şu râvîler yer alır:

Abdullâh b. Amr, Ebû Abdurrahmân el-Hubelî (V-100), Ebû Hânî el-Havlânî (V-142), Hayve b. Şurayh (V-158), Abdullâh b. Yezîd (V-213), İbrâhîm b. Abdillâh b. Münzir el-Bâhilî (V-?), Tirmizî (Bkz. İlgili Şema Ek-3)

Tirmizî’nin bu hadisi sahih kabul edilir. Nâsuriddîn el-Bânî bu hadisi sahih olarak zikretmiştir.²²⁸

Yeryüzünde vuku bulacak her şeyin yazıldığı hadisten anlaşılmaktadır. İşte bu yazıldığı yer de “Levh-i Mahfuz” olarak bilinmektedir. Levh-i Mahfuz Kur’ân’da çeşitli isimlerle zikredilmektedir. Misal olarak; Kitâb²²⁹, İmâmu’l - Mübîn²³⁰, Ümmü’l - Kitâb²³¹, Kitâbu’l - Mestûr.²³²

Allâh Teâlâ, şeraitleri, ilâhi nizamları vazeder ve bu mevcudât için yani var ettiği, onlara varlık verdiği her şey için koyduğu kanun ve kaideleri yaratır. Her şey de bunlara göre oluşur, gelişir ve belli bir devamlılık kazanır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: “Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir olay yoktur ki, Biz onu yaratmadan önce o, Kitâp’ta bulunmasın. Doğrusu bunu bilmek Allâh’a kolaydır. Bu,

²²⁷ Ebû Dâvud, Sünnet 17/4700; Tirmizî, Kader 10/ 2156.

²²⁸ el-Eşkarî, Kâza ve Kader, s.34.

²²⁹ Hacc 22/70.

²³⁰ Yasin 36/12.

²³¹ Zuhuf 43/4.

²³² Tur 52/1.

kaybettiklerinize üzülmemeniz ve Allâh'ın size verdiği nimetlerle şırmarmamanız içindir. Allâh kendini beğenip öğünen hiç kimseyi sevmez.”²³³

2.1.3. Üç Şey Vardır ki İmânın Aslındandır

İmân dil ile ikrar, kalb ile tasdiktir.²³⁴ Din tarafından öngörülen imânın sözlük anlamındaki imânının iki yönden özelliği bahis konusudur. İlk önce, imân edilecek olanla ilgili yani kendisine inanılacak olgu noktasından dine özgü imân daha özeldir. Tevhîd gereği Allâh'a Muhammed' -aleyhisselâm-in Allâh tarafından getirdiği kesin biçimde bilinen şeylere özetle ve gerektiğinde detaylı bir şekilde inanmaktır. Bunun en özeti Allâh'a ve O'ndan gelene imân; bir başka deyişle “Lâ ilâhe illallâh Muhammedurrasûlullâh” imânıdır. Bir derece ayrıntıyla Allâh'a, Hz. Muhammed'in elçiliğine, âhirete imândır. İkinci bir ayrıntıyla Allâh'a, meleklerine, kitâplarına, peygamberlerine, âhîret gününe, kâza ve kadere, ölüm ve sonrası dirilişe, sevap ve azaba imândır. Üçüncü ayrıntıda da Kitâp ve Sünnet ile Muhammed –aleyhisselâm- in tebliğ ettiği kesin bir şekilde saptanan haber ve hükümlerin topuna ve her birine Allâh'ın murâdı ve Rasûlullâh'ın murâdı doğrultusunda imândır.²³⁵

Hiz. Enes (r.a) anlatıyor: Rasûlullâh (s.a.v) dedi ki:

“Üç şey vardır ki imânın aslındandır:

1. Lâ ilâhe illelâh diyene saldırmamak: İşlediği herhangi bir günahı sebebiyle bu kimseyi tekfir etme, herhangi bir ameli sebebiyle de İslâm'dan dışarı atma.

2. Cihad, bu Allâh'ın beni Peygamber olarak gönderdiği günden, bu ümmetin Deccal'e karşı savaşıacak en son ferdine kadar cereyan edecektir, onu, ne imâmın zalim olması, ne de âdil olması ortadan kaldıramayacaktır.

3. Kadere imân.”²³⁶

Bu hadiste, öncelikle kelime-i şehâdet getirmek suretiyle İslâm dairesine giren bir kimsenin hürmetine riayetinin ehemmiyeti dile getiriliyor. Mü'minin işlediği günah ne kadar büyük olursa olsun tekfir edilemez. İkinci olarak, cihadın kıyâmete kadar devam edeceği, baştaki idareci zalim bile olsa cihad emrine itaat etmek gerektiği ifade edilir. İmânın aslına giren üçüncü şey kadere imândır. İnsanlığı en çok meşgul eden hassas meselelerden biridir. Mü'min tereddüt etmeden, hayır ve şer, büyük ve küçük bütün hadisâtın takdir-i ilâhi ile

²³³ Hadid 57/22,23.

²³⁴ Ebû Hanife, el-Fıkhu'l- Ekber, s.54.

²³⁵ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, 185.

²³⁶ Ebû Dâvud, Cihâd 35/ 2532.

olduğunu hemen kabul edecek, tereddüt göstermeyecektir. Aksi takdirde, “Allâh’ın ilmi her şeyi kuşatmaz”, “kudreti her şeye yetmez”, “O’nun dilemediği şey cereyan eder”, “hâdiseler tesadüflere tâbidir.” gibi imânımıza ters düşen pek çok manalar ortaya çıkar.²³⁷

Ebû Dâvud’un senedinde şu râvîler bulunmaktadır:

Enes b. Mâlik (V-93), Yezîd b. Nüşbe (V-148), Câfer b. Berkan el-Kelâbî (V-151), Ebû Muâviye (V-195), Saîd b. Mansûr (V-228), Ebû Dâvud. (Bkz. İlgili Şema Ek-4)

Senette geçen Ebû Muâviye (V-195), problemlî bir râvîdir. Abdullâh b. Ahmet b. Hanbel babasından Muâviye’yi sorar o da A’miş dışındaki rivâyetlerinin muzdarip olduğunu, hafızasının bozuk olduğunu söyler.²³⁸ Ayrıca Câfer b. Berkan el-Kelâbî (V-151) hakkında Ali b. Hüseyin, onun Zührî’den aldığı hadislerde hata yaptığını söyler.

2.1.4. Cibrîl Hadisi

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s.a.v)’e 23 yılda Cebrâil (a.s) vasıtasıyla inmiştir. Cebrâil (a.s) Hz. Peygamber (s.a.v)’e bazen insan suretiyle görünmüştür. Ama sahabe bu gelenin Cebrâil (a.s) olup olmadığı konusunda bilgi sahibi değildi. Hz. Peygamber onun bir melek olduğunu söylemedikçe onlar bilmiyorlardı. İşte hadis kaynaklarında Cibrîl Hadisi olarak bilinen rivayet de bu şekildedir.

Buhârî, Müslim ve diğer hadis kaynaklarında anlatıldığına göre Cibrîl (a.s) gelip ashâb-ı kirâm karşısında vazife görmüştür.

Şöyle ki: Rasûlullâh (s.a.v) mescid-i nebevîde sahabe ile sohbet ettikleri sırada, kapıda beyaz elbiseli, nur yüzlü bir zat girip selâm verdikten sonra Hz. Muhammed (s.a.v)’in önünde diz çöküp, dizini Peygamber’in dizine koyup, “sana bazı sualler soracağım Yâ Rasûlullâh” dedi. Sonra imân nedir? dedi. Rasûlullâh cevaben, imân: “Allâh Teâlâ’ya, Meleklerine, Kitâplarına, Peygamberlerine, Âhiret gününe ve Kadere Hayır ve Şerrin Allâh tarafından yaratıldığına inanmaktır”, dedi. O nur yüzlü zat ise; “doğru söylersin Yâ Rasûlullâh” dedi. Sonra “İslâm nedir?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v); “İslâm Allâh’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmen, namaz kılman, zekât vermen, ramazân orucu tutman, gücün yettiği takdirde Beytullâh’ı haccetmendir” dedi. Yine, “doğru söyledin” dedi. Sonra tekrar sordu, “İhsan nedir?” Hz. Peygamber (s.a.v): “İhsan, Allâh Teâlâ’yı görür gibi ibâdet etmendir. Sen O’nu görmeden de O’seni görür” dedi.

²³⁷ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, II, 252,253.

²³⁸ el-Mizzî, Tehzîbü’l –Kemal, 25, 123 vd; İbn Hacer, T. Tehzîb, V, 91.

“Doğru söylersin Yâ Rasûlullâh” dedi. Yine sordu, “Kıyâmet ne zamandır?” Hz. Peygamber (s.a.v) bu sefer; “Kıyâmet hakkında kendisinden sorulan, sorandan fazla bir şey bilmiyor” dedi. Yabancı “doğru söylersin Yâ Râsûlullâh” dedi. Yabancı: “Öyleyse kıyâmetin alâmetlerinden haber ver!” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) şu açıklamayı yaptı: “Köle kadınlar efendilerini doğurmaları, yalın ayak, üstü çıplak, fakir –Müslim’in rivâyetinde fakir kelimesi yoktur- davar çobanlarının yüksek binalar yapmada yarıştıklarını görmendir.”

Bu söz üzerine yabancı çıktı gitti. Hz. Peygamber (a.s): “Ey Ömer, sual soran bu zatın kim olduğunu biliyor musun?” dedi. Hz. Ömer: “Allâh ve Rasûlü daha iyi bilir” deyince şu açıklamayı yaptı: “Bu Cebrâîl (a.s) di. Size dininizi öğretmeye geldi.” dedi.²³⁹ (Bk. İlgili Şema Ek-5)

Ebû Dâvud, bir başka rivâyette “ramazân orucu” ndan sonra “cünüplükten yıkanmak” maddesini de ilâve eder.²⁴⁰

Müslim’de yer alan hadisin senetleri 4 şekilde gelmektedir. (Bkz. İlgili Şema Ek-5)

1. Hz. Ömer, Abdullâh b. Ömer, Yahyâ b. Yâmer (V-115), Abdullâh b. Bureyde (V-115), Kehmes b. Hasân (V-149), Veki’ b. Cerrâh (V-197), Zübeyr b. Harb (V-234), Müslim. (İmân, 1)

2. Hz. Ömer, Abdullâh b. Ömer, Yahyâ b. Yâmer (V-115), Abdullâh b. Bureyde (V-115), Matar el-Verrâk (V-129), Hammâd b. Zeyd (V-175), Ebû Kâmil el- Cehderî (V-237), Müslim. (İmân, 2)

3. Hz. Ömer, Abdullâh b. Ömer, Yahyâ b. Yâmer (V-115), Abdullâh b. Bureyde (V-115), Osman b. Gıyas (V-?), Yahyâ b. Saîd el-Kettanî (V-118), Muhammed b. Hâtim b. Meymûn (V-236), Müslim. (İmân, 3)

4. Hz. Ömer, Abdullâh b. Ömer, Yahyâ b. Yâmer (V-115), Süleymân b. et- Tarhan et- Teymî (V-187), Mu’temir b. Süleyman (V-187), Yûnus Muhammed b. Müslim (V-208), Haccâc b. eş-Şair (V-259), Müslim. (İmân, 4)

Ebû Dâvud’un senedi de şu şekildedir:

Hz. Ömer, Abdullâh b. Ömer, Yahyâ b. Yâmer (V-?), Abdullâh b. Bureyde (V-115), Kehmes b. Hasan (V-149), Muâz el-Anberî (V-196), Ubeydullâh b. Muâz (V-237), Ebû Dâvud. (Sünnet 17/4695) (Bkz.İlgili Şema Ek-5)

²³⁹ Müslim, İmân 1-4/8; Ebû Dâvud, Sünnet 17/ 4695; en-Nesâî, İmân 5/11721.

²⁴⁰ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, II, 217.

en-Nesâî’de geçen rivâyetin senedi ise:

Hız. Ömer, Abdullâh b. Ömer, Yahyâ b. Yâmer (V-115), Abdullâh b. Bureyde (V-115), Kehmes b. Hasan (V-149), en-Nadr b. Sümeyl (V-203,204), İshâk b. İbrâhîm (V-242), en-Nesâî. (İmân, 5/1721) (Bkz. Ek-5) şeklindedir.

Kaderi ispat konusunda nasslar çoktur açıktır. Kur’ân, imânın rükünlerini toplu halde beş olarak saymış ve kaderi de tek olarak zikretmiştir. Çünkü kader konusu, Allâh’a imânın bir kısmıdır. Ama sünnet nassları, Cibrîl (a.s) hadisinde olduğu gibi altı rüknü bir arada zikretmiştir.²⁴¹

2.2. Kader ve Amel İlişkisiyle İlgili Hadisler

2.2.1. Cennetlik ve Cehennemlik Olan Kimseler Önceden Bir Kitapta Yazılıdır

Cenâb-ı Hakk’ın bilgisi her şeyi kapsar insanın ne yapacağını nasıl yapacağını, niyetini... vs her şeyi ezelf bilgisiyle bilir. Ezelde her şeyi bilmesi hasebiyle, insanların ne yapacağını önceden bilip iyi amel işleyerek cennete girecekleri bir deftere, kötü amel işleyerek cehenneme gidecekleri de ikinci bir deftere yazdığını, ilm-i ilâhının sabit olması sebebiyle bu yazılanın hiç değişmeyeceği aşağıda vereceğimiz hadiste belirtilmektedir.

Abdullâh b. Amr b. el-Âs (r.a) anlatıyor: “Rasûlullâh (a.s), elinde iki kitâp olduğu halde yanımıza geldi ve:

“Bu iki kitâp nedir biliyor musunuz ?” buyurdular, cevaben:

“Hayır, Ey Allâh’ın Rasûlü! bilemeyiz. Ancak bildirmenizi istiyoruz!” dedik. Bunun üzerine sağ elindekini göstererek:

“Bu Rabb’ül Âlemin’den (gelmiş) bir kitâptır. İçerisinde cennet ehlinin isimleri mevcuttur. Hatta onların babalarının ve kabilelerinin isimleri de mevcuttur ve sonunda da icmal yapmıştır. Bunlara ne asla bir ilâve yapılır, ne de onlardan eksiltmeye yer verilir. Hiç değişmeden ebedî olarak sabit kalır” buyurdular. Sonra sol elindekini göstererek:

“Bu da Rabb’ül Âlemin’den bir kitâptır. Bunun içinde de ateş ehlinin isimleri, onların atalarının isimleri ve kabilelerinin isimleri vardır. En sonda da icmallerini yapmıştır. Bunlara asla ne ziyade yapılır, ne de eksiltmeye yer verilir!” buyurdular. Ashâbı sordu:

²⁴¹ Havva, Hadislerle İslâm Akaidi, II, 307.

“Öyleyse Ey Allâh’ın Rasûlü, niye amel ediliyor? Mademki her şey önceden olmuş, bitmiş, yazılmış ve artık yazma işinden fariğ olunmuş (bir daha yapma gayreti de niye?)”

Rasûlullâh şu cevabı vermiştir:

“Siz amelinizle doğruyu ve istikameti arayın! İ’tidâli koruyun. Zira cennetlik olan kimsenin ameli, cennet ehlinin ameliyle sonlanır; (daha önce) ne çeşit amel yapmış olursa olsun. Kezâ cehennemlik olanın ameli de cehennem ehlinin ameliyle sonlanır, hangi çeşit amel ile amel etmiş olursa olsun!”

Rasûlullâh (a.s), sonra elindeki kitâpları atıp, elleriyle işaret ederek dedi ki: “Rabbimiz kullardan artık fariğ oldu, bir kısmı cennetlik, bir kısmı da cehennemliktir.”²⁴²

Sahabe bu açıklama üzerine: “Mademki her şey önceden yazılmış, bunun değişmesi de mümkün olmayacağına göre, sanki kendimize kader tain ediyormuş gibi gayrete düşmemizin, amel işlememizin ne gereği var?” mânâsında, tabii olarak herkes içinden gelen soruyu soruyorlar. Rasûlullâh bu soruya: “Siz, sizce meçhul olan kaderdeki yazınızla amel etmeye kalkmayın. Siz sizden isteneni yapmaya gayret edin. Allâh sizi sizden istenene uyup uymadığınıza göre hesaba çekecek. Öyleyse siz ifrat ve tefrite gitmeden emredilen doğruyu işlemeye çalışın, cennetlik ve cehennemlikler, en sonunda kaderlerindeki amele muvaffak edileceklerdir. Hüküm, en son amellere göre olacaktır. Bilmediğimiz kaderi düşünmeden, size öğretilen bu esasa uygun olarak çalışın, sonumuzun iyi amelle kapanması için gayret sarfedin!” mânâsında olmak üzere “Siz amelinizle doğruyu ve istikameti arayın, itidâli koruyun. Zira cennetlik olanın ameli cennet ehlinin ameli ile sonlanır....”buyurur.²⁴³ Tirmizî, bu hadisin hasen, sahîh, garîb olduğunu söyler.²⁴⁴

Bazı alimler eldeki iki kitâbı “iki maddi kitâp” olarak anlarken diğer bazıları bunun mecaz olduğuna hükmetmişlerdir. Ancak, mecaza hamletmeyi gerektiren sebep mevcut değildir.²⁴⁵

Tirmizî’den gelen bu rivâyetin senedi şöyledir;

Abdullâh b. Amr el-Âs, Şufeyy b. Mâti’ (V-105), Ebû Kâbil Hubeyy b. Hani’ (V-128), el-Leys b. Sa’d b. Saîd (V-175), Kuteybe b. Saîd (V-240), Tirmizî. (Bkz. İlgili Şema Ek-6)

²⁴² Tirmizî, Kader 8/2141.

²⁴³ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIII, 545,546.

²⁴⁴ Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Şerhi, IV, 24.

²⁴⁵ Canan, a.g.e, XIII, 546.

Hadisin senedinde yer alan Kuteybe b. Said (V-240) hadis âlimlerinden el-Hâkim tarafından mevzû hadis nakletmekle suçlanmaktadır. Ancak İbn Hacer el-Askalanî ise, el-Hâkim'in bu iddiasının bir gerçekliğinin olmadığını, isnâtta hata yapan bir kimsenin metinde de yanlışlıklar yapmasının caiz olduğunu, Kuteybe b. Sâid'in naklettiği rivâyetin uydurma oluşunun cidden uzak bir ihtimal olduğunu kaydetmiştir. el-Ferhiyanî, Kuteybe b. Saîd (V-240)'in büyük hadisçilerden olmadığını söylemiş, ancak el-Mervezî de, güvenilir bir râvî olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁶

Yine bu senette yer alan el-Leys b. Sa'd b. Saîd (V-175) sika olmakla beraber rivâyetinde gevşek davrandığı için eleştiriye uğramış bir kimsedir. Ahmed b. Hanbel onun hadis alışında gevşek davrandığını söyler.²⁴⁷

2.2.2. Herkes Kendisi İçin Yaratılmış Olana Erecektir

Kâza ve kader; Cenâb-ı Hakk'ın Âlemler hakkındaki karar ve hükmü olup ezelde bunun kaydedilmesidir. Zaman geldikçe bunlar aynen zuhur ederler. Canlı cansız hiçbirşey bunun dışına çıkamaz. Evren nasıl olacak, canlılardan her biri ne yiyip ne içecek, nasıl yaşayacak, hayatını ve neslini nasıl sürdürecektir, nasıl fevt' olacak, her biri için nizâm ve kanunlar vazetmiş olup, işler hep bu karara göre devam eder. Kanunlar bu nizâmlar içinde verilmiş olan, şekil, hareket yetkisi, gıdalanma şekli, üreme tarzı, faaliyet sahası dahildir. Bunlar verilen yetkilerden nasıl, ne şekilde faydalanacaklar, yekdiğeri ile münasebetleri nasıl olacak velhasıl ne yapacakları Kadir-i Mutlak tarafından va'zedilip, öylece tesbit olunmuştur.²⁴⁸

Bu konuda Hz.Ali (r.a)'den şöyle bir rivâyet bulunmaktadır:

Hz.Ali (r.a) şöyle dedi: “Biz bir cenaze vesilesiyle Baiu'l-Ğarkad'da idik. Derken yanımıza Rasûlullâh (a.s) çıkageldi ve durdu. Biz de (halka yapıp) oturduk. Elinde bir çubuk vardı. Çubuğuyla yere bir şeyler çizmeye başladı. Sonra: “Sizden kimse yok ki, şu anda cennet veya cehennemdeki yeri yazılmamış olsun!” buyurdular. Cemaat: “Ey Allâh'ın Rasûlü, dedi, öyleyse hakkımızda yazılana itimat edip ona dayanmayalım mı?” “Çalışın” buyurdular. “Herkes kendisi için yaratılmış olana erecektir. Cennetlik olanlar, saadet (e götüren) amelde (muvaflâk) olacaktır. Şekavet ehli olanlar da şekavet (e götüren) amelde (muvaflâk) olacaktır!”

²⁴⁶ İbn Hacer, Tehzîbü't- Tehzîb, IV, 545.

²⁴⁷ İbn Hacer, a.g.e, IV, 608.

²⁴⁸ Çığman, Kâza-Kader, Hayır ve Şer Rızık, Ecel ve Tevekkül, s.297.

Sonra şu âyeti tilâvet buyurdular (mealen): “Kim bağışta bulunur, gûnahtan kaçınır ve dinin en güzelini tasdik ederse biz de ona hayır ve kolaylık yolunu kolaylaştırırız.”²⁴⁹

Burada cemaatin, her nefis için cennetlik veya cehennemlik olma yazılmışsa o zaman amelin ne kıymeti vardır sorusuna Taberânî şöyle bir cevap veriyor: Bu سوال, kaderi nefyedenlerin şüphesidir. Rasûlullâh ona kendisinde hiçbir şüphe bırakmayacak bir cevap vermiştir. Cevabının takdiri şöyledir: Münezzehe olan Allâh kaderleri bizden gaib kıldı ve amelleri de meşietinin sebkât ettiği bu kaderlere delîller yaptı. Bize de amel etmekle emretti. Binaenaleyh bizim için O’nun emrine imtisal etmek zaruridir.²⁵⁰

İmâm Nevevî de bu hadis hakkında şöyle söylemektedir: Bu hadislerin hepsinde kaderi ispat etmek hususunda ve bütün vukuatın, hayırlısının, şerlisinin, faidelisinin ve zararlısının Allâh’ın kâzası ve kaderi ile vukua geldiği hususunda sünnet ehli lehine açık delâletler vardır.²⁵¹

Buhârî ve Müslim’in senetleri aynı olup şu şekildedir:

Hiz. Ali (r.a), Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (V-92,94), Sa’d b. Ubeyde es-Sülemî (V-?), A’miş (V-148), Veki’ b. Cerrâh (V-196), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (V-235), Buhârî ve Müslim. (Bkz. İlgili Şema Ek-7)

Bu râvîlerden, A’miş Süleymân b. Mihrân el-Kufî (V-148), zayıf kimselerden tedlîs yapmakla suçlanmıştır. Abdullâh b. el-Mübârek onu, Kufelilerin hadisini ifsad etmekle itham etmiştir.²⁵²

Ebû Dâvud’da geçen hadis in isnâdı da şu şekildedir:

Hiz. Ali (r.a), Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (V-92,94), Sa’d b. Ubeyde es-Sülemî (V-?), Mansûr b. el-Mu’temir (V-132), Mu’temir b. Süleymân (V-187), Müsedded b. Müserhed el-Esedî (V-228), Ebû Dâvud. (Bkz. İlgili Şema Ek-7) Ebû Dâvud’un senedinde eleştiriye uğramış bir râvî bulunmamaktadır.

Bu konuyla alâkalı Tirmizî’de de bir rivâyet bulunmaktadır. Hadis yukarıda geçen rivayetin metni ile hemen hemen aynıdır. Hadis şu şekildedir:

“Hiz. Ali (r.a) şöyle demiştir:

²⁴⁹ Buhârî, Kader 4/ 6231; Müslim, Kader 7/2647; Ebû Dâvud, Sünnet 17/4694.

²⁵⁰ Sofuoğlu, Sahih-i Müslim ve Tercümesi, VIII,120.

²⁵¹ Sofuoğlu, a.g.e, VIII, 120.

²⁵² el-Mizzî, T. Kemal, XII, 76 vd; İbn Hacer, T. Tehzîb, II, 423,425.

“Bakî mezarlığında bir cenazede idik. Hz.Peygamber (a.s) gelip oturdu. Biz de O’nunla beraber oturduk. Elinde bir asa vardı ve onunla yere vuruyordu. Derken başını göğ’e kaldırdı ve şöyle buyurdu: “Hayata gözlerini açan hiçbir canlı yoktur ki, onun (cennet veya cehennemden) giriş yeri yazılmamış (takdir edilmemiş) olsun.” Bunun üzerine Ashâb: “Yâ Rasûlullah! O halde yazımıza tevekkül mü etmeliyiz? Çünkü (nasıl olsa) saadet ehlerinden olan saadet için çalışacak ve bedbahtlık ehlerinden olan da bedbahtlık için çalışacaktır” dediler. Bunun üzerine Rasûlullâh (a.s): “Bilâkis amel ediniz! Herkes (yaratıldığı) vazifeyi kolaylıkla başaracaktır. Kim saadet ehlerinden ise o, saadet amelini kolaylıkla başaracaktır ve kim bedbahtlık ehlerinden ise o da, bedbahtlık amelini kolaylıkla başaracaktır.” Sonra Hz. Peygamber (a.s) şu âyeti okudu. (el-Leyl, 5–7)”²⁵³

Tirmizî bu hadisin hasen-sahîh olduğunu söyler.²⁵⁴ Tirmizî’de yer alan bu hadisin isnâdı şu şekildedir:

Hiz. Ali (r.a), Abdurrahmân es-Sülemî (V–92,94), Sa’d b.Ubeyde (V-?), A’miş Süleymân b. Mihrân (V–148), Veki’ b. Cerrâh (V–196,198), Abdullâh b. Numeyr (V–199), Hasan b.Ali el-Havlanî (V-?), Tirmizî. (Bkz. Ek–7)

Hadisten de anlaşılacağı üzere Hz.Muhammed (s.a.v), insanlara çalışmalarını söylemektedir. Hz. Peygamber: “Her insanın saadet ve şekaveti, cennetlik veya cehennemlik olduğu ezelde, ilâhi ilimde takdir edilmiştir.” buyurmuş. Sahâbiler: “Öyleyse Yâ Rasûlullâh dünyada sa’y ve ibâdetin, bir takım meşakkatlere girişmenin ne te’siri vardır? Varsın herkes mukadder akibetine doğru sürüklensin!” demişler. Rasûlullâh da cevaben: “Hayır! Tekliflerde meşakkat yoktur. Herkes fitratın gereklerine nail ve müyesser oluyor. Allâh herkese hayır ve şerden neyi müyesser kıldıysa, o kişi onu kolaylıkla ve seve seve işliyor.” buyurmuş oluyor.

Burada şu sual sorulmuştur. Saidin ibâdeti, şakiyyinin şekaveti ilâhi kâzanın muktezası, Allâh’ın te’sir ve kolaylaştırması ile olduğuna göre, kul ibâdet ve şekavetinden dolayı niçin dünyada medh ve zemme, ukbada sevap ve azaba müstahik olmadığına cevap: Bu medh ve zemm kulun faaliyeti cihetiyle değil, mahalliyeti itibariyleledir. Yani o kulun o fiili işlemesi cihetiyle değil, o fiile çıkış mahalli olması dolayısıyladır. Örneğin, güzellik ve çirkinlik her ikisi de ilâhi kudretin eseridir. Beşerin bu çirkinlik ve güzellikte bir te’siri yoktur. Beşer kudretinin bu hususta te’siri olsaydı dünya Yûsuf gibi güzellerle dolardı. Binaenaleyh güzel, güzelliğin faili olarak değil, masdarı olarak medh edilir. Çirkin de böylece zemm olunuyor.

²⁵³ Tirmizî, Kader 3/2136.

²⁵⁴ Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Tercümesi, IV, 16.

Bunun gibi saâd, hayır ve faziletin faili değil, masdarı olduğu için medh ediliyor, sevaba müstahak oluyor. Şakiyy de böylece kötüleniyor ve ikaba uğruyor.²⁵⁵

İnsanın değişmeyen tek kaderi “seçme” hakkıdır. Akıl ve iradesiyle hayrı ve şerri de kendisi seçer. İrade insanı insan yapan şeydir. Taşın iradesizliği nasıl ki onun kaderinin statikliğinin bir nedeniyse, insanın iradeliliği de onun kaderinin dinamikliğinin nedenidir. İnsanın kaderi itaat değildir. Eğer itaat insanın kaderi olsaydı insan kaderinden kaçamaz, istese de istemese de yerler ve gökler gibi itaat etmek zorunda kalırdı. Ama insan Allâh’a itaat da isyan da edebilmektedir. Yani hem itaat hem de isyan insanın kaderi olmaktadır. “Seçme hürriyeti” Allâh’ın insan için çizdiği kaderdir.²⁵⁶

İnsanı mahlûkatın en şerefli eden şeyin kaderdeki ayrıcalığı olduğunu söylemekte bir beis olmasa gerek. Çünkü tüm yaratıkların kaderi alternatifsiz Allâh’a boyun eğmek iken yalnız insan irade ile ödüllendirilmiştir. İnsanı mahlûkat içerisinde çıkarıp Allâh’a halife eden de işte bu “irade” dir. Önce yerlere göklere ve dağlara teklif edilip de onların kabul etmekten kaçınmadıkları²⁵⁷ emanet olan iradeyi insan yüklenmekten kaçınmamıştır. Tabi iradeyi kabul etmekle de sorumluluk üstlenmiştir. İrade hürriyeti teklifin olmazsa olmaz şartıdır. Allâh’ın yarattığı ve kaderini “seçme” olarak tespit insanın neyi seçeceğini ezelî ilmi ile bilmesi onun seçme özgürlüğüne bir kısıtlama ya da müdahale olarak görülemez.²⁵⁸

Hız.Muhammed (s.a.v)’in bu hadisinde insanlara çalışmaları öneriliyor. Zaten Kur’ân-ı Kerîm’de “insan için ancak çalıştığı kadarı vardır”²⁵⁹ Bu bir yasa, bir sünnetullâh, bir kaderdir. Çalışmadan bir şeyi elde etmeye kalkan biri Allâh’ın koyduğu bu ölçünün dışına çıkmıştır. Çalışmadan elde etmek, gayret göstermeden kazanmak, bedel ödemedi karşılık almak demektir. Hiçbir başarı Allâh’ın çizdiği kadere (ölçüye) rağmen gerçekleşmez. Bu kader, Müslüman olsun olmasın herkes için geçerlidir. Âyette “li’l - insanî” (insan için) denilmektedir, “li’l - mü’minîn” (mü’min için) değil.²⁶⁰

2.2.3. Herkes Ameliyle Âmil Olacaktır

Meleklerden farklı olarak, çift kutuplu içsel bir donanıma sahip olan insan, özgür ve seçenekler karşısında insiyatif kullanma durumunda olan bir akılla mücehhezdir. Buna bağlı

²⁵⁵ Sofuoğlu, Sahih-i Müslim ve Tercümesi, VIII, 121.

²⁵⁶ İslamoğlu, İman Risalesi, s.203,204.

²⁵⁷ Ahzab 33/72.

²⁵⁸ İslamoğlu, a.g.e, s.204.

²⁵⁹ Necm 53/39.

²⁶⁰ İslamoğlu, a.g.e, s.207,208.

olarak da, insanın benlik bütünlüğü, negatif eğilimlerle pozitif eğilimler arasında, kesintisiz bir salınım durumundadır. İnsandaki bu özgürlük ve seçme hakkı, insanın sorumlu olma zorunluluğunu da beraberinde gerektirir. İnsanın zayıf yaratıldığından (Nisâ 4/28), sabırsız davranıp (Meâric 70/19), aceleci oluşundan (Enbiyâ 21/37), câhilliğinden ve zulme meyilliliğinden (Ahzab 33/72) bahseden âyetlerle, insanın mükemmel yaratıldığını bildiren âyetler birbiriyle çelişir gibi gözükmektedir. Hâlbuki insanın son derece övülmesi ve yerilmesi onun fitraten kemâl ehli olmaya da zevâl ehli olmaya da elverişli olduğunu gösterir. Diğer varlıklardan hiç biri “iyi” veya “kötü” vasıflarıyla vasıflandırılmazken sadece insan bu vasıflarla vasıflandırılır.²⁶¹

Bu konuyla alakalı Câbir (r.a)’den gelen hadis şöyledir;

Câbir (r.a) şöyle dedi: “Süraka b. Mâlik b. Cu’şem (r.a) gelip:

“Yâ Rasûlullâh! Bize sanki yaratılmış gibi dinimizi beyan et. Bugün amel ne hususta olacak? Hakkında kalemler kuruyup miktarların cereyan ettiği hususta mı? Yoksa istikbâlimize ait şeylerde mi?” dedi. Rasûlullâh (a.s) da:

“Hayır! Bilâkis hakkında kalemler kuruyup miktarların cereyan ettiği hususta!” buyurdu. Süraka:

“O halde amel ne hakkında olacak?” dedi. Hz.Peygamber (a.s):

“Amel edin! Herkes, (yazıldığı) ameliyle âmil olacaktır!” buyurdular.²⁶²

Aynı konuyla alakalı Tirmizî’den gelen rivâyet de şu şekildedir:

Hiz.Ömer (r.a) Rasûlullâh (a.s)’a şöyle dedi:

“Yâ Rasûlullâh! Yapmakta olduğumuz işin, yeni peyda olan bir iş veya bir başlangıç olduğu mu, yoksa önceden tamamlanan (Allâh tarafından takdir edilen) bir iş de mi çalıştığımız görüşündesin?” dedi. Hz.Peygamber (a.s):

“Ey Hattâb’ın oğlu! Önceden tamamlanan (katî olarak tayin ve tesbit edilen) bir işte... Herkes, (kendisine takdir edilen işi) kolaylıkla başaracaktır. Ne var ki, mutluluk ehlinden olan, şüphesiz mutluluk için çalışacak ve bedbahtlık ehlinden olan da şüphesiz bedbahtlık için çalışacaktır.” buyurdu.”²⁶³ Tirmizî bu hadisin hasen-sahîh olduğunu söylemiştir.²⁶⁴

Yine Tirmizî’de yer alan başka bir rivâyet şöyledir:

²⁶¹ Kaya, Kur’ân’da İmtihanın Çerçevesi, s.69,70.

²⁶² Müslim, Kader 8/2648.

²⁶³ Tirmizî, Kader 3/2218.

²⁶⁴ Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Tercümesi, IV, 16.

“Onlardan kimi bedbaht, kimi de mutlu...” Hud/105. âyet indiği zaman Hz. Peygamber (s.a.v)’e sordum ve: “Ey Allâh’ın Peygamberi! Hangi durum üzerinde amel etmekteyiz? Kesinleşmiş (Hak tarafından takdir edilmiş) bir şey üzerinde mi, yoksa kesinleşmemiş (mukadder olmayan) bir şey üzerinde mi?” dedim.

Hz.Peygamber (a.s) de:

“Bilâkis yâ Ömer, kesinleşmiş ve ve kalemlerin yazmış olduğu bir şey üzerinde! Ancak herkes yaratıldığı iş için hazırlanmıştır.” buyurdu.²⁶⁵ Tirmizî bu hadisin sahîh hadis olduğu halde, hasen, garîb olduğunu söylemiştir.²⁶⁶

Kur’ân insana “halifelik” vasfı yükler. “Halife”, fâil vezninde fâil mânâsında, başkasının yerine geçen, yaptığı işte onun yerini tutan, sultan, vekil anlamına gelir. Tabî ki bu ifade, temsil ettiği otoritenin isteklerini yerine getirir anlamında mecazen kullanılmıştır. Yoksa, Allâh’ın her konuda insanı kendisine vekil kıldığı anlamı taşımaz. Bu, insanın şerefini ve diğer varlıklardan daha fazla tasarruf imkânına sahip kıldığını gösterir. Kur’ân’da hem insanın taç varlık olduğunu göstermesi ve hem de varlıklar üzerindeki tasarruf ayrıcalığının görülmesi için, yine insanla bağlantılı olarak “teşhir” kelimesinin kullanılmış olması önemlidir. Bu kelime, bir kimseyi kahren ve mecburen bir işe yöneltmek, itaât ve inkiyât ettirmek, birinin emrine vermek anlamlarına gelmektedir. Bu çerçevede sadece elinin altında bulunan canlılar ve varlıklar (Hacc 22/36; Zuhur 43/13) değil, ay, güneş ve diğer kozmik unsurların tamamı insanın istifadesine sunulmuştur.

İnsana bu ayrıcalığı vermenin temel dayanağı, Allâh’ın insana verdiği halifelik görevi ve bunun gereği olan akıl ve muhakeme gücü, anlamaya ve anladığının da bilincinde olmaya dayanan “ilim” yetisidir. Çünkü mükellefiyetinin temeli akıl ve idrak kabiliyetinin bulunmasına dayanır.²⁶⁷ Hadislerde anlatıldığı üzere insanların kesinleşmiş karar verilmiş bir şey üzere çalışmaları mı yoksa kesinleşmemiş bir şey üzerine çalışmaları sorulduğunda Hz.Muhammed (s.a.v) çalışılması gerektiğini bildirmiş yani insanın bilmediği sonucunun ne olduğu hakkında fikir yürütmediği bir sonun beklenmemesi gerektiğini bildirmiştir. İnsan için iki son vardır; iyi-kötü, güzel-çirkin. İnsan meleklerden farklı olarak, çift kutuplu içsel bir donanıma sahiptir. İnsanın benlik bütünlüğü, negatif eğilimlerle pozitif eğilimler arasında, kesintisiz bir salınım durumundadır.²⁶⁸

²⁶⁵ Tirmizî, Tefsir 48.

²⁶⁶ Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Tercümesi, IV, 16.

²⁶⁷ Kaya, Kur’an’da İmtihanın Çerçevesi, s.68,69.

²⁶⁸ Kaya, a.g.e, s.69.

Kur'an, insan hakkında bazı âyetlerde övgüyle bazı âyetlerde de yergiyle söz etmektedir. Bu bir çelişki gibi görünebilir ama insanın son derece övülmesi ve yerilmesi onun fitraten kemal ehli olmaya da zevâl ehli olmaya da elverişli olduğunu gösterir.²⁶⁹ İnsanın yaratılış gayesi amacı bu dünyaya imtihan olmak için gönderilmiştir. Şu anda biz bir imtihan içindeyiz. İmtihan için de zıt kabiliyetlerin bir arada fırsat olarak sunulması gerekir. İnsan kendisinin mutlu veya mutsuz olacağını önceden bilemez bunu ancak Allâh Teâlâ bilmektedir. Allâh'ın kitâbı, levh-i, kalemi... vs bunların hepsi imân edilmesi vâcib olan şeylerdir. Bunların keyfiyetleri ve sıfatlarının ilmi Allâh'a aittir. Mahlûklar O'nun ilminden dilediği miktar müstesna hiçbir şeyi ihata edemezler.²⁷⁰ Amel, alâmet ve emaredir, zahire göre hükmedilir, batınî durum Allâh'a aittir.²⁷¹

Konumuzla alâkalı Müslim'de rivâyet olunan hadisın senedi şöyledir:

Câbir b. Abdillâh (r.a), Ebû'z-Zübeyr (V-126,128), Ebû Hayseme Züher b. Harb (V-234), Yahyâ b. Yahyâ (V-224), Ahmed b. Yûnus (V-264), Müslim. (Bkz.İlgili Şema Ek-8)

Bu rivâyette geçen Ebû'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim (V-128) tenkîde uğramıştır. İbn Ebî Hâtim; Hadisleri yazılır fakat delîl olarak alınmaz, der. İbn Hazm "an" diye naklettiği rivâyetleri reddediyordu. Ahmed b. Hanbel onu zayıf saymış; Ebû Hâtim ve Ebû Zur'a kendisiyle ihticac edilmeyeceğini söylerlerdir.²⁷²

Tirmizî'nin rivâyetinde ise şu râvîler bulunmaktadır:

Abdullâh b. Ömer (r.a), Sâlim b. Abdillâh (V-106), Âsım b. Ubeydillâh (V-130), Şu'be b. Haccâc (V-166), Abdurrahman b. Mehdî (V-198), Bündâr Muhammed b. Beşşâr (V-252), Tirmizî. (Bkz. İlgili Şema Ek-9)

Tirmizî'nin isnâdında cerh edilmiş iki râvî bulunmaktadır. Bunlardan biri Şu'be b. Haccâc (V-166), hıfz yönünden cerh edilmiş ama diğer konularda son derece güvenilir bir râvî olduğu ifade edilir. İclî, Şu'be'nin hadiste sika birisi olduğunu ancak ezberlemede birazcık hata ettiğini ifade eder. ed-Dârekutnî de aynı görüştedir.²⁷³ Diğer eleştirilen kişi ise Bündâr Muhammed b. Beşşâr (V-252)'dir. O yalancılıkla itham edilmekte ve onun zayıf birisi olduğu bildirilmektedir.²⁷⁴

²⁶⁹ Kaya, Kur'an'da İmtihanın Çerçevesi, s.70.

²⁷⁰ Sofuoğlu, Sahih-i Müslim ve Tercümesi, VIII, 121.

²⁷¹ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIII, 548.

²⁷² Mizzî, T.Kemal, XXVI, 402; İbn Hacer, T.Tehzîb, V, 282-283

²⁷³ İbn Hacer, a.g.e, II, 498.

²⁷⁴ Zehebî, Mîzânü'l-İ'tidâl, II, 203; İbn Hacer, a.g.e, V, 55.

2.2.4. İnsanın Yaratılışı ve Kaderin Anne Karnında Yazılışı

Kişinin saîd veya şakiy olması (cennetlik veya cehennemlik) ezeli takdirin daha ana karnında yazılmasıyla ilgili rivâyetler bulunmaktadır. Konumuzla alâkalı olan rivâyet Sahihayn'da İbn Mes'ûd (r.a) kanalıyla gelmektedir.

İbn Mes'ûd (r.a) anlatıyor: “Bize daima doğru söyleyen ve sözü tasdik ve kabul edilen Rasûlullâh (r.a) şöyle buyurdu:

“Sizin her biriniz (yaratılışının başlangıcı) ana-baba maddeleri, kırk gün anasının karnında toplanır. Sonra o maddeler bir o kadar zaman içinde katı bir kan pıhtısı halini alır. Sonra yine bir o kadar zaman içinde bir çiğmen olur. Sonra Allâh bir melek gönderir de bu melek (ona ruh üfler) ve dört kelime ile yani rızkını, ecelini, mesut veya bedbaht olduğunu yazmakla emrolunur. Allâh'a yemin ederim ki, sizden biri, (hayatı boyunca) cennet ehlinin ameliyle amel eder. Öyle ki, kendisiyle cennet arasında bir zir'alık mesafe kaldığı zaman ona yazgısı galebe çalar ve cehennem ehlinin ameliyle amel ederek cehenneme girer. Aynı şekilde sizden biri, (hayatı boyunca) cehennem ehlinin amelini işler kendisiyle cehennem arasında bir zir'alık mesafe kalınca yazgısı ona galip gelir ve cennet ehlinin ameli işleyerek cennete girer.”²⁷⁵

Bu hadis muhtemelen Hud/105. âyetinin yanlış bir yorumundan kaynaklanmıştır. Bu âyette Allâh şöyle buyurmaktadır: “O gün geldiği zaman hiç kimse O'nun izni olmadan konuşamaz. Onlardan kimisi şaki (bahtsız), kimi de saîd (mutlu) dur.” Hasan el-Basrî bu âyetin yanlış yorumlanmasını şöyle açıklamaktadır: “(kaderciler) bu âyeti şöyle te'vil ettiler. Allâh kullarını annelerinin karnında bedbaht (şaki) ve bahtiyar (saîd) olarak yaratmıştır. Bedbaht yarattığının bahtiyarlığa ve bahtiyar yarattığının da bedbahtlığa çevrilmesine imkân yoktur. Eğer hakikat onların anladığı şekilde olsaydı, Allâh'ın kitâp ve peygamber göndermesinin bir anlamı kalmayacağı gibi; Peygamberlerin onları takvaya davet etmelerinin ve salâha teşviklerinin hiçbir faydası ve anlamı kalmazdı. Gerçekte bu âyetin yorumu, onların anladıkları gibi değildir... O günün bahtiyarı bugün Allâh'ın emrine uyup, o şekilde amel eden ve o günün bedbahtı, Allâh'ın dinini hafife alarak hiçe sayan kimsedir...”²⁷⁶

“Mutlu olanlar ise cennettedir (öyle ki) gökler ve yer sürdükçe (yani sonsuza değin) hepsi orada ebedî olarak kalacaklar, ancak Rabbinin dilediği vakit bunun dışında”²⁷⁷ Yani sürekli ve sonsuza değin kalma da Allâh'ın zatının gerekliliğiyle gerekli ve doğal değil, Allâh'ın dilemesiyledir. Allâh dilerse bu böyle olmayabilir. Yahut cennet âlemlerin bu sonsuz

²⁷⁵ Buhari, Kader 1/6221; Müslim, Kader 1/2645; Ebû Dâvud, Sünnet 17/4708; Tirmizî, Kader 5/2138.

²⁷⁶ Bağcı, Kader İncancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, Dicle Ü.İ.F.Der., II, 128.

²⁷⁷ Hud 11/105.

süreklilik sürecinden, Allâh'ın dilediği bazı zamanlar cennette bulunmayabilir. Nitekim günahkâr mü'minler doğrudan doğruya cennete girmeyecek, başlangıçta mutlu olmayıp bir süre cehennemde kalacaklardır.²⁷⁸

Hasan-ı Basrî'nin hadisin muhtevasıyla ilgili eleştirisi de şöyledir: “Onlardan (kadercilerden) birine dinine ait bir emir verecek olursan; “kalemler kurumuş ve alınlara kimin saîd, kimin şaki olduğu yazılmıştır.” cevabını verir. Fakat onlardan birine dünya (nimetlerini) talep etmek için kendini yorma, sıcak veya soğukta kendini işe koşma ve kendini yolculuklarda tehlikeye atma, nasıl olsa rızkın hazırlanmıştır” desen kabul etmez...”²⁷⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de, insanın iradesini ortadan kaldıracak bir tarzda, yapmakta olduğumuz fiillerin önceden tespit edildiği, hele halkın anladığı bir manada “alın yazısı” şeklinde kaydedilmiş olduğuna dair açık bir ifade yoktur. Meselâ, insanların daha önceden, cennetlik veya cehennemlik şeklinde tespit edilmiş ve artık bu tespit üzere yaratılmakta bulundukları anlamında bir âyet gösterilemez.²⁸⁰ Bilâkis Kur'ân-ı Kerîm'de “insan için çalıştığından başkası yoktur”²⁸¹, “Herkes kendi kazandığına bağlıdır”²⁸² (Teğabun suresi 1-4.) âyetlere baktığımız zaman, kimimiz kâfir oluyor, kimimiz mü'min: Şu halde kâfir de O'nun mahlûkudur, mü'min de O'nun mahlûkudur. İnsanın yaratılışı halika imanı gerektirmekle beraber küfre de imâna da müsaittir.²⁸³

İmam-ı Âzam hadiste geçen kitâptan maksadın, levh-i mahfuzda bulunan kişinin kaderidir, der. İmam-ı Âzam'a göre, Allâh'ın sonradan olanları bilmesi veya yazması insanlar açısından cebir ifade etmez: “Allâh, eşyayı yoktan yaratmıştır. Ve eşyayı yaratmadan önce (bi'l-kuvve) biliyordu. Dolayısıyla O, eşyayı (belli bir ölçü üzere) takdir eden ve yaratandır. Artık dünya ve âhirette ne meydana geliyorsa, yine O'nun iradesi, ilmi, kâza-kaderi ve levh-i mahfuz yazmasıyla vaki olur. Yalnız, yazması hükmü (bağlayıcı) değil, vafidir (sadece tavsifi bir bildirmedi).”²⁸⁴

Şüphesiz Allâh, ne yapacağımızı bilir. Geleceği bilmemesi eksikliklidir. Fakat bunun yanında ne yapmamız gerektiğini bildirmiş ve bunun için de bizlere güç vermiştir. Dolayısıyla bu fiilleri yapma gücünü kullanmak için de irade ve ihtiyar vermiştir. Bu iradeyi doğru yolda

²⁷⁸ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, V, 158.

²⁷⁹ Bağcı, Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, D.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 128.

²⁸⁰ Karadeniz, Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar, D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, 229.

²⁸¹ Necm 53/39.

²⁸² Tur 52/21.

²⁸³ Sofuoğlu, Sahih-i Müslim ve Tercümesi, VIII, 115.

²⁸⁴ Karadeniz, a.g.e, s.231.

kullanmamız için de ayrıca, bazı şeyleri emir ve tavsiye etmiştir: “Gerçekten biz insanları bir nutfeden yarattık. Onu imtihan edelim diye de kendisini iştir ve görücü kıldık. Şüphesiz ona doğru yolu gösterdik; ister şükredici olsun ister nankör.”²⁸⁵ “Sonra ona kötülük duygusunu da, sakınıp iyi olmayı da birlikte ilham etti. (Artık) nefisini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere daldıran ziyan etmiştir.”²⁸⁶

Hadiste geçen “zir’a” tabiriyle ölüme yakınlık ifade edilmiştir. Böylece tevbenin, kabul edilmeyeceği ana kadar, kişinin hali değişebilir denmektedir. Öyleyse, son andaki durum gaybî olduğu için daha önceki ameliyle kesin hükme varmak caîz değildir. Hadiste hep iyi amel işleyenle, hep kötü amel işleyen mevzûbahis edilmiş, ikisini birlikte yapan zikredilmemiştir. Çünkü hadisten gaye, mükelleflerin ahvalini beyan değil, en son amele göre hükmedileceğini beyandır.²⁸⁷

Konumuzla alâkalı diğer bir hadis de Âmir b. Vâsile’den gelmektedir:

Âmir b. Vâsile anlatıyor: “Abdullâh b. Mes’ûd (r.a)’u dinledim. Demişti ki: “Şaki, annesinin karnında iken şaki olandır. Saîd ise başkası ile öğütlenendir” derken işitmişim. Şöyle ki, Rasûlullâh’ın sahabilerden Huzeyfe b. Esid denilen bir kimse geldi ve Âmir b. Vâsile’ye bu hadisi Abdullâh b. Mes’ûd’un kavlinden olarak rivâyet etti. Âmir b. Vâsile’ye sordu: “Amelsiz olan bir kimse nasıl şaki olur?” Huzeyfe (r.a): “Sen buna hayret mi ediyorsun? Ben Rasûlullâh (s.a.v)’in şöyle söylediğini işittim”:

“Nutfenin (rahme düşmesinden sonra) kırk iki gece geçince Allâh ona bir melek gönderir. Melek o nutfeyi şekillendirir: işitmesini, görmesini, derisini, etini, kemiğini yaratır. Sonra Melek sorar:

“Ey Rabbim! Bu erkek mi, dişi mi?” Rabbin dilediğine hükmeder, melek de yazar. Sonra sorar:

“Ey Rabbim! Eceli nedir?” Rabbin dilediğini hükmeder, melek de yazar. Tekrar sorar:

“Ey Rabbim! Rızık nedir?” Rabbin dilediğine hükmeder, melek de yazar. Sonra melek elinde sahife olduğu halde çıkar. Artık buna ne bir şey ilave eder ne de eksiltir.”²⁸⁸

Yukarıda geçen hadisin senedine bakacak olursak şu şekildedir:

²⁸⁵ İnsan 76/2,3.

²⁸⁶ Şems 91/8–10.

²⁸⁷ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 13.

²⁸⁸ Müslim, Kader 3/2645.

Abdullâh b. Mes'ûd, Âmir b. Vâsile (V-110), Ebû Zübeyr el-Mekkî (V-126,128), Amr b. el-Hâris (V-148), İbn Vehb (V-?), Ahmed b. Amr b. Serh (V-170), Müslim. (Bkz. İlgili Şema Ek-10)

Müslim'in şarihi İmâm Nevevî hadis hakkında şunları söyler:

“Hadis metninde geçen “sonra meleği gönderir...” sözünün zahiri şudur: “Meleği göndermesi yüz yirmi günden sonra olur” demektir. Ulemanın beyanına göre bu hadisin rivâyetlerinin arası şöyle bulunmuştur:

Allâh Teâlâ ana rahmine düşen çocuğun seçeceği tavır ve hallere nezaret için bir melek vekil bırakır. O melek: “Yâ Rabbi! Bu bir pıhtıdır, bu bir et parçasıdır”, diyerek her tavır ve hâli, zamanı geldikçe Allâh'a arz eder. Allâh Teâlâ en iyi bilen olduğu halde, melek Allâh'ın emriyle meydana gelenleri vaktinde haber verir. O vakitlerden biri de, Allâh Teâlâ nutfeyi yarattığı ve sonra da kan pıhtısı haline döndürdüğü zamandır. Müvekkel melek ondan çocuk olacağını o zaman anlar... Rivâyetlerin birinde: “Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçti mi, Allâh ona bir melek gönderir. Melek ona suret verir, kulağını, gözünü, cildini, etini ve kemiğini yaratır. Sonra:

“Yâ Rabbi! Erkek mi olacak, dişi mi?” diye sorar. Rabbin dilediğini hüküm buyurur; melek de yazar. Sonra melek:

“Ya Rabbi! Eceli ne olacak?” der. Rabbin dilediğini söyler; melek de yazar ve rızkını zikreder...” buyrulmuşsa da, ulema, ruh üfleminin ancak dört aydan sonra olduğu üzerinde ittifak etmiştir.²⁸⁹

Buhârî'de geçen hadiste “sonra melek gönderir” sözünün “sümme/sonra” edatıyla atfedilmiş olması, meleğin bu işleri yazma işini üçüncü kırktan sonraya ertelemesi gerektirir. Hadisin metninde geçen: “sonra ona bir melek gönderir, ona dört kelime ile... Yazmakla emrolunur” sözü, “şüphesiz sizden birinizin meydana gelmesi, anne karnında kırk günde toplanır...” sözüne atfedilmiştir ki, onun müteallakı “mâ kabli” değildir. “Mâ kabli” de “sonra bir o zaman içinde katı bir kan pıhtısı halini alır” sözü, mâtuf ile mâtufun aleyh arasında parantez cümlesi olur.²⁹⁰

Müslim'de yer alan ve Âmir b. Vâsile'den gelen rivâyette geçen “işte bu onun cem olmasıdır.” ibaresi hakkında İbn Hacer, lafzın İbn Mes'ûd'a ait olmayıp hadisi ondan rivâyet edenlerden A'meş (v-148) gibi birine ait olabileceğini tahmini olarak söyler ve İbn Esîr'in

²⁸⁹ Havva, Hadislerle İslâm Akaidi, II, 336,337.

²⁹⁰ Havva, a.g.e, 338.

bunu İbn Mes'ûd'un kelâmının tetümmesi zannederek dercetmiş olabileceğini şahsi zannı olarak kaydeder ve teyid edici bazı notlar düşer; İbn Mes'ûd'dan gelen bir kısım rivâyetlerde bu ziyadenin yer almadığını belirtir. Ayrıca hadislerde geçen rahime inme müddeti ile alâkalı rakamlar da farklı gelmiştir.²⁹¹

Konuyla alâkalı rivâyetlerden çıkarılacak önemli faydalar vardır. Bunlardan bazılarını söylemek gerekirse:

- İyi, kötü bütün ameller, sadece emarelerdir. Kesin hüküm için yeterli değildir.
- Saîd bilinen, bazen şaki olur; şaki bilinen de said olur. Buradaki saîd veya şaki olma durumu zahîrî amellere göredir. Allâh'ın ilmindeki şakilik ve saîdlik değişmez.
- İbn Ebî Cemre der ki; “Bu hadis, iyi amel işleyen insanların ucunu kırmaktadır. Çünkü nasıl bir sonla ömürlerini kapayacaklarını bilmezler.”
- Bazı âlimler, hadisle istidlâl ederek dört aydan sonra düşen çocuklara namaz kılınacağına hükmetmiştir. Çünkü ona ruh üflenmiştir. (Şâfiî'nin kavî-i kadimi budur.)
- Hadisten hareketle, canın tahrik eden uzuvlarının belirgin duruma gelme halinin üçüncü kırktan sonra alacağına hükmedilmiştir. “Çocuğun hilkâtının (insan şekline gelmesi) hamileliğin 81. gününden önce olmayacağı söylenmiştir.
- Ameller cennet veya cehenneme girmede sebeptir.
- Allâh'ın külliyyâtı bildiği gibi cüzziyatı da bildiğine delildir.²⁹²

Cennetlik veya cehennemlik olma ile alâkalı hadislerin senedlerine geldiğimizde bunu Buhârî, Ebû Dâvud ve Tirmizî rivâyet etmiştir. (Bkz. İlgili Şema EK-11) İlgili hadisin Müslim'de kaydedilen isnâdları şu şekildedir:

1. Abdullâh b. Mes'ûd (r.a), Zeyd b. Vehb (V-96), Süleymân b. Mihran el-A'meş (V-148), Abdullâh b. Numeyr el-Hemadanî (V-199), Vekî' b. el-Cerrâh (V-197), Ebû Muâviye (V-195), Muhammed b. Abdullâh b. Numeyr (V-234), Müslim.

2. Abdullâh b. Mes'ûd (r.a), Zeyd b. Vehb (V-96), A'meş (V-148), Ebû Muaviye (V-195), Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (V-235), Müslim.

3. Abdullâh b. Mes'ûd (r.a), Zeyd b. Vehb (V-96), A'meş (V-148), Şu'be b. Haccâc (V-160), Muâz b. Fedâle (V-210), Ubeydullâh b. Muâz (V-?), Müslim.

²⁹¹ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 6,7.

²⁹² Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 15.

4. Huzeýfe b. Esral (r.a), Ebû- Tufeyl (V-110), Amr b. Dinâr (V-126), Sûfyan b. Uyeyne (V-198), Züheýr b. Harb (V-234), Muhammed b. Abdullâh b. Numeyr (V-234), Müslim.

Burada ilk üç rivâyette râvîlerin hepsi de A'meş (v-148)'den rivâyet etmişler. Bunlardan Vekî' b. el-Cerrâh (V-197)'in hadisinde, "her birinizin hilkati (ana ve baba maddeleri) anası karnında kırk gecede toplanır" demiştir.²⁹³

Bu isnâdlarda yer alan Süleymân b. Mihrân el-A'meş (V-148) tenkîde uğramış, zayıf kimselerde tedlîs yapmakla suçlanmıştır.²⁹⁴ Ayrıca Ebû Muâviye (V-195), zabt açısından kusurlu, evham sahibi bir râvîdir. Kendisinin tedlîs yaptığı bildirilmiştir. Ahmed b. Hanbel, onun, iyi ezberleyemediği için, el-A'meş (V-148)'in hadislerinin dışında kalan rivâyetlerinin muztarip olduğunu söylemiştir.²⁹⁵ Ebû Muâviye'nin konumuzla alâkalı rivâyetlerde el-A'meş'ten geldiğine göre burada bir sorun yoktur. Müslim'in Huzeýfe b. Esral (r.a)'den gelen rivâyetinin isnâdi içerisinde yer alan Sûfyan b. Uyeyne (V-198) hadis âlimlerince tenkîd edilmiştir. Onun H/197 yılında ömrünün sonuna doğru ihtilât ettiğini bildirmişler, el-Dârekutnî ise onun sıkça kimselerden aldığı bazı rivâyetlerde tedlîs yaptığını zikretmiştir.²⁹⁶

Buhârî'de yer alan Abdullâh b. Mes'ûd (r.a)'dan gelen rivâyetin isnâdı: Abdullâh b. Mes'ûd (r.a), Zeyd b. Vehb (V-96), el-A'meş (V-148), Şu'be b. Haccâc (V-160), Ebû'l-Velîd Hişâm b. Abdulmelik (V-227), Buhârî. (Bkz. EK-11). Isnâtta yer alan el-A'meş (V-148) yukarıda söylediğimiz üzere tenkîde uğramış, zayıf kimselerde tedlîs yapmakla suçlanmıştır. Şu'be b. Haccâc (V-160) da zabt açısından kusurlu sayılmıştır.²⁹⁷

Ebû Davud'da yer alan rivâyetin isnâdı: Abdullâh b. Mes'ûd (r.a), Zeyd b. Vehb (V-96) el-A'meş (V-148), Sûfyan es-Sevrî (V-161), Şu'be b. Haccâc (V-160), Muhammed b. Kesîr (V-216), Hafs b. Ömer en-Nemerî (V-215), Ebû Dâvud. (Bkz. İlgili Şema Ek-11)

İsnâtta yer alan el-A'meş (V-148), tenkîde uğramış²⁹⁸, Muhammed b. Kesîr (V-216) Hakkında Ahmed b. Hanbel, onu zayıf saymış, münkerü'l-hadistir, der. İbn Sa'd ömrünün sonlarına doğru ihtilat etti, der. en-Nesâî, kavî değil, çok hata yapardı, demiştir.²⁹⁹

²⁹³ Sofuoğlu, Sahih-i Müslim ve Tercümesi, VIII, 115.

²⁹⁴ el-Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl, XII, 76 vd; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, II, 423,424.

²⁹⁵ İbn Hacer, a.g.e, V, 91.

²⁹⁶ İbn Hacer, a.g.e, II, 359; III,503.

²⁹⁷ İbn Hacer, a.g.e, II, 498,502.

²⁹⁸ el-Mizzî, a.g.e, XII, 76 vd.

²⁹⁹ İbn Hacer, a.g.e, V, 226.

Tirmizî’de geçen Ebû Hureyre (r.a)’ den nakledilen hadisin isnâdı ise şu şekildedir: Ebû Hureyre (r.a), Ebû Sâlih Mevlâ Ümmü Hanî (V-101), el-A’meş (V-148), Abdulaziz b. Rebia el-Bünânî (V-?), Muhammed b. Yahyâ el-Kutaî el-Basrî (V-253), Tirmizî. (Bkz. İlgili Şema Ek-11) İsnâdda yer alan el-A’meş (V-148) daha önceleri de söylediğimiz üzere tenkîde uğramış bir râvîdir.³⁰⁰

Müslim’de yer alan Abdullâh b. Mes’ûd’ dan gelen diğer bir rivâyetin isnâdına gelince şu râvîler bulunmaktadır. Abdullâh b. Mes’ûd (r.a), Ebû’t Tufeyl Âmir b. Vâsile (V-110), Ebû’z Zubeyr (V-126-128) Amr b. el-Hâris (V-148), İbn Vehb (V-?), Ahmed b. Amr b. Serh (V-?), Müslim. (Bkz. Ek-11) İsnâтта yer alan Ebû’z Zubeyr (V-126-128) tenkîd edilmiş, İbn Ebî Hâtim; hadisleri yazılır fakat delîl olarak alınmaz, der. İbn Hazım (an) diye neklettiği rivâyetleri reddediyordu. Ahmed b. Hanbel onu zayıf sayar. Ebû Hâtim ve Ebû Zur’a kendisiyle ihticac edilmeyeceğini söyler.³⁰¹

2.2.5. Hastalık Olarak Hiçbir Şey Hiçbir Şeye Bulaşmaz

Hiz. Peygamber, derdi kader sayıp devayı kader saymayan, düşmeyi kader sayıp kalkmayı kader saymayan, zilleti kader sayıp izzeti kader saymayan çarpık anlayışa her zaman karşı olmuştur. Fakirliğe çalışmayla, cehalete ilimle, küfür ve isyana cihadla, hastalığa ilaçla kaderin kaderle önlenmesidir ve bu da gösteriyorki “insanın kaderi ikiden birini seçmektir.”³⁰²

Hiz. Muhammed (s.a.v) aşağıda vereceğimiz hadiste hastalıkların bir canlıdan diğer bir canlıya sirayet etme (bulaşma) olayını reddetmektedir.

Abdullâh b. Mes’ûd (r.a) anlatıyor: “Rasûlullâh (a.s) (bir gün) aramızda doğrulup:

“(Hastalık nev’inden) hiçbir şey hiçbir şeye sirayet etmez!” buyurmuşlardı ki; bir bedevi:

“Ey Allâh’ın Rasûlü! Nasıl olur? Bir deve sürüsüne, kuyruğu ile haşefesini uyuzlamış bir deve gelince uyuzlu yapar!” dedi. Aleyhissallâtu vesselâm:

“Pekâlâ, birincisini kim uyuzladı? Advâ ve sefer yoktur. Allâh her canlıyı yaratmış; onun hayatını, rızkını ve musibetlerini takdir etmiştir.”³⁰³

³⁰⁰ el Mizzî, a.g.e, XII, 76 vd; İbn Hacer, a.g.e, II, 423-424.

³⁰¹ el-Mizzî, Tehzîbü’l-Kemal, XXVI, 402; İbn Hacer, Tehzîbü’t-Tehzîb, IV, 282,283.

³⁰² İslamoğlu, Tevhîd ve Kader, s.200.

³⁰³ Tirmizî, Kader 9/2143.

Hadiste geçen advâ; bir illet veya hastalığın sahibinden başkasına sirayet ve tecavüz etmesi anlamına gelir. Yani sirayet anlamında kullanılmıştır. Safer, hakkında Buhârî bir karın ağrısı olduğunu söyler. Bu durumda hastalığın sahibinden başkasına sirayet etmesini î'tikad etmenin batıl olduğu belirtilmektedir.³⁰⁴

Câhiliye Arapları, hastalığın kendi kendine sirayet ettiği inancında idiler. Rasûlullâh hadiste görüldüğü üzere, bu inancı reddederek hastalığı indirenin, canlıları hasta eden Cenâb-ı Hak olduğunu O'nun izni ve iradesiyle hastalığın geldiğini ve başkasına bulaştığını tebliğ etmiştir. Rasûlullâh câhiliye inancını yıkmak ve sirayetin Allâh'ın bilgisi tahtında cereyan ettiği hususunda muhatabını ikna için: “Birincisini kim uyuzladı?” sorusunu sorar. Doğru ya, sirayet hadisesinin başlaması için bir bidayete ihtiyaç var. Her şeyi yaratan Allah değil mi?³⁰⁵

Tirmizî'de yer alan Abdullâh b. Mes'ûd'dan gelen hadisin isnâdı şöyledir:

Abdullâh b. Mes'ûd (r.a), Ebû Zur'a b. Amr b. Cerîr, İmare b. Ka'ka' (V-130) Süfyân b. Uyeyne (V-198), Abdurrahmân b. Mehdî (V-198), Bündâr Muhammed b. Beşşâr (V-252), Tirmizî. (Bkz. İlgili Şema Ek-12)

Bu rivâyetlerden Bündâr Muhammed b. Beşşâr (V-252) yalancılıkla itham edildiği ve zayıf olduğu bildirilmektedir.³⁰⁶ Süfyân b. Uyeyne (V-198) ise daha önceleri de söylediğimiz üzere tenkide uğramış bir ravidir. H/197 yılında ihtilât edip hafızası bozulmakla itham edilmiştir.³⁰⁷

2.2.6. Allâh Teâlâ Bir Kulun Hayrını Diledi Mi Onu Yapar

Allâh'ın zatî sıfatlarında olan ezelî iradesi her şeye şamildir. Meydana gelen her şey O'nun iradesiyle olmaktadır. Allâh “dilediğini yapandır.”³⁰⁸ O'nun irade etmediği yapması düşünülemeyeceği gibi, O'nun iradesi olmadan bir şeyin meydana gelmesi de düşünülemez. Çünkü Allah'ın mülk ve saltanatında O'nun irade ettiğinin olmaması, ya da irade etmediğinin olması, O'na acizlik ve unutmama gibi noksanlıkların isnadına sebep olur ki, her iki durum da Allâh için muhaldır. Zira Allâh kemâl sıfatlarıyla muttasıf olup, O'nun mülkünde kendisi için acizlik ve noksanlık düşünülemez.³⁰⁹ Allâh Teâlâ'nın iradesi hem şerre hem de hayra taalluk etmektedir.

³⁰⁴ Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Tercemesi, IV, 21.

³⁰⁵ Canan, Kütüb-i, Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 15,16.

³⁰⁶ ez-Zehabî, Mîzânü'l- İ'tidâl, II, 203,204; İbn Hacer, Tehzîbü't- Tehzîb, II, 398,400.

³⁰⁷ İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, II, 359.

³⁰⁸ Hud 11/107.

³⁰⁹ Özler, İslam Düşüncesinde Tevhîd, s.257.

Kur’ân-ı Kerîm ilâhi iradenin umumi olduğunu, yani hem hayra hem de şerre şamil bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak iyilikler, Allâh’ın iradesi, emri ve rızâsıyla olmakla birlikte, Allâh’ın kötülüklerde rızâsı ve emri yoktur. Onlara sadece O’nun iradesi taalluk etmektedir.³¹⁰

Bu konuyla alakalı Tirmizî’de geçen Enes (r.a)’den rivâyet olunan bir hadisi zikrederim. Enes (r.a) dedi ki; “Rasûlullâh (a.s) bir gün:

“Allâh Teâlâ bir kulun hayrını diledi mi onu istimal (yerine getirir) eder.” buyurmuştu. Kendisine: “Onu nasıl istimal eder?” diye sordu. O da:

“Ölümden önce onu Sâlih amel işlemeye muvaffak kılar.” buyurdu.³¹¹

Tirmizî bu hadis hakkında, “bu hadis sahîh’tir, der.³¹² Şimdi bu hadisin senedine bakalım: Enes (r.a), Humeyd b. Abdurrahmân (V-105), İsmâîl b. Câfer (V-180), Ali b. Hucr (V-244), Tirmizî. (Bkz. İlgili Şema Ek-13). Bu rivâyette tenkîde uğramış bir râvî bulunmamaktadır.

2.2.7. Allâh Mahlûkatı Bir Karanlık İçinde Yarattı

Allâh Teâlâ bir kimseyi ne küfür ne de imâ üzerine kâfir veya mü’min olarak halk etmedi. İmân ve küfür kulun fiilidir. Allâh küfür ve imândan hâli olarak halk eyledikten sonra peygamberi vasıtası ile imân-ı emir ve küfrü nefyeyledi. İmân eden şahıs; kendi ikrar ve ihtiyarı ile imân edip kalbiyle tasdik etti. Tevfîk ve nûsret-ı ilâhi ile mü’min oldu. Kâfir olan inkâr ve bilip olmasına rağmen kâfir oldu. Allâh’ın davet ve nûsretini ihtiyarı ile terk etti.³¹³ Allâh Teâlâ kulunu iradesinde serbest bırakmış ve bu serbest iradesi ile ne yapacağını, nasıl davranacağını ezelde takdir etmiş ve levh-i mahfuzuna kayıt etmiştir. Konuyla alâkalı Abdullâh b. Amr’dan gelen bir hadis bulunmaktadır. Hadis şu şekildedir:

Abdullâh b. Amr b. Âs (r.a) anlatıyor: Rasûlullâh (a.s) buyurdular ki;

“Allah (cin ve ins dahil) mahlûkatını bir karanlık içinde yarattı. Sonra üzerlerine kendi nurundan septi bu nur kimlere isabet ettiyse hidayeti buldular, kimlere de isabet etmediyse sapıttılar. Bu sebeple diyorum ki: “Kalem, Allâh Teâlâ’nın ilmi hususunda kurulmuştur.”³¹⁴

³¹⁰ Özler, İslam Düşüncesinde Tevhîd, s.269.

³¹¹ Tirmizî, Kader 8/2142.

³¹² Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Tercümesi, IV, 24.

³¹³ Çığman, Kâza-Kader, Hayır ve Şer Rızık, Ecel ve Tevekkül, s. 43.

³¹⁴ Tirmizî, İmân 18/2644.

Hadiste geçen ve karanlıkta yaratıldığı belirtilen mahlûkatla sakaleyn de denen cinler ve insanlar kastedilmiştir. Çünkü meleklerin nerden yaratıldığı tasrih edilmiştir. Cin ve insanın karanlıkta yaratılması demek onların kötülükleri emreden ve alçaltıcı şehvetler, saptırıcı hevâlarla mecbûl olan nefsin karanlığında bulunması demektir.

Allâh'ın nurunun isabet ettiği kimse, cennetin yolunu bulmakta, kim de bu ilâhi nurdan nasip almazsa Hak yoldan dışarı çıkmaktadır. Hadisin sonunda “Allâh'ın ezelde bilip hükmettiği şey, artık değişmez, değiştirilemez.” Mânâsında olmak üzere; “Allâh'ın ilmi hususunda kalem kurumuştur.” buyrulmuştur.³¹⁵

İbn Sinâ kader meselesini açıklarken üç öncül belirlemektedir.

- 1) Dünyadaki tüm olay ve olguların meydana gelmesi Tanrı sebebiyledir.
- 2) Öte dünyada insanlar mükâfat ve ceza göreceklerdir.
- 3) Bir öte dünya vardır.³¹⁶

Bizim konumuzla veya hadisimizle alâkalı olan öncül, yani öte dünyada insanlar mükâfat ve ceza görecekler, maddesini inceleyelim. Öte dünyadaki mükâfat ve ceza, ruhun bu dünyadaki davranış ve gidişatının sonucudur, bir başka ifade ile ruhun kemal derecesinin öte yandaki tabii, “dahilî” bir uzantısıdır ve dolayısıyla (ateşte yakmak, boynlara halkalar geçirmek vs. gibi kelâmcıların iddialarının ve hatta nassların zahir anlamının aksine) Tanrı tarafından “haricen” verilen doğrudan bir ceza veya mükâfat söz konusu değildir. O halde Tanrı adâletsiz değildir: Zira O, ölümden sonra insanı bilinen yaygın anlamda cezalandırmamakta, aksine öte dünyada insan ruhunun mutluluğu yakalaması için bu dünyada ruhunun kemale erdirme noktasında ona yardım etmektedir.³¹⁷ İşte Allâh Teâlâ'da insanlara ışık tutması için onların bu dünyada ve âhirette mutlu olmaları için peygamberler göndermiş, kim ki bunlara kulak açmışsa kazananlardan ve mutlu olanlardan olmuştur. Bunun tersi kim ki bunlara kulak kapamışsa kaybedenlerden olmuştur.

Tirmizî'de yer alan hadisin isnâdına gelince şu şekildedir;

Abdullâh b. Amr b. el-Âs, Şufeyy b. Mati' (V-105), Ebû Kâbil Hubey b. Hani' (V-128), el- Leys b. Sa' b b. Abdurrahmân (V-175), Kuteybe b. Saîd (V-240), Tirmizî. (Bkz İlgili Şema Ek-14)

³¹⁵ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 20.21.

³¹⁶ İbn Sinâ, Risale Fi Sırrı'l- Kader, İ.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII, 175.

³¹⁷ İbn Sinâ, a.g.e, VII, 175.

Senette yer alan Kuteybe b. Saîd (V-240) hadis âlimlerinden el-Hâkim tarafından mevzû hadis nakletmekle suçlanmıştır. İbn Hacer, el-Hâkim'in bu iddiasının bir geçerliliğinin olmadığını isnâtta hata yapan bir kimsenin metinde de yanlışlıkları yapmasının câiz olduğunu kaydetmiştir. Ferhıyanî, onun, büyük hadislerden olduğunu söylemiş, el-Mervezî'de, güvenilir bir râvî olduğunu ifade etmiştir.³¹⁸ el-Leys b. Sa'd b. Abdurrahmân (V-175) da sika olmakla beraber rivâyetinde gevşeklik olduğu için eleştirilmiştir.³¹⁹ Tirmizî bu hadisin hasen-sahîh-garîp olduğunu bildirmiştir.³²⁰

2.2.8. Ömrü Ancak İyilik Uzatır; Kaderi de Ancak Duâ Geri Çevirir

Allâh (c.c) insanları imtihan etmek için her canlıya belli bir süre tanımıştır. İşte buna ömür denir. Ecel de ömür anlamında kullanılmıştır. Ecel-i müsamma, bir şey için tayin edilmiş bir müddet veya bu müddetin sonunu ifade eder. Bu konuda Allâh (c.c) Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrur: “O, sizi çamurdan yaratan, sonra ölüm ecelini takdir edendir. Ecel, O'nun katında bellidir.”³²¹ Ecel kelimesi, Arapça “E-C-L” kökünde masdar olup, sülasi kalıbında gecikmek (Teahhur); Rubai kalıbında ise geciktirmek (Te'cil-Te'hur) demektir. Bir şey hakkında süre koymak ve Te'hir etmek manalarına da gelir. Bu bakımdan acil kelimesinin zıddı bir anlam taşır.³²²

Bazı hadislerde işaret edildiği üzere hayırlı işler yapmakla insanın ömrünün uzayabileceği söylenmektedir. Konuyla alâkalı Selman-ı Farisî (r.a)'da rivâyet edilen hadis şöyledir:

Selman-ı Farisî (r.a) anlatıyor: “Rasûlullâh (s.a.v) buyurdular ki: “Ömrü ancak bir (iyilik, hayır) uzatır; kaderi de ancak duâ geri çevirir, kişi işlediği günah sebebiyle rızkıdan mahrum kalır.”³²³

Hayır, iyilik ve duâ ubudiyet nevinden olduğu için kısa ömrü, uzun ömürden daha bereketli, öbür dünya için daha kazançlı kılar. Bunları yapmayan- veya az yapan- uzun ömürlü de olsa, öncekinin aksine bereketsiz bir ömür yaşar.³²⁴ Hayırlar bu bakımdan ömrü uzatır. Ama takdir edilen zaman bellidir, bunda bir değişiklik söz konusu değildir. Kâdı Abdulcabbâr ve Ehl-i Sünnetin özellikle Maturidîye'nin görüşü aynıdır: Ecel, Allâh'ın bir kişi

³¹⁸ İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, IV, 545.

³¹⁹ el-Mizzî, Tehzîbü'l-Kemal, XXIV, 256; İbn Hacer, a.g.e, IV, 608.

³²⁰ Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Tercümesi, IV, 23.

³²¹ En'am 6/2.

³²² Karadeniz, Ecel Üzerine, s.13.

³²³ Tirmizî, Kader 6/2225.

³²⁴ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIII, 379.

hakkında öleceğini bildiği belli bir vakittir ve onun takdim ve tehiri câiz değildir. Şüphesiz Allâh, bu takdim ve te'hire kadirdir. Yalnız bu kişi hakkında eceli şu vakittir, diye hükmettiği zaman bunun aksi düşünülemez.” Hicr/15, Müminîn/43, Â'raf /34. âyetlerde buna işaret etmektedir.³²⁵ Kişinin ömrü kader-i muallâka göre ömrü uzar. İlm-i ilâhîde ise onu bu hali de malumdur, o değişmez. Şu âyet buna delâlet eder. “Allâh dilediğini siler, dilediğini sabit bırakır. Ümmü'l-kitâp ancak O'nun katındadır.” (Râd/39)³²⁶

Hadisin ikinci bölümünde “... Kaderi de ancak duâ geri çevirir...” buyrulmaktaydı. Duâ, kulun, rabbinden yardım, destek isteminde bulunmasıdır. Bazı çevreler duâyı yararsız zannetmişlerdir. Bunun yanında gerekli kılınmak ve zorla yapmak teorilerine saplananlardan da bu hususta şüpheler ortaya atılmıştır. Onlardan bazılarını söylemek gerekirse;

1. Duâ ile istenmiş olan, ya Allâh katında gerçekleşmesi belirlenmiştir ya da belirlenmemiştir. Gerçekleşmesi belirlenmişse, meydana gelmesi gereklidir, duâyı ihtiyaç yoktur, şayet belirlenmemişse gerçekleşmesi mümtenedir, yine duaya gerek yoktur.

2. Kaderler geçmiş, kâzalar öncedir. Duâlar bunu ne arttırır ne de eksiltir. O halde duânın faydası nedir?

3. Noksan sıfatlardan uzak olan Hak Teâlâ, gaybları pekâlâ bilendir. Gözlerin hain bakışını, sinelerin gizli tuttuğu niyetleri bilir. O halde duâyı ne gerek? Hz. İbrâhîm ateşe atılırken; “Durumumu bilmesi bana yeter, duâ etmeme gerek yoktur” demekle dostluk makamını kazanmış diyorlar. Makamların en yükseği Allâh'ın kâzasına râzı olmak değil mi? Duâ ise, nefsin isteğini Allâh'ın murâdına tercih ve insanlık payını istemek ve iltimas demek olduğuna göre buna aykırı olmaz mı?³²⁷

Bunun yanında duâ hakkında şöyle bir yanlış anlayışta vardır: Bazen kişinin bir kabir taşında içten yaptığı dua kabul olunur. Câhil de duânın kabulündeki sırrı (kerameti) kabirde sanır ve kerametın içten duâda ve Allâh'a iltica etmek olduğunu bilmez.³²⁸

Duâdan amaç bildirme değil, kulluk sergilemek, boyun bükerek, zavallılık göstererek başvurmadır. Gaye bu olunca kâza ve kaderine rıza ile birlikte Allâh'a duâ etmek insanlık payını tercih değil, ilâhî kudrete her şeyden daha çok ta'zimdir. Bu da büyük makamdır.³²⁹

³²⁵ Karadeniz, a.g.e, s.20.

³²⁶ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIII, 500.

³²⁷ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, II, 43.

³²⁸ İbn Kayyım, Kalbin İlacı, s. 22.

³²⁹ Yazır, a.g.e, II, 45.

Kaderde belirlenen şeyler sebepleriyle birlikte belirlenirler. Bu sebeplerden biri de duâdır. Kaderdeki şey, sebepten soyutlaşmış şekilde değil, aynı zamanda sebebiyle birlikte vardır: Sanki şu sebebi yaparsa şu olacak diye yazılmıştır kaderinde. Dolayısıyla kul sebebi(vasıtayı) yerine getirdiğinde kaderdeki vukû bulur; getirmediyse vukû bulmaz. Bu tokluk ve suya kanmaklığın yeme ve içmeyle birlikte takdir edilmesi (kaderde belirlenmesi), olacak bebeğin cinsel ilişkiyle birlikte takdir edilmesi, tahılın tarlaya tohum atmakla takdir edilmesi, hayvanın canının çıkmasının boğazlanmayla takdir edilmesi yine bunun gibi cennete girmenin Sâlih ameller işlemede cehenneme girmenin kötü ameller işlemekle birlikte takdir edilmesi gibidir. Bu durumda; duâ verilenlerin en güçlülerindendir. Şayet kaderde belirlenen şey duâyâ bağlanmışsa, duâyâyla birlikte takdir edilmişse “Duâda hiçbir fayda yoktur.” Demek doğru olmaz; yeme, içme ve her türlü hareket ve eylemde hiçbir fayda yoktur demenin doğru olmadığı gibi.³³⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de duâ ile ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır: “Bana duâ edin size icabet edeyim.”³³¹

Duâlar silah gibidir. Silah vurana göredir. Sadece kendisinin keskinliğine ve gücüne değil. Her ne vakit silah tam olur, bilek güçlü olur ve ortada bir engel bulunmazsa işte o durumda düşmanda zayıf olur. Bu üç şeyden biri bulunmadığında da bu duâlar etki bulunmaz. Şayet duanın kendisi kabul olunur bir dua değilse veya kişi duâsında kalbi ile dilini bir araya toplamamışsa veya ortada duânın kabulüne herhangi bir engel varsa o durumda duanın etkisi ortaya çıkmaz.³³²

Tirmizî’de yer alan hadisin devamında şöyle buyrulmaktadır: “... kişi, işlediği günah sebebi ile rızkıdan mahrum kalır!” günahla rızkın kısıtlanması meselesine gelince; günah işlememe şartına bağlı olarak takdir edilen rızık, günahı işlediği takdirde kısıtlanır. Allâh yinede ilm-i ezeli ile onun nasıl davranacağını bilir. Bu bizce meçhûldur. Öyleyse, rızkının bol olmasını arzu eden, gûnahtan kaçınacaktır. Dolayısıyla Rasûlullâh (a.s) bu hatırlatmayı gûnahtan kaçınmaya bir teşvik vesilesi kılmıştır.³³³ Allâh (c.c) Kur’ân-ı Kerîm’de dünya ve âhiretteki hayırların oluşmasını, amellere hareket ve eylemlere bağlamıştır. Hayır ve şerrin amellerin sonucu oluşunu, cezanın şartın sonucu, malûlün illetin sonucu, müsebbebin sebebin sonucu oluşu gibi olduğunu beyan etmiştir. İlâhi kanunların ve şerri hükümlerin sebepler üzerine bina edilmesi, hatta dünya ve âhiret hükümlerinin kısaca insanın leh ve aleyhine olanlar her şeyin sebeplere ve amellere bina edilip onlarla ilintilenmesine dair Kur’ân-ı

³³⁰ İbn Kayyim, Kalbin İlacı, s.24.

³³¹ Mü’min 40/60.

³³² İbn Kayyim, a.g.e, s.22.

³³³ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 500.

Kerîm’ de birçok âyet vardır.³³⁴ Ayrıca şunu da ilâve edebiliriz: günahlar maddi ve manevi pek çok hastalığın ve israfın kaynağıdır. Bunlarda bereketi giderici şeylerdir, bu da rızkindan mahrum olma kavramı ile açıklanabilir.

Şimdi gelelim Tirmizî’de yer alan Selman (r.a)’dan nakledilen hadisin isnâdına:

Selman (r.a), Ebû Osmân en-Nehdî (V-100), Süleymân et-Teymî (V-97), Ebû Mevdüd (V-?), Yahyâ b. ed-Durays (V-203), Said b. Yakub (V-?), Muhammed b. Humeyd er-Razî (V-248), Tirmizî. (Bkz. İlgili Şema Ek-15).

Tirmizî bu hadisin garîb olduğunu, onu yalnız Yahyâ b. ed-Durays’ın rivâyetinden bilindiğini söyler. Ayrıca rivâyette yer alan Ebû Mevdüd iki kişinin künyesidir birisinin adı Fıdda ve öbürünün adı da Abdulazîz b. Ebî Süleymân denmektedir. Ve biri Basralı, öbürü Medinelidir. Her ikiside ayrı asırda yaşamışlardır. Bu hadisi rivâyet eden Ebû Mevdüd, Basralıdır ve adı Fıdda’dır.³³⁵ Senedde yer alan Muhammed b. Humeyd er-Razî (v-248), görmediği birinden rivayette bulunmuş. İbn Hırâş, onun hadis hırsızı olduğunu söyler, en-Nesâî, sika olmadığını söyler.³³⁶

2.3. Kadere Rıza Göstermekle İlgili Hadisler

2.3.1. Âdemoğlunun Saadet Sebeplerinden Biri de Allâh’ın Hükümüne Rızâ Göstermesidir.

Allâh’ın kâzasına rızâ, saadet alâmeti olarak değerlendirilmiştir. Tıbbî bunu iki sebebe bağlar:

Biri; kâzaya rızâ kişiyi ibâdet için boş bırakır. Zira kişiyi, kâzaya râzı olmasa, gam içinde kalır ve kalbi cereyan eden hadiselerle devamlı meşgul olur. Bu niye oldu, bu niye olmadı, der durur.

Diğeri; kâzaya razı olan kimse, kâzaya razı olmayan kimseye Allâh’tan gelecek kâzadan kurtulur. Kulun rızasızlığı, Allâh’ın kendine takdirinden bir şeyi zikrederek:” şöyle olsaydı, bu daha iyi, daha uygun olacaktı” der. Halbuki o işin iyi veya kötü olduğu kendisine tebeyyün etmiş değildir.³³⁷ Konu ile alâkalı Tirmizî’de yer alan Sa’d b. Ebî Vakkas’dan şu rivâyet gelmiştir.

³³⁴ İbn Kayyim, a.g.e, s.27,28

³³⁵ Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Tercemesi, IV, 21.

³³⁶ el-Mizzî, Tehzîbü’l- Kemal, II, 396.

³³⁷ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 22,23.

Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a) anlatıyor: “ Rasûlullâh(a.s) buyurdular ki:

“Âdemoğlunun saadet (sebepler) inden biri de Allâh Teâlâ'ya istihareyi terk etmesidir. Kezâ şekavet (sebepleri) nden bir diğeri de Allâh'ın hükmettiğine razı olmamasıdır.”³³⁸

İstihare, hayır talep etmek demektir. Ancak burada yapılacak bir iş için, hayırlı olup olmaması hususunda Cenâb-ı Hak'tan bir işaret talep etmektir istiharenin belli bir adabı olup, Hz. Peygamber (s.a.v) istiharede bulunmaya ehemmiyet verip buna teşvik etmiştir. İstiharede tevekkül ve tefviz var. Kişi istihareye uyudumu işin tamamı ile Allâh'a tefviz etmiş olmaktadır. Şu halde diyebiliriz ki istiharenin terki, kâzaya rızanın terkidir ve insanın şekavet sebeplerindendir.³³⁹

Şu âyetler musibet meselesini beyan etmektedir: “Allâh'ın izni olmadıkça hiçbir musibet isabet etmez. Her kimde Allâh'a imân ederse O onun kalbine hidayet verir ve Allâh her şeyi bilir. İmân edin de Allâh'a itaat eyleyin ve Rasûlüne itaat eyleyin; eğer aksine giderseniz, Rasûlünüze aid olan sadece açık tebliğden ibarettir! Allâh'tan başka tanrı yoktur; onun için mü'minler, hep Allâh'a dayansınlar.”³⁴⁰

Gerek kâfir, gerek mü'min her kim herhangi ferd veya cemeat olursa olsun başına, gerek cana, gerek mala gerek saireye müteallik herhangi bir musibet, maddi veya manevi, kavli veya fiili hoşla gitmeyecek acı bir hadise çarparsa o, her halde Allâh'ın izniyledir. Allâh'ın izni olmayınca hiç kimsenin istemesi ile, çalışması ile kimseye musibet işlemez. Allâh'ın izni olmayınca bir yaprak bile yerinden oynayamaz.³⁴¹ Yine musibetlerle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: “Yeryüzünde vuku bulan sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitâpta yazılmış olmasın. Şüphesiz ki Allâh'a göre kolaydır. Böylece elinden çıkana üzülmeyişimiz ve Allâh'ın size verdiği nimetlerle şırmarmayasınız. Çünkü Allâh, kendini beğenip, böbürlenmiş kimseleri sevmez.”³⁴²

Elmalılı M.Hamdi, musibetleri iki şekilde değerlendirmektedir. Bunlardan birincisi; Arzda vuku bulan musibet, yerde herhangi bir zarar ve harabeye sebep olan âfet ve ziyanlardır. Bu, kuraklık, kıtlık, ürünler veya hayvanlara arız olan afetler, ev veya şehir yıkımı, arazi ziyarı ve zelzele gibi diğer bütün zararları içine almaktadır. İkinci olarak; nefislerdeki musibet, ölüm, hastalık, yara-bere, kırık, hapis, işkence, açlık, susuzluk züğürtlük

³³⁸ Tirmizî, Kader, 15/2251.

³³⁹ Canan, a.g.e, XIV, 23.

³⁴⁰ Teğabun 64/11,13.

³⁴¹ Sofuoğlu, Sahih-i Müslim Tercemesi, VIII, 143

³⁴² Hadid 57/22,23.

gibi insanlarla ilgili olan acılardır. Tatlı başarılar Allah'ın lütfu olduğu gibi bütün musibetler de Allah'ın ezeli ilminde ve Levh-i Mahfuz'da yazılmış bir takdiridir. Öyle ki: “O yeri ve nefisleri yahut da o musibetleri yaratmamızda, vücuda getirmemizden önce yazmıştır.” Musibet yazılmışsa takdir edilenden kaçmak mümkün değildir. Musibetlere karşı kadere inanmanın-bağlanmanın kalbe kuvvet ve sağlamlık vermesi yanında, gerek acı ve gerek tatlı hadiseler karşısında insanı sarsmayan bir faydası vardır.³⁴³

Konuyla alakalı Tirmizî'de yer alan hadisin isnâdı şöyledir: Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a), Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkas, İsmâîl b. Muammed b. Sa'd (V-134), Muhammed b. Ebî Humeyd (V-248), Ebû Âmir el-Akadî (V-204), Muhammed b. Beşşâr Büндâr (V-252), Tirmizî. (Bkz. İlgili Şema Ek-16)

Rivâyette yer alan Muhammed b. Ebî Humeyd hadis alimleri tarafından tenkide uğramış zayıf kimsedir. Abbâs ed-Dûrî hakkında, Yahyâ b. Main'den rivâyetle: zayıftır, hadisi bir şey değildi, dedi. İbrâhîm b. Yâkub zayıftır; Buhârî, Münkerü'l-hadistir, der.³⁴⁴ Ayrıca Tirmizî; bu hadis garîb'dir; onu yalnız Muhammed b. Ebî Humeyd'in rivâyetinden bilmekteyiz. Bu kişiye Hammad b. Ebî Humeyd de denilmektedir. Ebû İbrâhîm el-Medenî de odur. Hadisçiler katında kuvvetli bir kişi değildir, der.³⁴⁵

2.3.2. Allâh'ın Dilediği Olur; “Eğer” Kelimesi Şeytanın İşine Kapı Açar

Bu âlemde ne varsa iyi olsun kötü olsun, güzel olsun çirkin olsun her şey mutlak surette Allâh'ın dileğine göre olmaktadır. Çünkü O her şeyin yaratıcısıdır. “Kuşkusuz Allâh, bir toplumu, kendi benliklerindeki değiştirmedikçe değişmez.” (Râd/11) âyetinde geçtiği üzere bazı belaların başlangıç noktası insanın veya toplumun kendi nefsi olduğu kesin ise de, böyle olan musibetler de yine Allâh'ın takdir ve iradesiyle izni ilişmedikçe gerçekleşmez. Onun için, “Her şey Allâh katındadır” (Nisa/78) buyrulmuştur.³⁴⁶

Ebû Hureyre (r.a)' den rivâyet edilen, Müslim'de yer alan hadis şöyledir:

“Kuvvetli mü'min, Allâh nazarında zayıf mü'minden daha sevgili ve daha hayırlıdır. Aslında her ikisinde de bir hayır vardır. Sana faydalı olan şeye karşı gayret göster. Allâh'tan

³⁴³ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, VII, 434,435.

³⁴⁴ el-Mizzî, Tehzîbü'l-Kemal, XXV, 112; İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, V, 85,86.

³⁴⁵ Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî ve Tercemesi, IV, 31.

³⁴⁶ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, VIII, 373.

yardım dile acz izhar etme. Bir musibet başına gelirse: “Eğer şöyle yapsaydım bu başıma gelmezdi!” deme. “Allâh takdir etmiştir. O’nun dilediği olur! de. Zira “eğer” kelimesi şeytana kapı açar.”³⁴⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de, “ Allâh’ın şanı bir şeyin olmasını dilediği zaman ona sadece “ol” demektir; o olur.”³⁴⁸ İrade etmek, dilemek, istemek mânâlarında kullanılmaktadır. İnsan başına ne gelirse o, Allâh’ın dilemesiyle olmaktadır. Hiçbir şey o’nun dilemesi dışına çıkamaz. Maturidî, irade konusunda, mutlak ve ezeli bir ilâhî irade anlayışı ile kabul eder. Allâh mutlak irade sahibidir, dilediğini yaratır, şerrin de yaratıcısıdır. Herşeyin irade edenin Allâh olduğunu ikrar etmekle birlikte, irade ile ilim arasında ayırım yaparak, Allâh’ın her şeyi önceden bildiği prensibinde hareketle insana irade tanımaktadırlar. Allâh insandan küfrü, onun ihtiyacıyla, isteğiyle ve imana gücü olmakla birlikte diler.³⁴⁹

Ayrıca hadiste geçen “kuvvetli mü’min” tabiri hakkında Nevevî şöyle der; kuvvetten muradın “nefsin azimet ve niyeti ve âhiret hususundaki düşüncesidir, der ve devam eder: “Bu vasıfta olan bir kimse cihâdda cesaretle düşmana karşı ileri atılır ve onu karşılamada ve peşine düşmede daha hızlı davranır, emr-i bi’l-maruf ve nehy-i ani’l münkere daha karardır ve bütün bu amellerinde daha sabırlı ve metanetlidir. Namaz, oruç ve diğer ibâdet ve zikirle daha rağbetli ve onlara devamda daha şekli ve musır olur.” der. “Her ikisinde de hayır vardır” sözüyle, zayıf olanda da kuvvetli olan da hayır bulunduğu te’yid edilmiş oluyor. Zira ikisi de imânda müşterektirler, her ne kadar ibâdetle biri zayıf olsa da, “faydalı olanlara gayret göster” den maksad, ibadete karşı hırslı ol demektir. Faydalı denince Allâh nazarında faydalı olan kastedilmiştir. Allâh’tan talep edilecek yardım da bununla ilgili olmalıdır. Ne ibâdetle ne de ibadet için yardım talep etme de tembellik göstermemeli, acz izhar edilmemelidir.³⁵⁰

Hadisle alâkalı olarak Kâdî İyâz’ın nakline göre, âlimler: “Eğer şöyle yapsaydım bu başıma gelmezdi” demekten nehyin, buna kesinlikle inanıp: “Onu yapsaydım bu başıma gelmiyecektir” diye cezmen söyleyen kimse hakkında olduğunu söylemiştir. İlâveten: “Onu yapsaydım bu değil, Allâh’ın dileyeceği bir başka şey başıma gelirdi” diyene, yasak olmayacağını belirtirler. Böyle bir yasaktan maksat, “eğer...” şeklindeki ifade de kaderi tenkîd mânâsı bulunduğu içindir. Buna göre, hadisteki nehiy, zahiri üzeredir ve umumi bir nehiydir. Üstelik bu nehiy tenzihidir. Buna Rasûlullâh (a.s)’ın “Zira “eğer” kelimesi şeytan işine kapı

³⁴⁷ Müslim, Kader, 34/2664.

³⁴⁸ Yasin 36/82.

³⁴⁹ Gölcük, Bakıllani ve İnsan Filleri, s.99.

³⁵⁰ Canan, Kütüb-i Site Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIII, 378,379.

açar” sözüne delâlet eder. Bunun mânâsı “şeytan, kadere çatmayı kalbe atar ve vesvese verir” demektir.³⁵¹

Müslim’de yer alan hadisin isnâdına gelince şu şekildedir:

Ebû Hureyre (r.a), A’rec Abdurrahmân b. Hürmüz (V-117), Muhammed b.Yahyâ b. Hibban (V-121), Rebiâ b. Osmân (V-154), Abdullâh b. İdris (V-192), Muhammed b. Abdullâh b. Nümeyr (V-234), Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (V-235), Müslim. (Bkz. İlgili Şema, Ek-17) İsnâtta eleştiriye tâbi tutulmuş râvî bulunmamaktadır.

2.4. Kader Konusu ve Çocukların Durumu İle İlgili Hadisler

2.4.1. Büluğa Ermeden Vefat Eden Müslüman Çocukların Âhirette Durumları

Kendisi henüz buluğa ermeden yani İslâm’ın emir ve yasaklarıyla mükellef hale gelmeden önce ölen çocukların durumu hakkında sorular olmuş, onların cennetlik mi yoksa cehennemlik mi olacakları hakkında münakaşaya girilmiştir. Bu konuda Hz. Âişe (r.a)’den rivâyet olunan hadise göre:

Hz. Âişe (r.a) anlatıyor. “Bir çocuk ölmüştü. Ben:

“Ne mutlu ona! Cennet kuşlarından bir kuş oldu” dedim. Peygamber (s.a.v):

“Sen Allâh’ın cenneti de cehennemide yarattığını, beriki içinde öteki içinde ahali yarattığını bilmiyor musun?” buyurdular.³⁵²

Hz Âişe (r.a)’dan dan rivâyet olunan hadise göre, buluğa ermeden önce vefat eden müslüman çocukların âhiretteki durumu, yani cennetlik veya cehennemlik oluşu Allâh’ın meşietine bağlıdır. Nevevi “Rasûlullâh Hz. Âişe’yi o hükümden men etmesi, belki de bu meselede delîlsiz kesin hükme gitmiş olmasındandır veya Rasûlullâh (a.s), müslüman çocukların cennetlik olduklarını bilmezden önce bu müdahaleyi yapmıştır.³⁵³

Bir diğer hadis İbn Abbâs (r.a)’den rivâyet edilmiştir.

İbn Abbâs (r.a) anlatıyor: “Rasûlullâh (a.s)’den müşriklerin çocukları hakkında sorulmuştu. “Allâh onları yarattığı zaman ne yapacaklarını iyi biliyordu!” buyurdu.³⁵⁴

³⁵¹ Canan, a.g.e, XIII, 379.

³⁵² Müslim, Kader, 30/2662; Ebû Dâvud, Sünnet, 18/4713.

³⁵³ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasası Tercüme ve Şerhi, XIV, 26.

³⁵⁴ Buhari, Kader, 3/6224; Müslim, Kader, 28/2660; Ebû Dâvud, Sünnet, 18/4711.

H. ÂîŖe (r.a)'dan dan rivâyet edilen hadis, Müslüman çocukların cenette gideceği hususunda tevakkuf etmeyi, kesin hükme gitmemeyi ders verirken, İbn Abbas (r.a)'dan rivâyet edilen hadis de müşrik çocuklar hakkında aynı şekilde kesin hükümden kaçınmayı irşad etmektedir.³⁵⁵

İbn Abbâs (r.a)'ın rivâyetinde geçen; “Allâh müşrik çocuklarının ne yapacağını iyi bilir” kavli hakkında İbn Battal üç türlü Tevil edilebileceğini söyler;

a. Peygamber tarafından bu müşrik çocuklarının cenetlik oldukları bildirilmezden evvel böyle tavakkuf edilmiş olması,

b. Müşrik çocuklarının büyüyüp iradî hareket çağına geldiklerinde nasıl yaşayacaklarını, hangi din üzere öleceklerini Allah bilir demek olması,

c. H. Peygamber'in bu sözünün mücmel olması ve: “Hani Rabbin Âdemoğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp kendilerini nefislerine şahid tutmuş: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (demişti). Onlar da: evet (Rabbimizsin) şahid olduk demişlerdi. (işte bu şahidlendirme) Kıyâmet günü: Bizim bundan haberimiz yoktu dememeniz içindi.”³⁵⁶ âyeti ile müfesser bulunmasıdır. Bu âyetle işaret buyrulan umumi bir ikrardır ki burada mü'minlerin evlâdı gibi müşriklerin evlâdı da dahil bulunur.³⁵⁷

H. Muhammed (s.a.v)'in vefatından sonra tartışılan konular arasında bu konu da yer almaktadır. Âlimler çeşitli fikirler ileri sürmüşler. Bu görüşlerin çeşitli olmasının sebebi ise H. Muhammed (s.a.v)'den rivâyetlerle farklılık olmasından kaynaklanmaktadır. Kısaca bu farklı görüşlere değinelim;

1. Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, İbn Mübarek, İshak b. Râhıye çocuklar hakkında: “Allâh'ın meşietindedir. Dilerse cennete koyacak, dilerse cehenneme” diye hükmederler ve bu mevzûda gelen nasslardan bu hükmü çıkarırlar. Bilhassa müşrik çocukları hakkında Şâfiî hazretlerinin de böyle hükmettiğini, Beyhakî, el-İ'tikad'ında kaydetmiştir. İbn Abdilberr: “İmâm-ı Mâlik'ten bu hususta sahîh bir hüküm intikal etmedi ise de, onun nokta-i nazarında çıkarılacak hüküm de böyledir. Ancak Ashâbı, Müslüman çocukların cennette, kâfir çocukların meşiet-i ilâhiye'de olduğunu sahîh olarak beyan etmiştir” dedi. Bunlar; “Allâh onların ne yapacağını daha iyi biliyor” hadisini delîl alırlar.

³⁵⁵ Canan, a.g.e, XIV, 26.

³⁵⁶ A'raf 7/172.

³⁵⁷ Sofuoğlu, Sahih-i Müslim ve Tercemesi, VIII, 135.

2. İkinci görüşe göre; “çocuklar babalarına tâbidir. Müslümanların çocukları cennete, kâfirlerin çocukları cehennemde olacaktır.” Bu görüş, Hariciler’den Ezârika’nın görüşüdür. Bunların delîli şu âyettir: “Nuh: Ey Rabbim! Dedi, Yeryüzünde kâfirlerden tek bir kişi bırakma!”³⁵⁸ Ancak bu âyetin Nuh kavmiyle ilgili olduğu söylenerek karşı çıkılmış, Hz. Nuh’un bu bedduâyı, Cenâb-ı Hakkın ona; “kavminden, inananlar dışında kimse sana imân etmeyecektir.”³⁵⁹ diye vaki olan vahyinden sonra yaptığı belirtilmiştir.

3. Üçüncü görüşe göre, çocuklar cennetle cehennemin arasında orta bir yerde, bir berzahtadırlar, çünkü onların cennete girmesini sağlayacak amelleri mevcut olmadığı gibi, cehenneme girmelerine sebep olacak da günahları yoktur.

4. Cennet ehlinin hizmetçileri olacaktır. Bazı kaynaklardan gelen zayıf bir hadise göre Alleyhissalâtu vesselâm: “Müşriklerin çocukları cennet ehlinin hizmetçileridir.” buyurmuştur.

5. Beşinci görüşe göre, toprak olurlar. Bu görüş Sümâme b. Eşres’ten mervîdir.

6. Bir görüşe göre de ateştedirler, İyâz, bunu Ahmed b. Hanbel’e nisbet etmiş ise de, İbn Teymiyye, İyâz’ın burada hata ettiğini, bu görüşün Ahmed b. Hanbel’e ait olmayıp ashâbından birine ait olduğunu söyler.

7. Yedinci görüşe göre, çocuklar âhirette imtihan olunacaktır: Kendilerine ateş yükseltilecek, kim içine girerse, o soğuk ve selametli olacak, imtina eden ise azaba düşer olacak, bazı sahîh rivâyetler, mecnunlar ve fetret devrinde ölenler hakkında imtihan olduğunu belirtmiştir. Beyhakî, el- İ’tikad’ında bu görüşün sahîh olduğunu söylemiş ise de, “Âhiret teklif yeri değildir. Orada ne amel ne imtihan hiçbir şey yoktur” denilerek tenkîd edilmiştir. Ancak bu tenkîdlere de: “Bu hal, cennet ve cehennemde istikrar peyda ettikten sonrası için câmidir, ama arasat’ta, buna bir mani yoktur. Nitekim âyette; “Her hakikatın bütün çıplaklığıyla ortaya çıktığı gün onlar secdeye çağırılırlar. Fakat güçleri yetmez”³⁶⁰ buyrulmuştur” diyerek cevap verilmiş ve bir sahihayn hadisi gösterilmiştir: “(Kıyâmet günü) insanlara secde etmeleri emredilir, Münafığın sırtı o zaman yekpare bir tabakaya döner ve secdeye güç yetiremez.”

8. Çocuklar cennetliktir. Nevevi der ki: “muhakkak âlimlerin seçtiği sahîh mezhep budur. Bunlar şu âyeti delîl kılmışlardır: “hiç bir günahkâr başkasının günah yükünü

³⁵⁸ Nuh 71/26

³⁵⁹ Hud 11/36.

³⁶⁰ Kalem 68/42.

yüklenmez. Biz bir rasûl gönderinceye kadar (hiçbir kimseye veya kavime) azap edici değiliz.”³⁶¹

9. Son görüş ise tevakkuf: hiçbir hükümde bulunmamak.³⁶²

İkinci görüşe göre, çocuklar babalarına tâbidir, hükmünün delîli Nuh/26. âyettir. Ama âyete baktığımız zaman âyette geçen “arz = bölge” nin başında bulunan belirlilik lam’ı ile Nuh’un bulunduğu arz = bölge kastedilmiş olabilir.³⁶³ Bunun yanında Hud / 36. âyette Nuh Tufanının bütün yeryüzünü kapsadığı anlaşılmaktadır.³⁶⁴ Zaten Nuh kavminin helâka uğramaların bir sebebi vardı ama Nuh’ dan sonra gelen topluluklar için aynı suçun işlenip işlenmediği bilinmeden bu hükme uğrayacaktır demek doğru bir düşünce değildir.

Yedinci görüş, çocukların âhirette imtihan olacaklarının delîli olarak gösterilen hadis Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Münzîr ve İbn Merdüye’de geçmektedir. Hadis Ebû Saîd el-Hudrî’ den gelmektedir. Metni şöyledir:

“Rasûlullâh (s.a.v)’ den dinledim şöyle diyordu: “Rabbimiz sâkından açar, hemen o’na inanan her erkek ve kadın secde eder. Dünyada gösteriş ve desinler için secde eden kalır, o da secde etmeğe gider fakat beli tutulur kalır.”³⁶⁵

Hadiste geçen, Rabbimiz sâkından açar, dan kasıt müslümanın imânıyla beklediği imânsızın kaçırdığı hakkın veya hakkın hükmünün gayb perdesinden gözlem alanında kendini bir uçta gösterdiği şiddet ve dehşet içinde de imânsızlara sırf elem olan korkunç bir kahır ve küçümseme; Müslümanlara da aynı korku ortamında murât kapısını açan cazibeli bir şevk ve izzet heyecanıdır. Kalem/42. âyeti Elmalılı şöyle açıklamaktadır; Bu âyet mücrimlere bir tehdit mahiyetindedir. Kıyâmet günü ki şimdi gözlerinden gizli olan hakkın hükmü ortaya çıkmağa, hakikat perdesinin aşağıdan yukarı açılmağa, Müslümanlara murât, mücrimlere horluk ve felâket olan gaye bir uçtan kendini göstermeye başlayacak ve onlar secdeye davet olunacaklar. Hakka boyun eğmek istemeyen, istedikleri gibi hüküm verip fenalıktan korunmayan, keyiflerine göre yaşamak arzu eden o mücrimler, inkârcılar ortaklarıyla birlikte birer birer veya alay alay kalkın bakalım vaktiyle tanımadığınız hakkın emrine boyun eğin, teslim olun, kusursuz bir saygıyla secdeye kapanın, yüzlerinizi yere koyun haddinizi anlayın diye kahır ve kınama için çağrılacaklar. O zaman secdeye kapanmak için can atacaklar fakat güçleri yetmeyecek, ne başlarını kaldırabilecekler, ne bellerini eğebilecekler, oysa vaktiyle

³⁶¹ İsra 17/15.

³⁶² Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 26,28.

³⁶³ Yazır, Hak dini Kur’an Dili, IX, 70.

³⁶⁴ Yazır, a.g.e, IX, 121.

³⁶⁵ Yazır, a.g.e, VIII, 612.

dünyada başları esenlikte iken o secdeye çağrılıyorlardı, isteyerek secde etmeleri ve bağılılık göstermeleri kendilerine teklif olunuyordu da onu geri çeviriyorlardı, o esenliğin değerini bilmiyorlar, arzu ve tercihleriyle secdeye yanaşmıyorlar, itâatın sevabına, sonuçta tattıracağı zevkine inanmıyorlar, inanmayanları inananlardan akıllı sanıyorlardı.”³⁶⁶ Âyetin açıklamalarına baktığımızda bize müşriklerin çocuklarının da cehenneme gireceklerine veya imtihana çekileceklerine dair bir sonuç çıkarılamaz.

Buhârî, müşrik çocuklarının durumu üzerine söylenenler hakkında babda üç hadis kaydeder: Birincisi; İbn Abbas (r.a) şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.v)’e müşriklerin çocuklarından soruldu da: “Allah müşriklerin çocuklarını yaratırken, bunların (nasıl yaşayıp) ne işleyeceklerini en iyi bilendir.” buyurdu.³⁶⁷ Hadiste görüldüğü üzere tevakkuf vardır.

İkincisi; İbn Şihab şöyle dedi: ve bana Atâ b. Yezîd haber verdi ki kendisi Ebû Hureyre’ den şöyle derken işitmiştir: Rasûlullâh (s.a.v)’a müşriklerin zürriyetlerinden (onların küçükken ölmelerinden) sorulmuştu da: “Allâh onların ne yapacaklarını en iyi bilendir” buyurdu.³⁶⁸

Üçüncüsü; Ebû Hureyre (r.a) şöyle dedi: Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Her doğan, ancak fıtrat üzere doğar. Bundan sonra anası babası onu Yahudi yaparlar, Nasranî yaparlar...” Sahabiler: “Yâ Rasûlullâh; küçükken ölen kimse hakkında ne rey edersin, bize haber ver” dediler. Rasûlullâh: “onların ne işleyeceklerini Allâh en iyi bilendir” buyurdu.³⁶⁹

“Allâh müşrik çocuklarının ileride ne işleyeceklerini pek iyi bilir” kavim hakkında İbn Battâl şöyle der; Bu söz üç türlü te’vil edilebilir:

a. Peygamber tarafından bu müşrik çocuklarının cennetlik oldukları bildirilmeden evvel, böyle tevakkuf edilmiş olması.

b. Bu müşrik çocuklarının büyüyüp iradeli hareket çağına geldiklerinde nasıl yaşayacaklarını, hangi din üzere öleceklerini Allah bilir demek olması

c. Peygamber’in bu sözünün mücmel olması. Ve “ben sizin rabbiniz değil miyim?” (Â’raf/172) âyeti ile tefsîr edilmiş bulunmasıdır. Bu âyetle işaret buyrulan, umumi bir ikrardır ki, burada müminlerin evlâdı gibi müşriklerin evlâdı da dahil bulunur.³⁷⁰ Buhârî’ye göre esas olan kâfir çocukların cennetlik olduğudur. Delîl olarak şu hadisi gösterir;

³⁶⁶ Yazır, Hak Hini Kur’an Dili, VIII, 618,619.

³⁶⁷ Buhârî, Kader, 2/6224.

³⁶⁸ Buhârî, Kader, 2/6225.

³⁶⁹ Buhârî, Kader 2/6226.

³⁷⁰ Sofuoğlu, Sahih-i Buhârî ve Tercümesi, IV, 6492.

Semure b. Cundeb'den rivâyet olunur: “..... Ağacın dibindeki ihtiyar, İbrâhîm'dir. İbrâhîm'in etrafındaki çocuklar da insanların evlâdıdır. O ateş yakan da cehennemin bekçisi olan mâlik'tir.....”³⁷¹ Buradan da müşrik çocuklarının cennetlik olduğu, açıkça anlaşılmaktadır. İbrâhîm'in etrafındaki çocuklardan “insanların çocukları” diye tabir edilmesi, Müslim ve Kâfir çocuklarına şûmulü ifade eder.³⁷²

Hiz. Âişe (r.a) hadisini esas alanlar bu hususta tevakkufu tercih etmişlerdir. Nevevî, bunlara şu cevabı verir: “Rasûlullâh'ın Hiz. Âişe'yi o hükümden men etmesi belki bu meselede delîlsiz kesin hükme gitmiş olmasındandır. Veya Rasûlullâh (s.a.v), Müslüman çocukların cennetlik olduklarını bilmezden önce bu müdahaleyi yapmıştır. Mazirî: “ihtilâf peygamber çocuklarının dışında kalanlar hakkındadır” demiştir.³⁷³ Ahmed b.Hanbel'in Müsnedi'nde yer alan bir rivâyet şöyledir;“Müslümanların çocukları cennetliktir, müşrikler ve çocukları cehennemliktir.” Sonra şu âyeti okudu; “imân edip de zürriyetleri de kendilerine tâbi olanlar (varsa), biz onların nesillerini de kendilerine kattık.”³⁷⁴ Âyette geçen zâdegân = soylular, kendi çalışmaları olmadan sırf babalarının, dedelerinin kazanımlarıyla kendilerini kurtaramazlar. Ancak imân ile çalıştıkları takdirde atalarının feyzinden de yararlanacak daha kolaylıkla yükselirler. İşte mü'minlerin evlâtlarını atalarına uymakla yükselmeye yönlendirilen soy şerefine güvenerek tembelliğe düşmemeleri için âyetin devamında “herkes kazancına bağlıdır” ifadesi eklenmiştir. Burada “insan için sadece çalıştığı vardır” anlamı vurgulanmaktadır.³⁷⁵

Âyetler ve hadisler ışığında konuyu değerlendirdiğimiz zaman insanın kazancına göre bu dünyada yaptığı fiiller sonucunda yerini kendisi belirlemektedir. Buruda Müslüman olsun müşrik olsun bunların çocuklarının durumu konusunda karar verme mercii Allâh'tır. Çünkü bunlar kendilerine emir ve yasakların sorumluluğu gelmeden, sorgusuz sualsiz bir şekilde cehenneme gitmeleri söz konusu olamaz. Bu Allâh'ın adâlet ilkesine aykırıdır.

Yukarıda zikrettiğimiz hadislerin senetlerine geldiğimiz zaman;

İbn Abbâs'dan gelen ve Buhârî'de yer alan hadisin isnâdı şu şekildedir:

İbn Abbâs (r.a), Saîd b.Cübeyr (V-95), Ebû Bişr Câfer b. İyas el-Yeşkurî (V-123), Şu'be b. Haccâc (V-160), Ğunder Muhammed b. Câfer (V-194), Muhammed b. Beşşâr Bündâr (V-251), Buhari. (Bkz. İlgili Şema Ek-18)

³⁷¹ Buhârî, Cenaîz, 93/140.

³⁷² Sofuoğlu, Sahih-i Buhârî ve Tercümesi, IV, 6491.

³⁷³ Canan, Kütüb-i Site Muhtasarı Tercümesi ve Şerhi, XIV, 382.

³⁷⁴ Tur 52/21.

³⁷⁵ Yazır, Hak Hini Kur'ân Dili, VII, 538.

Müslim'in isnâdı:

İbn Abbâs (r.a), Saîd b. Cübeyr (V-95), Ebû Bişr Câfer b. İyas el-Yeşkurî (V-123), Ebû Âvane el-Vaddâh el-Yeşkurî (V-175,176), Yahyâ b.Yahyâ en-Neysaburî (V-220), Müslim. (Bkz. Ek-18)

Ebû Dâvud'un isnâdı: İbn Abbâs (r.a), Saîd b. Cübeyr (V-95), Ebû Bişr Câfer b. İyas el-Yeşkurî (V-123), Ebû Âvane el-Vaddâh el-Yeşkurî (V-175,176), Müsedded b. Müserhed (V-228), Ebû Dâvud. (Bkz. İlgili Şema Ek-18)

Müslim ve Ebû Dâvud'un isnâtlarında yer alan Ebû Âvane el-Vaddâh el-Yeşkurî (V-175,176) hadis âlimlerince tenkîd edilmiştir. Ahmed b. Hanbel; Kitâptan naklettiği zaman evhamlanır, der. Ebû Hâtim; Hafızasından nakledince çok yanılır. Ayrıca kitâptan nakledince güvenilir, kitâpları sahîhtir, der.³⁷⁶ Buhârî'den gelen rivâyette ise tenkîde uğramış bir râvî bulunmamaktadır.

Buhârî'de yer alan Ebû Hureyre'den rivâyet olunan, "Her çocuk fitrat üzere doğar..." hadisinin isnâdına baktığımız zaman:

Ebû Hureyre (r.a), Hemmâm b. Münebbih (V-101), Ma'mer b. Râşid (V-152), Abdürrezzâk b. Hemmâm (V-211), İshâk b. İbrâhîm (V-242), Buhârî. (Bkz. Ek-19)

Hadisin isnâdında yer alan Ma'mer b. Râşid (V-152), hadis âlimlerince zabt açısından tenkîd edilmiştir. Yahyâ b. Main, onun, Zührî ve İbn Tâvus hariç, başkalarından yaptığı nakillere muhalefet edilmesi gerektiğini söylemiş, Basra ve Kufeliler'den aldığı rivâyetlerin sahîh olmadığını rivâyet etmiştir.³⁷⁷ Ayrıca, Abdürrezzâk b. Hemmâm (V-211), hem adâlet hem de zabt sıfatı yönünden cerhedilmiştir. Onun, kezzâb, hadis hırsızı, metrûk, çok hata yapan, telkine açık bir kimse olduğu söylenmektedir.³⁷⁸

H.z.Âişe (r.a)'den nakledilen hadisin senetlerini niceleyelim:

Müslim'de yer alan hadisin senedi şu şekildedir; H.z.Âişe (r.a), Âişe binti Talha, Fudayl b.Amr (v-110), A'lâ b. Müseyyeb (V-?), Cerîr b. Abdilhamîd (V-188), Züheyr b. Harb (V-234), Müslim. (Bkz. İlgili Şema Ek-20)

H.z. Âişe (r.a)'dan rivâyet olunan hadisin Ebû Dâvud'daki senedi ise şu şekildedir: H.z. Âişe (r.a), Âişe binti Talha, Talha b.Yahyâ (v-148), Süfyân es-Sevrî (v-165), Muhammed b.Kesîr el-Abdî (v-216), Ebû Dâvud. (Bkz. İlgili Şema Ek- 20)

³⁷⁶ İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, IV, 76,78; ez-Zehebî, Mîzân, IV, 334.

³⁷⁷ el-Mizzî, T.Kemal, XX, 355; ez-Zehebî, M.İ'tidâl, IV,154; İbn Hacer, T.Tehzîb, I, 500.

³⁷⁸ ez-Zehebî, a.g.e, II, 609,614; İbn Hacer, a.g.e, I, 445,447.

Ebû Dâvud'un isnâdında yer alan Muhammed b. Kesîr el-Abdî (v-216) tenkîde uğramıştır. Ahmed b.Hanbel onu zayıf saymıştır. Münkerü'l-hadis'tir der. Ebû Hâtim, sâlihtir, münker şeyler rivâyet ederdi der. Sâlih b. Muhammed, çok hata yapardı, der. en-Nesâî de çok hata yaptığını söyler.³⁷⁹

2.4.2. Hz. Âdem ile Hz. Mûsâ Arasındaki Münakaşa

Kader konusuna ışık tutması sebebiyle Hz. Âdem (a.s) ile Hz.Mûsâ (a.s) arasında var sayılan münakaşa Ebû Hureyre ve Hz. Ömer'den nakledilmiştir.

Ebû Hureyre (r.a) den rivayet olunan hadisin metni şöyledir:

Ebû Hureyre (r.a) anlatıyor; Rasûlullâh (a.s) buyurdular ki:

“Hz. Âdem (a.s) ve Hz. Mûsâ (a.s) münakaşa ettiler. Mûsâ, Âdem'e: “işlediğin günahla insanları cennetten çıkaran ve onları şekavete (bedbahtlığa) atan sensin değil mi? dedi. Âdem de Mûsâ'ya: “Sen, Allâh'ın risâlet vermek suretiyle seçtiği ve hususî kelâmına mazhar kıldığı kimse ol da, daha yaratılmadan (kırk yıl) önce Allâh'ın bana yazdığı bir işten dolayı beni ayıplamaya kalk (bu olacak şey değil!)” diye cevap verdi.” Rasûlullâh devamla dedi ki: “Hz. Âdem Mûsâ'yı ilzam etti.”³⁸⁰

İbn Hazm el- Endülü'sî'nin “el-İhkâm”ında mânâsı yaklaşık şöyle izah ediliyor:

“Şüphesiz Mûsâ (münakaşada) yanılmıştır. Çünkü o, Âdem (a.s)'i yapmadığı bir işten; yani, insanları cennetten çıkarmaktan dolayı ayıpladı. Zira cennetten çıkarmak sadece Allâh'ın işidir. Şayet Mûsâ; cennetten çıkarmayı gerektiren ağaçtan yediği için Âdem'i ayıptasaydı, böyle bir ayıplama yerinde olduğu gibi, Âdem de susturulmuş ve yenilmiş olurdu.”³⁸¹

Hz.Ömer (r.a) den gelen hadis şöyledir:

Ömer b. Hattâb (r.a) anlatıyor: Rasûlullâh (a.s) buyurdular ki:

“Mûsâ (a.s): “Ey Rabbim! Bizi ve kendisini cennetten çıkaran Âdem'i bize göster!” diye niyazda bulundu. Hak Teâlâ ve Tekaddes hazretleri de babası Âdem (a.s)'i ona gösterdi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ:

“Sen babamız Âdem misin?” dedi. Âdem: “evet!” deyince: “Yani sen, Allâh'ın kendi ruhundan üflediği kimsesin. Sana bütün isimleri öğretti, meleklerle emretti ve onlar da sana

³⁷⁹ el-Mizzî, a.g.e, XXVI, 333 vd; İbn Hacer, a.g.e, V, 266.

³⁸⁰ Buhârî, Kader 10/6240; Müslim, Kader 13/2652; Ebû Dâvud, Sünnet 17/4701; Tirmizi, Kader 2/2134.

³⁸¹ Şeyhul İslam, M.Sabri, İnsan ve Kader, s.152.

secde ettiler öyle değil mi?” diye sordu. Âdem yine: “Evet!” dedi. Hz. Mûsâ sormaya devam etti: “Öyle ise niye bizi ve kendini cennetten çıkardın?”

Bu soru üzerine Hz.Âdem:

“Sen kimsin? “dedi. O: “Ben Mûsâ’yım!” deyince:

“Yani sen, Allâh’ın risâlet vererek mümtaz kıldığı kimsesin. Sen beni İsrail’in peygamberi, perde gerisinde Allâh’ın konuştuğu kimsesin. Allâh seninle kendi arasında mahlûkatında bir elçi de koymadı değil mi?” dedi. Hz. Mûsâ “Evet!” deyince; Hz.Âdem:

“Öyleyse sen, (bu söylediğin şeyin) ben yaratılmadan önce Allâh’ın (kader) kitâbında yazılmış olduğunu görmedin mi?” dedi. Hz.Mûsâ “Evet!” deyince:

“Öyleyse Allâh’ın kâzası (hükmü) benden önce cereyan etmiş bir şey hakkında beni niye levmediyorsun?” dedi.

Aleyhüsalâtü vesselâm, devamla:

“Hz. Âdem, Mûsâ’yı ilzam etti. Hz.Âdem Mûsâ’yı ilzam etti. Hz.Âdem, Mûsâ aleyhimesselem’i ilzam etti” buyurdular.³⁸²

Müslim’in Ebû Hureyre (r.a)’den rivâyetinde, “peki Tevrât’ın içinde ve Âdem Rabbına asi oldu da şaşır kaldı (Tâhâ/121) âyetini buldun mu?” diye sordu....ilavesi vardır.³⁸³

Bu hadiselerde yani Hz. Âdem ve Hz. Mûsâ’nın münakaşa ettiğine dair rivâyetlerde, olayın zamanı ve yeri hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür:

Bazı âlimler: “İstikbâle mahtuftur. Yani âhirette cereyan edecektir. Vukua geleceği kesin olduğu için mazi sigasıyla vücud etmiştir” demiştir.

Bazı âlimler, dünyada ve Hz.Mûsâ devrinde cereyan ettiğini, Cenâb-ı Hak, Hz.Mûsâ’nın Âdem Aleyhisselâm’ın görme talebi üzerine, onu dirilterek karşılaştırmış olabileceğini söylemiştir. Bazı âlimler, bu iki peygamberin berzah âleminde karşılaşmış olabileceğini söylemiştir. Bu durumda Hz.Mûsâ’nın vefatından sonra ruhları semada karşılaşmış olmalıdır.

İbnü’l-Cevzî bunun darb-ı mesel olabileceği ihtimali üzerinde de oluşmuştur. Bu durumda mânâ şudur: “Eğer onlar karşılaşırsalardı, aralarında böyle bir tartışma geçecekti. Bu

³⁸² Ebû Dâvud, Sünnet 17/4702.

³⁸³ Müslim, Kader 2/2652.

temsilde Hz.Mûsâ'nın zikredilmiş olması, ağır tekliflerle gönderilen ilk peygamber olması sebebiyledir.”³⁸⁴

Hadiste Hz.Mûsâ (a.s)'nın Hz.Âdem (a.s)'ı, insanları cennetten çıkarmakla suçlamasından maksat, onu yasaklanmış ağaçtan yediği için suçlamaktır. Çünkü “Ağaçtan yedin ve bizim cennetten çıkmamıza sebep oldun” demek yerine îcaz (kısaltma) yoluyla “bizi niçin cennetten çıkardın” denilmesi, uygundur.³⁸⁵

Haberin izhar ettiği müşkilâtı göz önüne alan İbnü'l- Cevzî der ki: “Bu haber, sahîh bir hadisle sabit olması sebebiyle, mahiyetine muttali olunmasa bile, inanılması gereken hususlardandır. Mânâsının hakikâtini kavrayamamış olsak bile, inanılması gereken meselelerin ilki bu değildir. Kabirdeki azap ve nimetle ilgili haber bunlardan bir diğeridir. Herhangi bir meselenin izahını yapmakla müşkilât çekecek olursak geriye teslim olmak kalır.” İbn Abdilberr der ki: “Bana göre bu çeşit meselelerde teslim esastır. Tahkik etmek için üzerinde durulması zira bu çeşit meselelerde bize pek az bir ilim verilmiştir.”

Hadiste geçen “kırk yıldan” kastedilen mana hakkında İbnu't-Tîn şöyle der: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım (Bakara/30)” ifadesi ile Hz.Âdem'e ruhun üflenmesi arasında geçen müddettir.” Bazıları: “Bu müddetin başlangıcı levhalara yazılma zamanıdır. Sonu da Hz.Âdem'in yaratılma zamanıdır” demiştir. İbnü'l-Cevzî derki: “Allâh'ın kadim olan ilmi, malumatın tamamını mahlûkatın hiçbirisi yaratılmazdan önce kuşatmış idi. Ancak bunları farklı zamanlarda yazdı. Nitekim Sahîh-i Müslim'den gelmiştir ki: “Allâh miktarları, arz ve semavâtı yaratmazdan elli bin yıl önce takdir etmiştir.” öyleyse, bilhassa Hz.Âdem'in kıssasının yaratılışından 40 yıl önce yazılmış olması caizdir. Bu miktar, ona ruh üflenmeden önce toprak olarak bekleme müddeti de olabilir, bu da caizdir.”³⁸⁶

“Kırk yıl” tabiri hakkında İmâm Mâzirî şunu söyler: “Zahir o ki: Bundan murâd Allâh bunu, Hz.Âdem'in yaratılışından kırk yıl önce yazmış olmasıdır. Fakat bundan Şunun kastedilmiş olması muhtemeldir: “Allâh bunu meleklerle izhar etti veya bu tarihi izafe ettiği bir fiilde bulundu. Aksi takdirde Allâh'ın meşiet ve takdiri kadimdir.” En doğrusu da şudur: Hz. Âdem'in “Allâh bunu, beni yaratmazdan önce bana takdir buyurdu” şeklindeki sözü ile “Tevrât'ta bunu yazdı” demeyi kastetmesi olmasıdır.”³⁸⁷

³⁸⁴ Canan, Kütüb-i Site Muhtasarı Tercümesi ve Şerhi, XIV, 29.

³⁸⁵ Şeyhul İslam, M.Sabri, İnsan ve Kader, s.152.

³⁸⁶ Canan, a.g.e, XIV, 30.

³⁸⁷ Canan, a.g.e, XIV, 30.

Şunu da belirtelim ki, Hz.Âdem (a.s)’in günaha düşünce, tevbe ve istiğfar ettiğini, Allâh’a karşı kaderi delil olarak ileri sürmediğini bilmekteyiz. Bu, onun teklif hakkını yerine getirmesidir. Kur’ân’da anlatıldığı şekilde şöyle dedi:

“..... Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”³⁸⁸ Hz. Âdem (a.s) vefat sebebiyle teklif dairesinden çıkınca, Hz.Mûsâ (a.s)’ya karşı kendi kaderini delil getirmiştir.³⁸⁹

Hadisden çıkarılan bazı hükümler:

1) Kâdî İyâd der ki: “Hadiste, Ehl-i Sünnet’in “Hz.Âdem’in çıkarıldığı cennet, müttakilere vaat edilmiş olan ve âhirette girecekleri ebediyet cennetidir” iddiasına hüccet var. Mu’tezile ve başka bazıları ise, o cennetin başka bir cennet olduğunu iddia ederler. Onlardan bazıları daha da ileri gidip, o cennetin yeryüzünde olduğunu iddia etmiştir.

2) Hadis, hakkın ortaya çıkması için yapılacak münazarada delil ve hüccetler getirmenin, bunların açıklık kazanması için tevbih ve tarizde bulunmanın meşrû olduğunu; levmin, bilen ve anlayan kimseye kendisinde bu hallerin bulunmadığı kimselere nispetle daha ağır geldiğini göstermektedir.

3) Kişi kendinden büyükle, evlâd babasıyla münazara edebilmektedir. Ancak bunun meşru olması için, münazarada hakkın ortaya çıkması veya ilmin artması veya meselenin inceliklerine vukufiyet kazanılması gayesi güdülmelidir.

4) Ehl-i Sünnet için kaderin varlığı ve kulların fiillerinin yaratılması gibi hususlara hüccet mevcuttur.

5) Kişinin normalde hoş karşılanmayacak bazı davranışları, öfke ve üzüntü gibi bazı hallerinde hoş karşılanabilir. Bilhassa, öfkeli ve hiddetli bir tabiata sahip olanlar daha çok müsamaha ile karşılanır. Nitekim hadis münazara esnasında inkârcılık hali galebe çalmış olan Hz.Mûsâ’ya, Hz.Âdem (a.s), babası olmasına rağmen, sadece ismiyle hitap etmiş, bununla birlikte Hz.Mûsâ’nın faziletini inkar etmiş, sonra münazarasına devam edip, onun şüphesini bertaraf edecek menfi huccetlerini beyân etmiştir.³⁹⁰

Hadiste geçen münakaşada Hz.Âdem’in halinin, hareketinin sebebi kendinden almayıp, Allâh Teâlâ’nın kaderidir. Hz. Peygamber’in son cümleleri: geçen hükmü takrir, te’kid ve gönülleri bu i’tikad üzere sağlamlaştırmak için bir tesbittir. Yani Allâh Âdem’in

³⁸⁸ A’raf 7/ 23.

³⁸⁹ Saîd, Havva, Hadislerle İslâm Akaidi, II, 321.

³⁹⁰ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 31.

işini, Âdem'in var olmasından önce Ana Kitab'da tesbit etmiştir...³⁹¹ Hz.Âdem (a.s)'in hadisesinde şu üç mesele birlikte bulunuyor: kesb, tevbe ve kader kesb (yani yasak meyveyi yeme fiili) tevbe ile yok edilip kısaslaştıktan sonra, geriye insanları cennetten çıkarmakla ilgili sadece, kader kalmıştır. Ancak, hiç kimse sadece kaderle hesaba çekilmez, işte hadis bunu ifade ediyor.³⁹²

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız “Hz. Âdem (a.s) ve Hz. Mûsâ (a.s)” arasında geçen münakaşayı işaret eden hadisin senedlerini inceleyelim. İlk olarak Ebû Hureyre (r.a)’ den gelen hadisin senedleri şöyledir:

1. Ebû Hureyre (r.a), Tâvus b. Keysân el-Yemânî (V-106), Amr b. Dînâr (V-126), Süfyân b. Uyeyne (V-198), Ali b. Abdillâh el-Medenî (V-234), el- Bûhârî. (Bkz.İlgili Şema Ek-21)

2. Ebu Hureyre (r.a), Abdurrahmân el-Ârec (V-117), Yezîd b. Hürmüz el-Medenî (V-131), Hâris b. Abdurrahmân Ebî Zübab (V-?), Enes b. İyâd Ebû Damra (V-200), İshâk b. Mûsâ b. Abdullâh el-Ensârî (V-243), Müslüm. (Bkz. İlgili Şema Ek-21)

- Ebû Hureyre (r.a), Tâvus b. Keysân el-Yamânî (V-106), Amr b. Dînâr (V-126), Süfyân b. Uyeyne (V-198), Ebî Ömer el-Mekkî el-Adenî (V-?), İbrâhîm b. Dînâr (V-232), Muhammed b. Hâtîm b. Meymûn (V-236), Müslim.

- Ebû Hureyre (r.a), Ebû Seleme, Yahyâ b. Ebî Kesîr (V-129,133), Eyyûb b. en-Naccâr el-Yemânî (V-?), Amr b. Muhammed en-Nâkîd (V-232), Müslim.

3. Ebû Hureyre (r.a), Ebû Sâlih, Süleymân el-Âmeş (V-148), Süleymân b. Tarhan et-Teymî (V-143), el-Mu'temir b. Süleymân (V-187), Yahyâ b. Habib b. Arabî (V-248), et-Tirmizî (Bkz.İlgili Şema Ek-21)

4. Ebû Hureyre (r.a), Tâvus b. Keysân el-Yemanî (V-106), Amr b. Dînâr (V-126), Süfyân b. Uyeyne (V-198), Süfyân es-Sevrî (V-161), Müsedded b. Müserhed (V-228), Ebû Dâvud. (Bkz. İlgili Şema Ek-21)

5. Ebû Hureyre (r.a), Tâvus b. Keysân el-Yemânî (V-106), Amr b. Dînâr (V-126), Süfyân b. Uyeyne (V-198), Yakub b.Humeyd b. Kâsib (V-141), Hişâm b. Ammâr (V-246), İbn Mâce. (Bkz. İlgili Şema Ek-21)

³⁹¹ Sofuoğlu, Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi, XIV, 6504.

³⁹² Şeyhul İslam, M.Sabri, İnsan ve Kader, s.154.

Ebû Hureyre (r.a)’dan rivâyet olunan hadisin Bûhârî’de yer alan isnâdını incelediğimizde; Süfyân b. Uyeyne (V-198), hadis âlimlerince tenkîde uğramıştır. Onun H/197 yılında ömrünün sonuna doğru ihtilât ettiğini bildirmişler. ed-Dârekutnî ise onun sika kimselerden aldığı bazı rivâyetlerde tedlîs yaptığını zikretmiştir.³⁹³ Müslim, Ebû Dâvud ve İbn Mâce’nin senedlerinde de Süfyân b. Uyeyne bulunmaktadır. et-Tirmizî’nin isnâdında yer alan Süleymân b. Mihrân el-Âmeş (V-148), tedlîs yapmakla suçlanmış, Enes b. Malik’e ulaşmadığı halde ondan direkt rivâyetlerde bulunmuştur.³⁹⁴

Bunun yanında Müslim’in senedlerinin birinde yer alan Hâris b. Abdurrahmân b. Ebî’z-Zübab, hadis âlimlerince tenkîd edilmiş. Ebû Hâtim onun hakkında Dareverdf rivâyetiyle, münker hadisler rivâyet etmiştir, kuvvetli değildir, der.³⁹⁵

Şimdi gelelim Hz.Ömer (r.a)’dan rivâyet edilen hadisin isnâdına:

Hiz. Ömer (r.a), Zeyd b. Eslem (V-136), Hişâm b. Sa’d (V-160), Abdullâh b. Vehb (V-195), Ahmed b. Sâlih el- Mısırî (V-248), Ebû Dâvud. (Bkz. İlgili Şema Ek-22)

Ebû Dâvud’un isnâdında yer alan Hişâm b. Sa’d (V-?) ve Ahmed b.Sâlih el-Mısırî (V-248) hadis âlimlerince eleştiriye uğramıştır. Hişâm b. Sa’d hakkında İbn Maîn ve en-Nesâî, zayıftır, derler. Ebû Hâtim’i hadisi yazılır ama ona ihtiyaç duyulmaz, der. İbn Maîn onun terkedilmiş olduğunu söyler.³⁹⁶ Ahmed b. Sâlih el-Mısırî (V-248) hakkında, Yahyâ b. Maîn, kezzâb olduğunu söyler.³⁹⁷

2.5. Kader Hakkında Tartışmayı Yasaklayan Hadisler

2.5.1. “Bu Ümmetin Mecusileri Kader Yoktur Diyenlerdir” Hadisi

Bagavî, Şerhü’s- Sünne’sinde kader meselesini şöyle özetler: “Kadere imân farzdır. Bu, kulların hayır ve şer bütün fiillerini Allâh’ın yaratığına, bunları yaratmazdan önce levh-i mahfuz’da yazdığına, her şeyin O’nun kâzası ve kaderiyle, irade ve meşietiyile olduğuna; ancak imân ve taate râzı olduğuna ve bunlara sevap vaat ettiğine, küfre ve masiyete râzı olmadığına ve bunlar için ikale vaat ettiğine inanmaktır. Kader, Allâh’ın sırlarından bir sırdır. Buna ne mukarreb bir melek ne de mürsel bir peygamber muttalî olmamıştır. Bu meseleye akıl yoluyla gidip araştırma yapmak caiz değildir. Gerekli olan, bütün mahlûkatı Allâh’ın

³⁹³ İbn Hacer, Tehzîbü’t-Tehzîb, II, 359.

³⁹⁴ İbn Hacer, a.g.e, II, 422.

³⁹⁵ el-Mizzî, Tehzîbü’l-Kemal, V, 253-255.

³⁹⁶ İbn Hacer, a.g.e, VI, 28.

³⁹⁷ el-Mizzî, a.g.e, I, 340 vd.

yaratıp onları iki gruba ayırdığına inanmaktır; bu gruplardan biri cennet için yaratılmıştır ki, bu fazlındandır, bir grubu da cehennem için yaratmıştır, O'nun adâletindendir.³⁹⁸ İşte bu sebeblerden dolayı kader yoktur denilemez. Aşağıda vereceğimiz hadiste de kaderi kabul etmeyenler Mecûsîlere benzetilmiştir. Ebû Dâvud'un Sünen'inde yer alan Huzeyfe (r.a)'dan rivâyet olunan hadis şu şekildedir:

Huzeyfe (r.a) anlatıyor: Rasûlullâh (a.s) buyurdular ki:

“Her ümmetin Mecûsîleri vardır. Bu ümmetin Mecûsîleri “kader yoktur!” diyenlerdir. Bunlardan kim ölürse ona ziyarette bulunmayın. Onlar deccal bölüğüdür. Onları deccal'a ilhak etmek Allâh üzerine bir haktır”³⁹⁹

Hattâbî'ye göre kaderi inkâr edenlerin Mecûsîlere benzetilmelerinin sebebi; onların iki asıl meselesindeki sözlerinin Mecûsîlerin sözlerine benzemesidir. Çünkü onlar hayrı nur'un fiilinden, şerride zulmetin fiilinden bilirler. Kaderiler de hayrı Allâh'a, şerri de O'nun gayrına izafe ederler. Hâlbuki hayrı da şerri de yaratan Allâh'tır. O'nun meşietî olmadan ne hayır ne de şer meydana gelir. Allâh hikmetiyle şerri şer olarak yaratmıştır; tıpkı hayrı da hayır olarak yarattığı gibi, zira her ikisi de halk ve icad cihetiyle Allâh'a; fiil ve kesb cihetiyle de failine muzaftır.⁴⁰⁰

Özellikle fıkıh ve kelâm meselelerindeki görüş ayrılıkları, kelâm bilginlerinin kader, cebr ve ihtiyar konusundaki ihtilâfları, hadis uydurmaya sebep olmuş ve bazıları kendi görüşlerini kuvvetlendirmek için bu yola başvurmuştur.⁴⁰¹ Her ekol kendi inanç ve düşüncelerini destekleyen hadis uydurmuşlardır. Hz. Peygamber'e istinaden pek çok hadis ortaya atılmıştır. Ne yazık ki o dönemde ortaya çıkan kader, cebr, ihtiyar konusundaki siyasî ve itikadî ihtilâflar nedeniyle hadis uydurma faaliyetinden kader hadisleri de nasibini almış, klasik dönem hadisçilerince de uydurma olarak kabul görmüş rivâyetler, sahîh olarak kabul edilen hadis külliyâtında mâlesef yerlerini almışlardır. Uydurma olarak kabul edilen bu hadislerin, kader inancını benimsemiş ve onun inanç haline getirmiş olanlar tarafından uydurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu hadislerin uydurulmasında o günkü siyasî otoritenin öncülüğünü ve teşvikini inkâr etmemiz mümkün değildir. Zira siyasî otorite, önceden tayin ve tespit anlamındaki “kader” inancını benimsemekle kalmamış, bu anlayışı geniş halk kitlelerine benimsemeleri yönünde şairler ve kıssacılarca yoğun bir şekilde yararlanılmıştır. Çünkü bu hadisler, açık ve net bir biçimde kaderi kabul etmeyen kesime karşı bir tavır

³⁹⁸ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 34.

³⁹⁹ Ebû Dâvud, Sünnet 17/4692.

⁴⁰⁰ Canan, a.g.e, XIV, 35.

⁴⁰¹ Emin, Ahmet, Fecrü'l- İslam, s.314.

almakta ve onları zemmetmektedir. Söz konusu hadisleri Hz.Peygamber'e isnâd ederek kaderiye ekolüne karşı üstün gelme çabası göstermektedir.⁴⁰²

İşte yukarıda açıkladığımız üzere Ebû Dâvud'dan gelen bu hadis, ittisal munkatı bulunmuş, zayıf olduğuna dikkat çekilmiştir; mevzu diyenler de olmuştur.⁴⁰³ Çünkü Huzeyf (r.a) ile Ömer b. Abdullâh Mevlâ Ğufra arasındaki kişi bilinmemektedir, sadece ensardan bir kişi denmektedir.

Ebû Dâvud'un Sünen'inde yer alan başka bir rivâyette şöyledir:

“Kaderiyye fırkası bu ümmetin Mecûsîleridir. Eğer hastalanırlarsa ziyaret etmeyin, ölürlerse cenazelerine katılmayın.”⁴⁰⁴

Bir başka rivâyette de şöyle buyrulur:

“Kader ehli ile düşüp kalkmayın, onlara dava açmayın”⁴⁰⁵

Bu iki rivayet Ebû Dâvud'a İbn Ömer kanalıyla rivâyet edilmektedir. Hadis munkatı olarak kabul edilmiştir. Çünkü İbn Ömer'den rivâyet eden Ebû Hâzim'in İbn Ömer'den işitmediği ileri sürülmektedir. Hatta Ebû Hâzim'in Sehl b. Sa'd dışında hiçbir Sahâbi'den hadis işitmediği nakledilmektedir. es-Suyutî ise bu hadisin Hafız Siracuddîn el-Kazvinî tarafından mevzû hadislerden sayıldığını haber vermektedir. Zehebî de bu hadisin münker olduğunu ifade etmektedir. İbn Hazm, Kaderiyyenin bu ümmetin Mecûsî olduğu yolundaki hadisin isnâd açısından sahîh olmadığını ve bu tür hadislerin haber-i vahidi delîl olarak kabul edenler tarafından delîl olarak da alınmadığını ifade etmektedir. Isnâd açısından üzerinde ciddi şüpheler bulunan bu hadisi, metin açısından tenkîde tâbi tuttuğumuzda ne Kur'ân'a, ne sarih akla ve ne de tarihi gerçeklere uygun düştüğü görülecektir. Zira Hz. Peygamber döneminde böyle bir grubun olmaması, bu hadisin uydurulmuş olduğunun en açık delilidir. Burada Hz.Peygamber'in gelecekle ilgili bir haber verdiği şeklinde bir itirazda bulunabilir.⁴⁰⁶

Ebû Dâvud ve İbn Mâce'de yer alan hadislerin isnâdlarına baktığımızda, Ebû Dâvud'un isnâdı şu şekildedir: Abdullâh b. Ömer, Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr (V-140),

⁴⁰² Bağcı, Kader İncancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, D.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 119.

⁴⁰³ Canan, Kütüb-i Site Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XIV, 34.

⁴⁰⁴ Ebû Dâvud, Sünnet 17/4691; İbn Mâce, Mukaddime 10/92.

⁴⁰⁵ Ebû Dâvud, Sünnet 17/4710.

⁴⁰⁶ Bağcı, Kader İncancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, D.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 120.

Abdulazîz b. Ebî Hâzim el-Medenî (V-182,184), Mûsâ b. İsmâîl (V-223), Ebu Dâvud.⁴⁰⁷ (Bkz. İlgili Şema Ek-23)

Ebû Dâvud'da yer alan diğer hadis isnâdı:

Ömer b. Hattâb (r.a), Ebû Hureyre (r.a), Rebiâ el-Cürâşî (V-64), Yahyâ b. Meymûn (V-114), Hâkim b. Şerik el-Huzelî (V-?), Atâ b. Dînâr (V-?), İbn Lehîa Abdullâh b. Lehîa (V-164), Amr b. Saîd el-Hemdanî (V-148), Saîd b. Ebî Eyyûb (V-166), Abdullâh b. Vehb b. Müslim (V- 172-176), Ahmed b. Saîd el-Hemdanî (V-253), Ebû Dâvud.⁴⁰⁸ (Bkz. İlgili Şema Ek- 24)

İbn Mâce'nin isnâdına baktığımızda;

Câbir b. Abdullâh (r.a), Ebû'z- Zubeyr el-Mekkî (V-126), İbn Cüreyc Abdülmelik b. Abdilazîz (V-149, 150), Abdurrahmân el-Evzaî ed-Dımeşkî (V-157), Bakıyye b. el-Velîd (V-197), Muhammed b. Mustafa el-Hımsî (V-246), İbn Mâce.⁴⁰⁹ (Bkz. İlgili Şema Ek-23)

İbn Mâce senesinde yer alan râvîlerden Bakıyye b. el-Velîd el-Hımsî (V-197), hadis âlimlerince tenkîde uğramış, tedlîs yaptığı, kendisinin Şamlılar'dan aldığı rivâyetlerinin makbûl, Irak ve Hicazlılar gibi diğer bölgelere mensup râvîlerden olan nakillerinde ise çok zayıf olduğu kaydedilmiştir.⁴¹⁰ Görüldüğü üzere Bakıyye hadisi ed-Dımeşkî nisbesi ile bir râvîden rivâyette bulunmaktadır. Bu sebeble hadis isnâd açısından sahîh görünmektedir. Klasik hadisçiler bir hadisin uydurma olduğunun bilinmesi yollarında birinin de o haberin spesifik özellikler taşıması (yani yer, tarih, gün gibi özellikler) gerektiğini belirterek bu tür haberleri reddetmelerine rağmen, kelâmî ve siyasî grupların ortaya çıkaracağına dair haberleri rahatlıkla kabul etmişlerdir. Oysa ki spesifik özellikler taşıması nedeniyle bu firkaları açıkça öven veya zemmeden rivâyetlerin de uydurma haberin bilinme yolları olan “haberlin spesifik özellikler taşıması” ilkesi içine dahil edilmesi gerekir. Çünkü bu rivâyetler tarihin belli bir döneminde –özellikle Emeviler ve daha sonraki dönemlerde –ortaya çıkmış olmalıdır. Bunların Kaderiye –Mu'tezile aleyhine muhalifleri tarafından uydurulmuş hadisler olduğu son derece açıktır. Dolayısıyla bu rivâyetlerin tarihi arka planda meydana gelen tartışmalara baktığımız zaman bu tartışmaların daha sonraki dönemlerde rivâyet olarak yansımış olması kuvvetle muhtemel görülmektedir.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Ebû Dâvud, Sünnet 17/4691.

⁴⁰⁸ Ebû Dâvud, Sünnet 17/4710.

⁴⁰⁹ İbn Mâce, Mukaddime 10/92.

⁴¹⁰ İbn Hacer, Tehzîbü't- Tehzîb, I, 299,300.

⁴¹¹ Bağcı, Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, D.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 12.

2.5.2. “Mürçîe ve Kaderiyye’nin İslâm’dan Nasibi Yoktur” Hadisi

et-Tirmizî’de geçen Kaderiye ve Mürçîe fırkaları hakkında Hz.Peygamber (s.a.v)’e isnâd edilen birkaç rivâyet vardır. Onlardan ilki İbn Abbâs (r.a)’dan gelmektedir. Rivâyet şöyledir:

“Ümmetimden iki sınıf insan vardır ki, onların İslâm’dan nasipleri yoktur: Mürçîe ve Kaderiye.”⁴¹²

Hadisi değerlendirmeden önce Mürçîe hakkında kısa bir bilgi verelim. Mürçîe, fırak-ı dâlleden biridir. Özellikle imân, küfür, mü’min kavramları üzerinde durmuştur. Onlara göre imân; “Allah’ı ve Rasûlünü bilmek ve tanımak” olarak tarif edilmiştir. Bir kimse Allâh’ı ve Rasûlünü tanıdıktan sonra farzları terk etse ve büyük günahlardan birini işlese de mü’min kabul eder. Mürçîe, devrinin siyasî ictimaî şartlarının oluşturduğu bir i’tikadî mezhep olup, Emeviler devrinde varlığını sürdürmüş, Abbasiler devrinde eriyip kaybolmuş bir mezheptir.⁴¹³

Bir insan Mürçîe’nin görüşüne göre hareket etse, “Ben mü’minim günah zarar vermez” diyerek her aklına gelen haramı işleyebilir. Bu düşünce Kaderiyye’nin tam zıddıdır. Kaderiye, büyük günah işleyen kimse tevbe etmeden öldüğü zaman ebediyen cehennemde kalır der. Mürçîe ise büyük de olsa günahın insana, -imânı olduğu taktirde- zarar vermeyeceğini iddia etmiştir. Bütün bu Mürçîi iddialar Kur’ân ve Sünneti esas alan Ehl-i Sünnet vël-cemeât’in görüşüne aykırıdır.⁴¹⁴

İbnü’l-Cevzî, el- Mevdû’ât’ında bu hadisin uydurma olduğunu söyler. İbn Arrak, el-Alâî’nin bu hadisle ilgili değerlendirmesini şöyle nakletmektedir: “et –Tirmizî, bu hadisi, hasen, garîb olarak kabul etmiştir. Çünkü bu hadisin mutabileri mevcuttur. et-Tirmizî’nin bu hadisi hasen olarak kabul etmebi, onu mevzû veya vahî olmaktan çıkarır.” İbn Arrak devamla, Radyuddîn es –San’ânî’nin bu hadisi mevzû olarak kabul etmesini Hafız el-İrakî’nin aynı gerekçe ile tenkîd ettiğini ve et-Tirmizî’nin bu hadisi hasen kabul etmesi nedeniyle onun mevzû olamayacağını ifade ettiğini belirtmektedir. Ayrıca o, İbn Adiy’in mütabi olarak kabul edilen her iki tariki de zayıf olarak kabul ettiğini nakletmektedir. İbnü’l –Cevzî, es San’ânî’nin bu hadisi mevzû kabul etmesi ve İbn Adiy’in mütabi olarak geldiği ileri sürülen tariklerin zayıf olduğunu belirtmesi bu rivâyete ihtiyatla yaklaşmamızı gerektirmektedir. Kaldı ki et –Tirmizî’nin bu rivayeti hasen olarak kabul etmesinin gerekçesi de belli değildir.

⁴¹² et-Tirmizi, Kader 13, 2149.

⁴¹³ Gölcük, Kelâm Tarihi, s.54.

⁴¹⁴ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasası Tercüme ve Şerhi, XIV, 37.

Onun bir rivâyeti hasen olarak kabul etmesi, onun mevzû veya vahî olmadığı anlamına gelmez.⁴¹⁵

et- Tirmizî'nin isnâdı şu şekildedir:

Abdullâh b. Abbâs, İkrime Mevlâ b. Abbâs Ebû Abdullâh el-Medenî (V-105), Nizâr b. Hayyân (V-150), Ali b. Nizâr b. Hayyân (V-187), Kâsım b. Habîb et- Temimî (V-?), Muhammed b. Fudayl (V-194-195), et- Tirmizî.⁴¹⁶ (Bkz. İlgili Şema Ek-25)

Bu râvîler içinde İkrime Mevlâ b. Abbâs (V-105) hadis âlimlerinin bazıları tarafından tenkîd edilmiştir. Ebî Zi'b; sika olmadığını söyler. Yahyâ el- Ensârî; Kezzâb olduğunu söyler. İbn Sirin, onu yalancı sayar. İbn Ömer, kölesi Nafi'i "İkrime'nin İbn Abbâs'a yalan isnâd ettiği gibi sen de bana yalan isnâd etme" diye ikaz ederdi. İbn Sa'd ise onunla ihticac edilmeyeceğini söyler.⁴¹⁷ Bunun yanında bazılarına göre ikrima sıkadır, İbn Maîn sika sayar ve "İkrime hakkında laf edeni görürsen, onu İslâma karşı olmakla itham et." derdi. Ahmed b. Hanbel ve Buhârî onunla ihticac edileceğini söylerler.⁴¹⁸

Esasen İkrime (V-105) hakkındaki ithamlar, ilminden ve hıfzından dolayı değil, daha çok fikirlerinden dolayıdır. İkrime Haricîliğe meyyaldi. Mağrib bölgesinde (Haricîliğin bir kolu olan) Sufriye'yi ilk defa İkrime'nin ihdas edip yayılmasını sağladığı rivâyet edilir. Hakkında bunca söze rağmen o, tabiilerin en büyük âlimlerden biri sayılır. Efendisi İbn Abbâs'dan bir müddet ayrı kaldıktan sonra, bir gün tekrar yanına geldiğinde, İbn Abbâs; "hadis geldi" demişti.⁴¹⁹

Yine bu isnâtta yer alan Nizâr b. Hayyân ve Ali b. Nizar b. Hayyan tenkid edilmişlerdir. Nizâr b. Hayyân hakkında İbn Hibban onun duâfâdan olduğunu söyler.⁴²⁰

Bu rivâyetin metin açısından incelendiği zaman bazı problemlerin olduğu görülecektir. Rivâyette Hz.Peygamber tarafından Kaderiye ve Mürcîe mezhepleri gerilmektedir. Burada hadisçilerin Mürcîe, Cehmiyye, Kaderiye ve Eş'âriyye mezheplerin zemmi veya medhi ile ilgili olarak önceden de belirttiğimiz üzere "haberlin spesifik özellik taşıması" ilkesi içerisinde

⁴¹⁵ Bağcı, Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, D.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 121-122.

⁴¹⁶ et-Tirmizî, Kader 13/2149.

⁴¹⁷ İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, IV, 161 vd; Sandıkçı, İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis, s.65 vd.

⁴¹⁸ Sandıkçı, a.g.e, s.66.

⁴¹⁹ Sandıkçı, a.g.e, s.67.

⁴²⁰ el-Mizzî, Tehzîbü'l-Kemal, XXI, 155 vd; İbn Hacer, a.g.e, IV, 233.

dahil edilip uydurma haberin olduğuna işaretler.⁴²¹ Hadiste de Mürcûe ve Kaderiye isimleri zikredildiğinden dolayı uydurma olması büyük ihtimaldir.

2.5.3.“Kader Tartışmaları Yüzünden Önceki Ümmetler Helâk Olmuştur” Hadisi

İslâm dininin en ziyade münakaşaya açık olan prensibi kaderdir, kader inancı ilk bakışta mütenakıs gibi görülür ve bazı hâlli zor sorular getirir. Şöyle ki;

1. Her şeyi Allâh önceden yazdı ise, kul yaptığı amellerde mecburdur, bu durumda fiillerinde sorumlu olması gerekir

2. Allâh râzı olmadığı şeyi niye yaratır?

3. Yazılan şey meydana geleceğine göre çalışmanın ne kıymeti var? Böyle bir inanç insanı tembelliğe atmaz mı? vs.

Sorular daha da çoğalabilir. Bunlara ilmi, kesin cevap da bulmak zordur. Üstelik insan fıtratı, tabiatı gereği, kader bahsi geçince bu soruları sorma ihtiyacı duyar, ilgisiz kalmaz.⁴²² Bu sebeple kader konusunda tartışmalar olmuş ve olmaya devam edecektir. Ama Peygamberimiz (s.a.v) bu konuda tartışmayı nehyetmiş, buna karşı çıkmıştır. Konuyla alâkalı et- Tirmizî’de yer alan Ebû Hureyre’den nakledilen rivâyet şöyledir:

Ebu Hureyre (r.a) anlatıyor: “Biz kader konusunda münakaşa ederken Rasûlullâh (a.s) çıkageldi. Öylesine kızdı ki, öfkenin hasıl ettiği kızılıktan, yüzünde sanki nar taneleri ortaya çıkmıştı.” Bize şöyle çıkıştı:

“Bununla mı emredildiniz, yoksa ben size bunun için mi gönderildim? Bilin ki, sizden öncekileri, dini meselelerdeki münakaşalarının çokluğu ve peygamberleri hakkında düşükleri ihtilafları helâk etmiştir.”⁴²³

et –Tirmizî bu hadisin Hz. Ömer, Hz. Âişe ve Hz. Enes’den garîp bir yolla rivâyet edildiğini, yani sadece Sâlih el- Murrî’nin rivâyet ettiğini bu zatın rivâyetlerinin de garîp olduğunu ifade etmektedir.⁴²⁴ Ayrıca Zehebî, Sâlih el- Murrî hakkında şöyle der, et- Timirzî dışında Kütüb-i Sitte sahiplerinin onun hadislerini tahriç etmediklerini ve bu şahsı zayıf olarak kabul ettiklerini belirtir.⁴²⁵

⁴²¹ Kırbaçoğlu, İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, s.294.

⁴²² Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, V, 272,273.

⁴²³ et-Tirmizî, Kader 1/2133.

⁴²⁴ Mollamehmetoğlu, Süren-i Tirmizî Tercemeri, IV, 14.

⁴²⁵ Bağcı, Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, D.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 124.

et- Tirmizî’de yer alan hadisin isnâdına baktığımız zaman:

Ebû Hureyre (r.a), Muhammed b. Sirin (V–110), Hişâm b. Hassân (V–147,148), Sâlih el-Murrî (V–172), Abdullâh b. Muâviye el- Cumaî (V–243), et- Tirmizî. (Bkz. İlgili şema Ek26)

Önceden de söylediğimiz üzere senette yer alan Sâlih el- Murrî’nin (V–172) eleştiriye uğradığını söylemiştik. İbn Hacer, Salih el- Murrî’nin “kıssacı”, “daîfu’l- hadis” olup münker hadis rivâyet ettiğini, ayrıca onun hadis ashâbından olmadığını, ona ait isnâd ve metinlerin çok az bilindiğini ve rivâyetlerinin de uydurma olduğunu açıklamaktadır.⁴²⁶

İbn Mâce’nin es-Sünen’inde yer alan Amr b. Şuayb tarikiyle gelen rivâyet şöyledir:

“Ashâb kader konusunda tartışırken Rasûlullâh (s.a.v) onların yanına çıka geldi. Kızgınlıktan onun yüzü nar gibi olmuştu. O, “bununla mı emroldunuz?” veya bunun için mi yaratıldınız? Ku’rân âyetlerini birbiriyle çatıştırıyorsunuz. Sizden önceki milletler bundan dolayı helâk olmuştur.” buyurdu.”

Hadisin isnâdı şu şekildedir;

Abdullâh b. Amr, Şuayb b. Muhammed (V-?), Amr b. Şuayb (V–118), Dâvud b. Ebî Hind (V–175), Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim (V–194), Ali b. Muhammed (V–233), İbn Mâce.⁴²⁷ (Bkz. İlgili Şema Ek–26)

İbn Mâce’de yer alan bu hadisin isnâdına baktığımız zaman, bu isnâd hakkında İmâm Sindî şöyle demektedir: “Amr b. Şuayb’ın babasından ve babasının dedesinden yaptığı rivâyetin zayıflığına dair konuşulan sözler meşhur olmuştur. Hatta bazıları bunların rivâyetiyle teşekkül eden isnâdın mutlaka “mevzû” cinsinden olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple el-Buhârî ve Müslim bu isnâd ile hiç rivâyette bulunmamışlardır.⁴²⁸ Zehebî de Amr b. Şuayb ile ilgili değerlendirmesinde onun üzerinde ihtilâf edildiğini ve onun hadisinin hasen ve hasenin üzerinde olduğunu söyledikten sonra hadis imâmlarının onun hakkında yargısını şöyle nakletmektedir: “Yahyâ el- Kattân, “Sika bir râvi ondan rivâyet ederse huccettir” derken Ahmed b. Hanbel “bazen onunla ihticac ederdik” demektedir. el- Buhârî, bazı hadis imâmlarının onunla ihticac ettiğini söylerken anlaşılmaz bir biçimde es- Sahîh’in de onunla ihticac etmemiştir. İbn Maîn, sika bir râvî olmadığını, babasından ve babasının dedesinden rivâyet ettiği kitabının kaybolduğunu belirtmektedir. Ebû Zur’a “hadis imâmları, Amr b.

⁴²⁶ İbn Hacer, Tehzîbü’t-Tehzîb, IV, 382.

⁴²⁷ İbn Mâce, Mukaddime 10/85.

⁴²⁸ Hatipoğlu, Sünen-i İbn Mâce Tercemesi, I, 5149.

Şuayb'ın yanındaki bir sahife'den rivâyette bulunmasını eleştirmişlerdir.” demektedir. Ayrıca, Zehebî onun pek çok münker hadisleri bulunduğunu ilâve etmektedir.⁴²⁹

Kader konusunda konuşulmamasına dair İbn Mâce'de yer alan Hz. Âişe (r.a)'dan rivâyet olunan hadis de şu şekildedir:

“Kim kaderle ilgili konuşursa kıyâmet günü ondan hesaba çekilir. Kim de konuşmazsa hesaba çekilir.

Hz. Âişe'den rivâyet olunan hadisin isnadı şu şekildedir:

Hz.Âişe (r.a), Abdullâh b. Ebî Müleyke (V-?), Yahyâ b. Abdullâh (V-173), Yahyâ b. Osmân Mevlâ Ebî Bekr (V-180), Ebû Ğassam Mâlik b. İsmâîl (V-259), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (V-235), İbn Mâce.⁴³⁰ (Bkz. İlgili Şema Ek-27)

İbn Mâce'ye yapılan Zevâid'de ise bu isnâdın zayıf olduğu söylenmektedir.⁴³¹ İmâm Sindî bu hadisin senedindeki Yahyâ b. İsmâîl (V-180) in zayıflığı konusunda hadisçilerin ittifâk ettiğini İbn Maîn, el- Buhârî ve İbn Hibbân'ın Yahyâ'nın hadislerinin münker olduğunu söylediklerin haber vermektedir.⁴³²

Görüldüğü gibi kaderi tartışmayı yasaklayan hadislerin senedleri sahîh olarak görülmemiştir. Hadislerin senedlerindeki râvîler eleştiriye tâbi tutulmuş bu sebeble de senedler sahîh değildir.

Hadisleri bir de metin açısından inceleyecek olursak, metinde de bazı problemlerin olduğu açıktır. Zira bu hadislerin metninde çok açık bir şekilde Hz.Peygamber'in kaderi tartışmanın doğru olmadığını bunun insanları helâka götüreceğini söylediği ifade edilirken, diğer taraftan kaderle ilgili bu kadar çok hadisin var olması nasıl açıklanabilir? Hz.Peygamber bir taraftan kaderin tartışılmasını yasaklarken, diğer taraftan kendisinin kaderle ilgili yüzlerce söz serdetmesi bir çelişki değil midir? İşin aslına bakılırsa burada Hz.Peygamber'den kaynaklanan bir çelişki olduğu zannedilmemektedir. Zira o ne dediğini bilmeyen ve çelişkili ifadeler kullanan bir peygamber değildir. Çelişki, onun söylediklerinde değil, daha sonraki dönemlerde ona atfen söylenen ifadelerin birbiriyle olan çelişkisidir. Dolayısıyla bahsettiğimiz bu çelişki, rivâyetlerden kaynaklanan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴²⁹ Bağcı, Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, D.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 125,126.

⁴³⁰ İbn Mâce, Mukaddime 10/84.

⁴³¹ Hatipoğlu, Sünen-i İbn Mâce Tercemesi, I, 149.

⁴³² el- Mizzî, Tehîzbü'l- Kemal, XXXI, 464.

Söz konusu hadis metinlerinin Kur’ân’ın bazı temel esaslarıyla bağdaşmadığı da görülecektir. Zira Kurân’da Allâh kendi varlığından bahsetmiş, kendisinin varlığını gösteren kuvvetli, makul, somut deliller ileri sürmüştür. Kâinattan ve insanların yaratılmasından, hayvanlardan, bitkilerden örnekler vermek suretiyle inanmayan insanlara deliller sunmuştur.⁴³³ Yine Allâh Kur’ân’da âhiretin varlığını ele almakta, öldükten sonra tekrar dirilmeyi inkar edenlere bir delil olması için insanın yaratılış keyfiyetini açıklamaktadır.⁴³⁴ Kur’ân’dan bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü üzere Kur’ân, Allâh’ın varlığı ve birliği, âhiret gibi İslâm’ın temel esaslarını oluşturan konularda inanmayanlarla tartışma içerisine girmektedir. Kur’ân’ın Allâh’a ve âhirete imân gibi dinin önemli esaslarının tartışılmasını yasaklamadığını bilen bir Peygamber’in bu esaslara nazaran daha az önem arz eden kader konusunun tartışılmasını yasaklaması makul görünmektedir.⁴³⁵

2.6. Kader İnancı ve Tedavi

2.6.1. “Tedâvî Kaderdendir” Hadisi

Kader inancı ile tedâvî arasında tezat yok mu? Bu husus her zaman hatıra gelebilir. Zira inanç esaslarından biri olan kaderde, insan için yazılanın değişmeyeceği vardır. Tedâvî ise, gayretimize bağlı olarak şifa elde edeceğimiz inancına dayanır. Bu sorunun yanıtını bizzat Hz. Peygamber (s.a.v) vermiştir: “Tedâvî de kaderdendir.” Kaderimizde ne olduğunu sadece yaratan bilmektedir, biz ise bilemeyiz. Bizce meçhul olan şeyi, dinimiz oturarak karşılamayı emretmiyor, arayarak karşılamayı emrediyor. Esas olan dine uymak olduğuna göre, kaderimizin Allah tarafından bilindiğine inanırken, hastalığa karşı şifayı da arayacağız, zira emir böyle, bu konuda et- Timirzî’de yer alan Ebû Hızâme (r.a) nakledilen rivâyet şöyledir:

“Bir adam Rasûllulâh (a.s)’a gelerek: “Yaptığımız efsun (okuma)’ların, tedâvîde kullandığımız ilâçların ve tuttuğumuz perhizlerin Allâh’ın kaderinde herhangi bir şeyi önleyeceği görüşünde misiniz?” diye sordu.

Rasûl’ü Ekrem; “Onlar da Allâh’ın kaderindedir” buyurdu.⁴³⁶

Bunun yanında kader ile direkt alakalı olmayıp tedâvî hakkında Müslim’de yer alan rivâyet şöyledir:

⁴³³ Nisa 4/171; Yûsuf 12/105; Ra’d 13/2,3; Nahl 16/10,13,65,69.

⁴³⁴ Hacc 22/5.

⁴³⁵ Bağcı, Kader İnancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, D.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 126,127

⁴³⁶ et-Tirmizî, Tıbb 21/2065; İbn Mâce, Tıbb 3437.

“Her hastalığın bir tedâvîsi vardır. Tedâvîsi bulunan hastalık da ancak Allâh’ın izniyle geçer.”⁴³⁷

Hadis-i şerifler, sebepler ve neticelerin varlığını ispat etmekte, bunu inkâr edenlerin görüşlerinin yanlış ve batıl olduğunu belirtmektedir. Müslim’de yer alan hadisteki “her hastalığın mutlaka bir şifası, tedâvî yolu vardır” cümlesi, öldürücü ve hekimlerin bile iyileştiremeyeceği hastalıkların tümünü içine alacak şekilde umumidir. O tür Hastalıklardan kurtuluş ancak Allâh Azze ve Celle’nin yaratacağı bir ilâç ile olur. Fakat Allâh, bu bilgiyi insanlardan kaldırmış ve ona ulaşmaya da bir yol göstermemiştir. Zira mahlûkatın bilgisi Allâh’ın onlara öğrettiği kadardır. Bu sebepten dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.), hastalıktan şifa bulma ölçüsünü, ilâcın hastalığa uyması ile sınırlamıştır. Çünkü mahlûkatta var olan herşeyin bir zıddı vardır ve her hastalığa karşı olarakta zıddıyla tedâvî olunacak bir ilâç vardır. Hz. Peygamber (s.a) hastalıktan kurtuluşu, ilâcın hastalığa uygun oluşuna bağlamıştır. Bunlar ilacın mücerred olarak bulunmasına bağlıdır. Aksi halde ilâç, keyfiyetle hastalığın derecesini aştığında veya gereğinden fazla miktarda alındığında bir başka hastalığa neden olur. Gereğinden az olduğu zaman ise, hastalığa mukavemet edemediğinden ilâcın etkisi az olur. Tedâvî, hastalığa uygun olmazsa şifa hasıl olmaz. Ayrıca, tedâvî zamansız yapılırsa bir fayda vermez. Hastanın bedeni ilâcın te’sirine mâni bir sebep olduğunda da hastalıktan kurtulmak mümkün olmaz. İlaç ne zaman hastalığa uygun olursa, Allâh’ın izniyle mutlaka şifaya kavuşur.⁴³⁸

Yukarıda verdiğimiz hadislerden, tedâvîyi inkâr ederek; “Şayet şifa takdir olunmuşsa, tedâvînin bir faydası yoktur, eğer şifa takdir olunmamışsa zaten bir faydası olmaz.” diyenin görüşü reddedilmektedir. Aynı şekilde bu yanlış düşünceye şu da eklenebilir: “Hastalıklar Allâh’ın takdiriyle tahakkuk eder. Hâlbuki Allâh’ın takdiri reddolunamaz, defedilemez.” Bu mânâda soruları Hz. Peygamber (s.a.v.)’e bedeviler sormuştu. Sahâbinin büyükleri ise, Allâh’ın hikmetini ve şifalarını en fazla bilenlerden oldukları için böyle bir soruya gerek duymamışlardır. Gerçekten Hz. Peygamber (s.a.v.) böyle sorular soranlara sadra şifa verecek şekilde cevap vermiştir: Bu ilâçlar, rukye(duâ) ve hastalıktan sakınmalarınız da Allâh’ın takdridir. O’nun takdirinin dışına çıkmak mümkün değildir. Bu aynen açlık, susuzluk, hararet ve üşümeyi zıddlarıyla gidermek gibidir. Düşmanla karşılaşma takdir kılındığında, onların savaşıla bertaraf edilmesi de böyledir. Defeden, defedilen ve defetme, hepsi Allâh’ın takdiriyledir. Bu soruyu sorana denilir ki: Sana fayda getirecek bir şeyi elde etmek ve zararı

⁴³⁷ Müslim, Tıbb 2024.

⁴³⁸ İbn Kayyim, Zâdu’l- Meâd, IV, 253.

gidermek için senin de hiçbir sebebe yapışmaman lâzım değil midir? Zira fayda ve zarar şayet takdir edilmişse mutlaka vuku bulacaktır. Eğer takdir olunmamışsa onun meydana gelmesi mümkün değildir. Böyle bir mantık dinin ve dünyanın yıkımı, âlemin bozulması demektir. Bu sözü ancak, hakkı reddeden, inatçı biri söyler. Müşriklerin: “Şayet Allâh dileseydi ne biz ne de babalarımız müşrik olurdu.”⁴³⁹ “Şayet Allâh dileseydi ne biz ne de babalarımız Allâh’dan başka bir şeye ibadet ederdik.”⁴⁴⁰ diye; Allâh’ın onlara peygamberleriyle hüccet getirmesine karşılık vermeleri gibi, kaderi (inandıklarında değil) sırf haklı olan kişinin delîlini çürütmek için laf olsun diye ağızlarına alırlar. Muhakkak ki Cenâb-ı Hak şunu bunu bu sebepten dolayı takdir etti. Ancak sebebini yerine getirdiğin takdirde netice meydana gelmiş olur. Aksi takdirde netice alınmaz.⁴⁴¹

Ayrıca “Her hastalığın bir şifası vardır” hadisi hem hastaya, hem tabibe moral gücü vermektedir. Hastalıktan kurtulmanın yollarını araştırmaya teşvik etmektedir. Çünkü hasta, hastalığını geçirecek bir ilâcın mutlaka var olduğuna inanırsa, kalbi umutlanır, karamsar olmaz, umut kapısı açılır. Ruhu bu sebeple kuvvetlendiğinde hastalıktan dolayı meydana gelen harareti ortadan kalkar. Bu hal hayvani, nefsanî ve tabî ruhların güçlenmesine sebep olur. Bu ruhlar kuvvetlendiğinde, bu ruhları taşıyan kuvvetler güçlenir. Böylece vücut hastalığı yener ve onu ortadan kaldırır.⁴⁴²

Konuyla alâkalı olarak Hz.Ömer’ in misâli örnek verilebilir. Hz. Ömer Şam’a giderken, yol esnasında, Suriye’de veba salgının çıktığını duyar. Hz.Ömer geri dönme kararı verince; “Allâh’ın kaderinden mi kaçırıyorsun?” itirazına şu cevabı verir: “Evet Allâh’ın kaderinden kaçıyor, Allâh’ın kaderine sığınıyorum, sen devenle bir vadiye insan, vadinin bir yamacı yeşillik ve otlu, öbürü çorak ve otsuz olsa, deveni otlu yamaçta gütsen, bu, Allâh’ın kaderinden değil de otsuz yamaçta gütsen mi Allâh’ın kaderindendir?” Netice olarak diyebiliriz ki: Kul değişmeyeceğine inandığı ve fakat ne olduğunu bilmediği kadere göre hareket etmekle mükellef değil. Dinimizin böyle bir emirde bulunması saçmalık olurdu. Mü’min Kur’ân’da ve hadiste kendisine emredilen şeylere göre hareketle mükelleftir ve ona göre ecir alacaktır. Şifayı Allâh’ın, vereceğine inanarak, meşrû tedâvî yollarına başvurmalıyız.⁴⁴³

⁴³⁹ En’am 6/148.

⁴⁴⁰ Nahl 16/3.

⁴⁴¹ İbn Kayyım, Zadu’l-Mead, IV, 254.

⁴⁴² İbn Kayyım, a.g.e, IV, 255.

⁴⁴³ Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, XI, 38.

Gelelim konuyla alâkalı olan et-Tirmizî’de yer alan Ebû Hizame’den gelen hadisin isnâdına:

Ebû Hizame (r.a), İbn Ebî Hizame (V-?), İbn Şihâb ez-Zührî (V-124), Süfyân b. Uyeyne (V-198), İbn Ebî Ömer (V-243), et-Tirmizî. (Bkz İlgili Şema Ek-28)

İbn Mâce’nin senedi ise şöyledir: Ebû Hizame, İbn Ebî Hizame (V-?), İbn Şihâb ez-Zührî (V-124), Süfyân Uyeyne (V-198), Muhammed b. Sabbâh (V-240), İbn Mâce. (Bkz.İlgili Şema Ek-28)

Ebû Hizame’nin rivâyetini İbn Şihâb ez-Zührî (V-124)’den bilmekteyiz. Bu rivâyet sağlamdır.⁴⁴⁴

2.6.2. “Adak Kaderi Değiştirmez” Hadisi

Nezir, yani adamak, mübâh olan bir şeyi Allâh rızâsı için kendi nefesine vâcip kılmaktır. Bunun nehyedilmemesi gerektiği halde Peygamber’in bundan nehyetmesi, mübah olan bir şeyin taahhüd edilip de sonra onun yerine getirilmemesi sebebine dayanmıştır. Hattabî: Nezir’in nehyi, ilmin garib bir fazlıdır. Birşeyi işlemek evvelâ nehyolunsun, işlenince de ifası vâcip olsun; bu hayrete değer bir şeydir, demiştir. Sonra bu hayret şöyle açıklanıyor: Rasûlullâh tarafından nehyolunan nezir, kaderden müstağni ve bizzat maksadı sağlamaya kâfidir. İ’tikad edilen nezirdir. Hatta halkın bir takım câhil tabakaları vardır ki, nezrin mukadderatını değiştireceğini sanmak gafletinde bulunurlar. İşte nehyolunan nezir, bu nevidir. Yoksa hayır, şer, menfaat, mazarrât Allâh’ın kudreti eseri olduğunu ve nezrin yalnız kaderin vücûd bulmasına bir vesileden ibaret bulunduğunu i’tikad ederek yapılan nezir, meşrûdur.⁴⁴⁵

Bu açıklamayı yaptıktan sonra el-Buhârî’de yer alan Abdullâh b. Ömer (r.a)’den gelen rivâyete bakalım:

Abdullâh b. Ömer (r.a): Hz. Peygamber (s.a.v) bir şeyi adamaktan nehyetti de: “Adamak (kaderden) hiçbirşeyi (şerri ve zararı) geri çevirmez. Ancak yapılan adama sebebiyle, cimri kimseden mal çıkarılmış olur” buyurdu, demiştir.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Tercemesi, IV, 29.

⁴⁴⁵ Sofuoğlu, Sahih-i Buhârî ve Tercümesi, XIV, 6498.

⁴⁴⁶ Buhârî, Kader 5/6234.

Abdullâh b. Ömer (r.a)’den gelen rivâyette de işaret edildiği üzere adamak kaderden şerri ve zararı geri çevirmiyor. Ama mala mülke düşkün insanın adama sayesinde cimriliğe karşı bir kuvvet olduğu vurgulanmaktadır. Hadisin senedine baktığımızda şu şekildedir:

Abdullâh b. Ömer (r.a), Abdullâh b. Mürre (V-?), Mansûr b.el-Mu’temir b. Abdullâh es-Sülemî (V-132), Süfyân b. Uyeyne (V-198), Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (V-218), el-Buhârî. (Bkz. İlgili Şema Ek-29)

Yine Buhârî’de yer alan adağın kadere bir etkisinin olmadığına dair rivâyet Ebû Hureyre (r.a)’den gelmeketedir. Hadisin metni şöyledir:

Peygamber (s.a.v): “Adamak ademoğluna tahmin etmiş olmadığım bir şey getirmez. Lakin kader, yani Allâh’ın takdiri ademoğlunu adak yapmaya sürükler. Nitekim ben de adak yapan kimseye adadığı şeyi vermesini takdir ederim. Bu hüküm ve takdimle o malı cimriden çıkarırım” buyurmuştur.⁴⁴⁷

Hadisin isnâdı şu şekildedir:

Ebû Hureyre (r.a), Hemmâm b. Münebbih (V-?), Mâ’mer b. Râşid (V-153), Abdullâh b. Mübarek (V-181), Bişr b. Muhammed (V-224), el-Buhârî. (Bkz. İlgili Şema Ek-30)

Ebû Hureyre (r.a)’den nakledilen hadisin isnâdında yer alan Mâ’mer b. Râşid (V-153) hadis âlimlerince eleştiriye tabi tutulmuştur. İbn Maîn, Mâ’mer, ez-Zührî ve İbn Tâvus hariç, Iraklılardan naklettiği zaman ona muhalefet et. Çünkü o ikisinden olan hadise sahibtir. Ancak Basra ve Kufe ehlinde yaptığı rivâyetler sahih değildir, der.⁴⁴⁸

Abdullâh b. Ömer’den rivâyet olunan diğer hadisin senedinde ise eleştiriye tabii tutulmuş bir râvî bulunmamakla birlikte sahîh bir hadistir denilebilir.

⁴⁴⁷ Buhari, Kader 5/6235.

⁴⁴⁸ İbn Hacer, Tehzîbü’t- Tehzib, V,500 vd; ez-Zehebî, Mizanu’l- İ’tidal, IV, 154.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İmânın şartlarından olmasına rağmen kader, gerek iç kargaşalar sonucu oluşan siyasi ve fikri kavgalar, gerekse dış tesirler sonucu İslâmiyet'in ilk devirlerinden bu yana tartışıl原因mış bir meseledir. İnsanların hayat felsefelerini, dolayısıyla yaşayış tarzlarını doğrudan etkileyen kader inancı ve bu inancın boyutları her an gündemde bulunan en canlı meselelerden biridir. Kader hakkında görüş beyan eden mezhep ve fırkalar yanlış anlama ve yorumlar yapmışlardır. Bu mesele hakkında temelde öne çıkan üç görüş bulunmaktadır. Bunlar; Cebriye, Kaderiye ve Ehl-i Sünnet.

Cebriyye, ilk bakışta insana hiçbir irade tanımaz gözüdürken âyetlerin esprisini anlamadan tutarsız bir mantıkla hareket ederek insanı rüzgâr önünde bir yaprak misâli robot seviyesine düşürmüştür.

Kaderiye ise insana fiillerinde öyle bir serbestlik veriyor ki onu fiillerinin yaratıcısı olarak gösteriyor, bir bakıma ifrata düşmüş oluyor. İnsana mutlak bir irade vermekle aşırılığa kaçıyor.

Ehl-i Sünnet'e gelince onlar da orta yolu tutmuştur. İnsanı fiillerinde ne özgür bırakmış ne de mecbur bırakmıştır. Fiillerin takdir ve yaratmasının Allâh'a ait olduğunu söyleyerek, insana irade-i cüz'îye ve kesb gibi özellikler vermekle insana hürriyet alanı tanımışlardır.

Kâza ve kader konusunda en doğru bilgi kaynağı "Kitâp ve Sünnet" tir. En doğru hareket de bunlardan görüşler ortaya koymaktır. Cebriyye'nin ifade ettiği gibi insan mutlak bir cebir altında bulunuyorsa, bu takdirde pek çok âyette vurgulanan sorgu-sualin ve yaptıklarımızdan hesaba çekilmenin, kısaca imtihan edilmenin ne anlamı olabilir?... Eğer bir imtihan varsa o halde yaptıklarımızı hür irade ile yapmalı değil miyiz? Yoksa ilâhi bir senaryo varsa, dünya hayatının bir imtihan yeri olmayacağı açıktır. Kaldı ki bu takdirde mutlak bir zulüm söz konusu olacak ve ilâhi fiillerin hikmetle hiçbir ilgisi kalmayacaktır. Allâh'ın irade ve kudretinin söz konusu edildiği yerlerde insan irade ve sorumluluğunu aramak; öte yandan, insan irade ve hürriyetini ortaya koyan âyetlerde de Allâh'ı tavsif etmeye çalışmak yersiz ve yanlış bir yoldur.

İnsanın zihnini meşgul eden şudur; "Levh-i Mahfûz" yani insanın hayatının önceden yazılmış olduğu. Ama bunu yanlış anlamaktan kaynaklanan bir sorun vardır. Kul fiilinde tamamen serbest bırakılmış olup istediğini yapmakta hürdür. Müdâhale edilmeden nasıl davranacağını bilmesi sonucu kaydı yapılmış olup, bu da kâinatta cereyân edecek bütün

olayların tümünün Cenâb-ı Hakk'ın bilgi ve takdirine mutabık olarak cereyân etmesi olur ki Allâh'ın kudret ve ilminin azametini, bilgi ve takdirinin ne kadar ihtişamlı olduğunun misâlini vermektedir. İnsan kendi görüş ve düşüncesine göre veya bilgi ve içgüdüüne uyarak hareket eder. İsterse Allâh'ın vahyettiklerine uyar isterse uymaz. Hiçbir müdâhaleye uğramaz, ameline göre sevap veya cezaya müstahak olur. Herkes kendi fiilinden sorumludur. Hiçbir zaman kendi yaptığı işin mesuliyetini başkasına atf ve izafe edemez. Yani Allâh öyle takdir etmiş de onun için yaptım veya ben işi yapacak güçte değildim, Allâh'ın yardımı ile yaptım diyemez. Çünkü böyle bir yardım asla söz konusu değildir. Allâh kötülükle kuluna yardım etmez.

Allâh'ın insanların başlarına gelecek olayları bilmesi kadere mâni değildir. Bunu şu örnekle açıklayalım: Bir insan düşünelim ki, bu şahıs, çocuğunun zeki, derslerine karşı kabiliyetli çalışkan ve o dersleri anlama ve ezberlemede istekli olduğunu biliyor. İşte bu kişinin çocuğunun bu hallerini bilmesinin çocuğunun başarılı olmasında, bir etkisi, bir zorlaması yoktur. Bu özelliklere sahip olan çocuğun bu akıl ve idrakini kullanması yine kendi elindedir. Kaldı ki, Allâh'ın kulları kendileri hakkında Yüce Allâh'ın neler bildiğini de bilmemektedirler; zira kader ilâhi bir sırdır. Kader bir sır; kâza onun ifşasıdır. Bu bakımdan Allâh'ın ilminde bulunanları tartışmanın insanı hiçbir neticeye götürmeyeceği aşîkârdır.⁴⁴⁹

Özellikle kader hakkında tartışmaların istismar edildiği dönem, Emevî dönemidir. Onlar iktidarlarını meşrû kılmak için kaderi kullanmışlardır ve Cebrî görüşü yaymışlar. Siyasî otorite, cebr anlayışını benimsemekle kalmayıp geniş halk kesimlerinin de benimsemeleri için o günün bütün imkânlarını kullanmıştır. Bu inancın benimsenip pekişmesi için de gerek âyetlerin te'vili gerekse, hadislerin uydurulması bu dönemde başlamıştır. Bizim de önceleri bahsettiğimiz gibi kader ile ilgili hadisler uydurulmuş ve mevzûât kitaplarında tespit edilmiş fakat az sayıda da olsa bazı zayıf ve uydurma hadisleri de sahîh olarak kabul edilen kaynaklarda yer almıştır. Kanaatimizce bu hadislerin uydurulmasında en büyük amillerin birisi, siyasi otoritenin bu inanç sayesinde sorumluluklarından kurtulması ve iktidarının meşru kılınması olmalıdır. Bunun yanında fırkalar arası mücadeleler de bu konuda bazı hadislerin uydurulmasına zemin hazırlayan etkenlerden bir başkası olarak da kabul edilebilir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Tunç, Kâza ve Kader Hakkında Yanlış Düşünceler, E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, IV, 8.

⁴⁵⁰ Musa, Bağcı, Kader İncancının Siyasetle İlişkisi ve Bu ilişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü, D.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, 129.

İnsanın bilgi vasıtaları sınırlıdır. İnsan zamana bağlı düşünür. İlmimizin, zaman ve oluş içinde gelişmesi kader konusunu sürekli gündemde tutmaktadır. Bizim için geçmiş, hâl ve gelecek zaman söz konusu olunca kader konusuna bakışımız da bu açıdan olmaktadır.

Allâh Teâlâ insanı bu dünyaya imtihana tabi tutmak için göndermiştir. Rasûlü vasıtasıyla hakikati açıklamış ve imân edip etmemek hürriyetini ve imândan sonra da Hakka tabi olup olmamak serbestîsini insanoğluna vermiştir. Allâh Teâlâ hakikatin tam mahiyetini insanoğlundan saklı tutmakta ve onun (hakikatin), Allâh'ın Kitâpları ve Peygamberlerin delîlleri ışığı altında muhakeme edilmesini insanlara bırakmıştır. Tanınmasından başka bir şikka mahal kalmayacak şekilde hakikati tüm çıplaklığıyla asla açıklamamaktadır. Aksi halde insanın sınava tabi tutulması lüzumsuz kalır ve bu denenmede başarıya kavuşması veya başarısızlığa uğraması bir anlam ifade etmezdi. Bu sebebledir ki, Allâh Teâlâ şu meâlde ikazda bulunmaktadır. Bu âyete göre; “Perde kalkınca ve hakikat herkes tarafından görülünce artık yeni bir fırsat verilmeyecek ve yeni bir deneme yapılmayacaktır. Çünkü hüküm zamanı gelmiştir.”⁴⁵¹

İncelediğimiz hadisler ışığında diyebiliriz ki; insanların yapıp etmeleri, iyi olsun kötü olsun, güzel olsun çirkin olsun hep önceden belirlenir, her şeyin yaratıcısı Allâh Teâlâ'dır. Ayrıca bu belirlenen olaylar yani ilâhi yazgı hiçbir değişikliğe uğramaz, ne öne ne de geriye bırakılır. İnsan için takdir edilmiş olan ne ise mutlaka zamanı geldiğinde gerçekleşir. Allâh Teala her şeyi olmadan önce bilmektedir. İnsanın ise bilgisi sınırlıdır. Allâh'ın kendisi hakkında neler bildiğini bilmemektedir. İnsana düşen görev, bu dünyada elinden gelen ne varsa yapması, çalışmayı hiçbir zaman elinden bırakmamasıdır.

⁴⁵¹ Bakara 2/210; Mevdudi, Tefhimü'l-Kur'ân, I, 182,183; IV, 455,56.

KAYNAKÇA

- ADAM, Hüdaverdi, (1998), *Muhyiddîn İbn-u Arabî ve Kaza – Kader Problemi*, Değişim Yayınları, Adapazarı.
- el-BUHÂRÎ, (1992), Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (v. 256/869), *el- Camiu's-Sahîh*, I-VIII, Çağrı Yay. (3.baskı), İstanbul.
- BAGCI, Musa, (2000), *Kader İncancının Siyasetle İlişkisi ve Bu İlişkinin Hadis Uydurmadaki Rolü*, Dicle Ü.İ.F.Dergisi, II, 105–131, Diyarbakır.
- CANAN, İbrahim, (1995), *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Akçağ Yay. Ankara.
- CÜCÜ, Taner, (1997), *İslâm İncancında Temel Kavramlar*, Çığır Yayınları, İstanbul.
- ÇIĞMAN, Kenan, *Kaza-Kader Hayır ve Şer Rızık, Ecel ve Tevekkül*, Pars Matbaası, Ankara.
- EBÛ DÂVUD, (1992), Süleymân b. Eş'âs es-Sicistânî (v-275/888), *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- EMİN, Ahmet, (1976), *Fecru'l- İslâm*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Ankara.
- el-EŞKARÎ, (1995), Ömer Süleymân, *Kâza ve Kader*, Daru'n- Nefâis, 3.Baskı, Ürdün.
- GÖLCÜK, Şerafettin, (1997), *Bakıllani ve İnsan Fiilleri*, T.D.V Yayınları, Ankara.
- _____ (1998), *Kelam Tarihi*, Esra Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,
- _____ (1986), *İnsan ve Kaderi*, Selçuk Ü.İ.F.D, II, 13/50, Konya.
- HATİPOĞLU, Haydar, (1982), *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şehri*, I-X, İstanbul.
- HAVVA, Saîd, (1989), *el-Esas fi's-Sünne*, çevirenler: M. Ahmet Varol, Orhan Aktepe, Abdurrahim Ali Ural, H. Ahmet Özdemir, Hikmet Yayınları, İstanbul.
- İBN KAYYIM, (2001), *el-Cevziyye, İnsan Kendi Kaderini Seçer*, çev. Temel Yeşilyurt, 9 Eylül Ü.İ.F.D, XIII-XIV 293–308, İzmir,
- _____ (1990), *Zâdu'l Mead*, İklim Yayınları, İstanbul,
- _____ (2003), *ed-Dâvê'd Deva*, Çeviren; Savaş Kocabaş, Elif Yayınları, İstanbul.
- İBN MANZÛR, (1990), Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sâdır, I-XV, Beyrut.

İBNİ SÎNA, (2003), *Risâle fi Sırrı'l- Kader*, çev. Ömer Mahir Alper, İstanbul Ü.İ.F.D, VII, 173–178, *İstanbul*.

İBN HACER, (1996), Şihâbü'd- Dîn Ahmed b. Ali el- Askalânî (v.852–1448), *Tehzîbü't- Tehzîb*, I-VI, Beyrut.

İBN MÂCE, (1992), Ebû Abdillâh Muhammed b.Yezîd el-Kazvinî (v–275/888) ,*es-Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul.

İSLAMOĞLU, Mustafa, (1993), *İmân Risalesi*, Denge Yayınları, İstanbul.

KARADENİZ, Osman, (1992), *Ecel Üzerine*, İzmir,

_____ (1992), *Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar*, Dokuz Eylül Ü.İ.F.Dergisi, VII, 240, *İzmir*.

KAYA, Süleyman, (2003), *Kur'ân da İmtihan Çerçevesi*, İnsan Yayınları, İstanbul.

KESKİN, Halife, (1997), *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, Beyan Yayınları, İstanbul.

KOÇYİĞİT, Talat, (1998), *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, T.D.V. Yayınları, Ankara.

el-MEVDÛDÎ, Ebû'l- A'la, (1997), *Tefhîmul- Kur'ân*, I-VII, Çev. Ahmed Asrar, Bengisu Yayınları, İstanbul.

el-MİZZÎ, (1992), Ebû'l- Haccâc Cemâleddîn Yusuf b. Abdurrahmân (v–742/1341), *Tehzîbü'l- Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, Beyburt.

el-MÜSLİM, (1992), Ebu'l- Hüseyin Müslim b.Haccâc el-Kuşeyrî (v.261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

en-NESÂÎ, (1992), Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (v–303/915), *es-Sünen*, I-VIII, Çağrı Yayınları, İstanbul.

ÖNER, Necati, (1982), *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yayınları, İstanbul.

ÖZLER, Mevlüt, (1995), *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Nun Yayıncılık, İstanbul.

SANDIKÇI, S.Kemal, (1991), *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Diyanet İ.B.Y, Ankara.

ŞEYHU'L-İSLAM, Mustafa Sabri Efendi, (1989), *İnsan ve Kader*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, (1975), Ebû Feth Muhammed b.Abdulkerim (v-548/1153), *Kitâbü'l- Milel ve'n – Nihâl*, Beyrut.

SOFUOĞLU, Mehmed, (1990), *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, I-XV, Ötüken Yayınları, İstanbul,

_____ (1988), *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, I-VIII, İrfan Yayınları, İstanbul.

et-TİRMİZÎ, (1992), Ebû İsa Muhammed b. İsa (v-279/892), *es-Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul.

_____ Tercüme: Osman Zeki Mollamehmetoğlu, *Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, Yunus Emre Yayıncılık, I-VI, İstanbul.

TOPALOĞLU, (1972), Bekir, *Kelam İlmine Giriş*, İstanbul.

TUNÇ, Cihat, (1987), *Kader ve Kâza Hakkında Düşünceler*, Erciyes Ü.İ.F.Dergisi, IV, *Kayseri*.

T.D.V. İslam Ansiklopedisi, (1998), *Cebriye, Kader, Kaderiye* (maddeleri), I- XXVIII, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul.

TURHAN, Kasım, (1996), *Bir Ahlak Problemi Olarak Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*, Marmara Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul.

YAZICIOĞLU, M.Sait, (1988), *Maturidî ve Neseftî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Akid Yay. Ankara.

YAZIR, Elmalılı, M.Hamdi, (2005), *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, Huzur Yayınevi, İstanbul.

YEPREM, M.Saim, (1997), *İrade Hürriyeti ve İmâm Maturidî*, M.Ü. İ.F Vakfı Yayınları, İstanbul.

_____ *İslam'da İ'tikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.

ez-ZEHEBÎ, (1963), Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed b. Osmân (v-748/1347), *Mizânûl-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, I-IV, Mısır.

EK. 1**Hz Muhammed (s.a.v)****Câbir b. Abdillâh (s.a)****Muhammed b. Abddâd b. Câfer (V-?)****Câfer b. Muhammed (V-148)****Abdullâh b. Meymûn (V-?)****Ziyâd b. Yahyâ el-Basrî (V-245)****et-Tirmizî****(Kader, 10/2144)**

EK. 2**Hz Muhammed (s.a.v)****Hz.Ali (r.a)****Rıb'ı b. Hırâş (V-?)****Mansûr b. el-Mu'temir (V-132)****Şerik b. Abdillâh****en-Nehaî (V-177)****Şu'be b.Haccâc (V-160)****Abdullâh b. Âmir b. Zür'a (V-?)****Ebû Dâvud et-Tayâlisî (V-204)****İbn Mâce****(Mukaddime, 10/81)****et-Tirmizî****(Kader, 10/2145)**

EK. 3**Hz Muhammed (s.a.v)****Abdullâh b. Amr (s.a)****Ebû Abdurahmân el-Hubelî (V-100)****Ebû Hânî el-Havlânî (V-142)****Hayve b. Şurayh (V-158)****Abdullâh b Yezîd (V-213)****İbrâhîm b.Abdillâh el-Bâhilî (V-?)****et-Tirmizî****(Kader, 10/2156)**

EK. 4**Hz Muhammed (s.a.v)****Enes b. Mâlik (r.a)****Yezîd b. Nüşbe (V-148)****Câfer b. Berkan el Kelâbî (V-156)****Ebû Muâviye (V-195)****Saîd b. Mansûr (V-228)****Ebû Dâvud****(Cihâd, 35/2532)**

EK. 5
Hz. Muhammed (s.a.v)

Hz. Ömer (r.a)

Abdullâh b.Ömer

Humeyd b. Abdurrahmân el-Himyerî (V-?)

Yahyâ b. Ya’mer (V-?)

Abdullâh b. Bureyde (V-115)

Süleymân b. et-Tarhan et -Teymî (V-187)

Osmân b. Gıyas (V-?)

Matar el-Varrâk (V-129)

Kehmes b. Hasan (V-149)

Mu’temir b. Süleymân (V-187)

Yahyâ b. Saîd el-Kettanî (V-118)

Hammâd b. Zeyd (V-179)

**Muâz el-Anberî
(V-196)**

**Veki’ b. Cerrâh
(V-197)**

**en-Nadr b.Sümeyl
(V-203–204)**

**Yûnus b. Muhammed
b.Müslim(V-208)**

**Muhammed b. Hâtim
b.Meymûn(V-236)**

**Ebû Kâmil
el-Cahderi
(V-237)**

**Ahmed b. Abde
ed-Dâbbî
(V-?)**

**Muhammed
b.Ubeyel
(V-238)**

**Ubeydulâh
b.Muâz(V-237)**

**Zübeyr b. Harb
(V-234)**

**İshâk b.
ibrâhîm(V-242)**

**Haccâc b.eş-Şair
(V-259)**

Müslim
(İmân, 3)

Müslim
(İmân, 2)

Müslim
(İmân, 1)

Ebû Dâvud
(Sünnet 17/4695)

Müslim
(İmân, 4)

en-Nesâî
(İmân 5/1721)

Müslim
(İmân, 4)

EK. 6**Hz Muhammed (s.a.v)****Abdullâh b. Amr b. el-Âs (r.a)****Şufeyy b.Mâti‘ (V-105)****Ebû Kâbil Hubeyy b.Hani‘ (V-128)****el-Leys b. Sa’d b. Saîd(V-175)****Kuteybe b.Saîd(V-240)****et-Tirmizî****(Kader, 8, 214)**

EK. 7**Hz Muhammed (s.a.v)****Hz.Ali (r.a)****Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (V-92,94)****Sa'd b. Ubeyde (v-?)****Mansûr b. el-Mu'temir (V-132)****Süleymân b. Mihrân el-A'meş (V-148)****Mu'temir b. Süleymân
(V-187)****Ebû Hamza
Muhammed b.Meymûn
(V-167)****Veki'b. Cerrâh
(V-196-198)****Abdullâh b. Numeyr
(V-199)****Müsedded b. Müserhed
el-Esedî (V-228)****Abdân b. Osmân
(V-293)****Ebû Bekir b.Ebî
Şeybe(V-235)****Hasan b.Ali b.
Muhammed(V-242)****Ebû Dâvud
(Sünnet 17/4694)****el-Buhârî
(Kader,6231)****Müslim
(Kader7/2647)****et-Tirmizî
(Kader 3/2136)**

EK. 8

Hz Muhammed (s.a.v)

Câbir b. Abdillâh (r.a)

Ebü'z-Zübeyr el-Mekkî (V-126,128)

Yahyâ b. Yahyâ (V-224)

Ahmed b. Yûnus (V-264)

Müslim

(Kader 8/2648)

EK. 9**Hz Muhammed (s.a.v)****Abdullâh b. Ömer (r.a)****Sâlim b. Abdillâh (V-106)****Âsım b. Ubeydillâh (V-130)****Şu'be b.Haccâc (V-166)****Abdurahmân b. Mehdî (V-198)****Muhammed b. Beşşâr Bündâr(V-252)****et-Tirmizî****(Kader 3/2135)**

EK. 10**Hz Muhammed (s.a.v)****Abdullâh b. Mes'ûd (r.a)****Ebû't -Tufeyl****Âmir b. Vâsile (V-110)****Ebû'z- Zübeyr el-Mekkî (V-126,128)****Amr b. el-Hâris (V-148)****İbn Vehb (V-197)****Ahmed b. Amr b.Serh (V-250)****Müslim****(Kader 3/2645)**

EK-11
Hz.Muhammed (s.a.v)

Abdullâh b. Mes'ûd (r.a)			Ebû Hureyre (r.a)		Huzeyfe b. Esîd (r.a)		
Zeyd b. Vehb (V-96)			Ebû Salih(V-101)		Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile (V-110)		
el-A'meş (V-148)			Amr b. Dînâr (V-126)				
Abdülazîz b.Rebiâ (V-?)	Abdullâh b. Numeyr (V-199)	Veki' b. el-Cerrâh (v-197)	Ebû Muâviye (V-195)	Şu'be b. Haccâc (V-160)	Süfyân es-Sevrî (v-160)	Süfyân b. Uyeyne (V-198)	
Muhammed b. Yahyâ b. el-Basrî (V-253)	Muhammed b. Abdullâh b. Numeyr (V-234)	Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (V-235)	Ebû'l- Velîd Hişâm b. Abdûlmelik(V-237)	Muâz b. Fedale (V-210)	Hafs b.Ömer en-Nemerî (V-215)	Muhammed b. Kesîr(V-216)	Züheyr b.Harb Muhammed Abdillâh (V-234)
Ubeydullâh b. Muâz (V-?)							
<u>et-Tirmizî</u> (Kader 5/2138)	<u>Müslim</u> (Kader 1/2645)	<u>Müslim</u> (Kader 1/2645)	<u>el-Buhârî</u> (Kader 1/6221)	<u>Müslim</u> (Kader 1/2645)	<u>Ebû Dâvud</u> (Sünnet17,4708)		<u>Müslim</u> (Kader, 3)

EK. 12**Hz Muhammed (s.a.v)****Abdullâh b. Mes'ûd (r.a)****Ebû Zur'a b. Amr b. Cerîr (v-130)****Îmare b. Ka'ka' (V-?)****Süfyân b. Uyeyne (V-198)****Abdurrahmân b. Mehdî (V-198)****Muhammed b. Beşşâr****Bündâr(V-252)****et-Tirmizî****(Kader 9/2143)**

EK-13

Hz.Muhammed(s.a.v)

Enes b. Mâlik (r.a)

Humeyd b. Abdurrahmân (V-105)

İsmâîl b. Câfer (V-180)

Ali b. Hucr (V-244)

et-Tirmizî

(Kader 8/2142)

EK-14

Hz.Muhammed (s.a.v)

Abdullâh b. Amr b. el-Âs (r.a)

Şufeyy b. Mati‘ (V-105)

Ebû Kâbil Hubeyy b. Hani‘ (V-128)

el-Leys b. Sa’d b. Abdurrahmân (V-175)

Kuteybe b. Saîd (V-240)

et-Tirmizî

(İmân 18/2644)

EK-15**Hz.Muhammed (s.a.v)****Selman-ı Farisî (r.a)****Ebû Osmân en-Nehdî (V-100)****Süleymân et-Teymî (V-97)****Ebû'l-Mevdüd (v-?)****Yahyâ b. ed-Durays (V-203)****Saîd b. Yâkub (v-?)****Muhammed b. Humeyd er-Razî (v-248)****et-Tirmizî****(Kader 6/2139)**

EK-16**Hz.Muhammed (s.a.v)****Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a)****Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkas (V-?)****İsmâîl b. Muhammed b. Sa'd (V-134)****Muhammed b. Ebî Humejd (V-248)****Ebû Âmir el-Akadî (V-204)****Muhammed b. Beşşâr (V-252)****et-Tirmizî****(Kader 15/2151)**

EK-17

Hz.Muhammed (s.a.v)

Ebû Hureyre (r.a)

A ‘rec Abdurrahmân b. Hürmüz (V-117)

Muhammed b. Yahyâ b. Hibban (V-121)

Rebiâ b. Osmân (V-154)

Abdullâh b. İdris (V-192)

Ebû Bekr b.Ebî Şeybe (V-235)

Muhammed b. Abdullâh b. Nümeyr (V-234)

Müslim

(Kader 34/2664)

EK-18**Hz.Muhammed (s.a.v)****Abdullâh b. Abbâs (r.a)****Saîd b. Cübeyr (V-95)****Ebû Bişr Câfer b. İyâz el-Yeşkurî (V-123)****Şu'be b. Haccâc (V-160)****Ebû Âvane el-Vaddâh el-Yeşkurî (V-175)****Ğunder Muhammed b.Câfer (V-194)****Yahyâ b. Yahyâ****Müsedded b. Müserhed****en-Neysaburî (V-220)****(V-228)****Muhammed b. Beşşâr Bündâr (v-251)****Müslim****Ebû Dâvud****(Kader 28/2660)****(Sünnet 18,4711)****el-Buhârî****(Kader 2/6224)**

EK-19

Hz.Muhammed (s.a.v)

Ebû Hureyre (r.a)

Hemmâm b. Münebbih (V-101)

Ma'mer b. Râşid (V-152,154)

Abdürrezzâk b.Hemmâm (V-211)

İshâk b.İbrâhîm (V-242)

el-Buhârî

(Kader2,6226)

EK-20

Hz.Muhammed (s.a.v)

Hz.Âiše (r.a)

Âiše binti Talha (v-?)

Fudayl b. Amr (V-110)

Talha b. Yahyâ (V-148)

A'la b. Müseyyeb (V-?)

Süfyân es-Sevrî (V-161)

Cerîr b. Abdilhamîd (V-188)

Muhammed b.Kesîr el-Abdî (v-223)

Züheyr b. Harb (V-234)

Ebû Dâvud

(Sünnet 18/4713)

Müslim

(Kader 30/2662)

EK-21**Hz.Muhammed (s.a.v)****Ebu Hureyre (r.a)**

Ebû Sâlih (V-101)		Abdurrahmân el-A’rec (V-117)		Tâvus b. Keysân el-Yemânî (V-106)			Ebû Seleme (V-?)	
Süleymân b. Mihran el-A’mes(V-148)		Yezîd b. Hürmüz el-Medenî (V-131)		Amr b. Dînâr (V-126)			Yahyâ b. Ebî Kesîr (V-129,138)	
Süleymân b. Tarhan (V-?)		Hâris b. Abdurrahmân Ebî Zübab (V-?)		Süfyân b. Uyeyne (V-198)			Eyyûb en-Naccâr el- Yemanî (v-?)	
Mu’temir b. Süleyman (V-187)	Enes b. İyâz Ebû Damra(V-200)	Ali b. Abdillâh el-Medenî (V-234)	Süfyân es-Sevrî (V-161)	Ebî Ömer el-Mekkî (V-?)	ibrâhîm b. Dînâr (V-232)	Muhammed b. Hâtîm (V-236)	Amr b.Muhammed en-Nâkıd(V-232)	
Yahyâ b. Habib b.Arabî(V-248)	İshak b. Musa b.Abdillah(V-243)		Müsedded b. Müserhed (V-228)					
et-Tirmizî (Kader 2/2134)	Müslim (Kader 13/2652)	el-Buhârî (Kader 10/6240)	Ebû Dâvud (Sünnet 17/4701)	Müslim (Kader 13/2652)		Müslim (Kader 13/2652)		

EK-22

Hz.Muhammed (s.a.v)

Ömer b. Hattâb (r.a)

Zeyd b. Eslem (V-136)

Hişam b. Sa'd (V-160)

Abdullâh b.Vehb (V-195)

Ahmed b. Sâlih el-Mısrî (V-248)

Ebû Dâvud

(Sünnet 17/4702)

EK-23**Hz.Muhammed(s.a.v)****Abdullâh b. Ömer (r.a)****Câbir b. Abdillâh (r.a)****Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr (V-140)****Ebû Zübeyr el-Mekkî (V-126)****Abdülazîz b. Ebî Hâzim (V-182,184)****İbn Cüreyc Abdülmelik b. Abdilazîz (V-149)****Mûsâ b.İsmâîl (V-223)****Abdurrahmân el-Evzaî (V-157)****Ebû Dâvud****Bakiyye b. Velîd (V-197)****(Sünnet 17/4691)****Muhammed b. Musaffa el-Himsî (V-246)****İbn Mâce****(Mukaddime 10/92)**

EK-24

Hz.Muhammed (s.a.v)

Ömer b. Hattâb (r.a)

Ebû Hureyre (r.a)

Rebiâ b. Hiraş el- Curâşî (V-64)

Yahyâ b. Meymûn (V-114)

Hâkim b. Şerik el-Huzelî (V-?)

Atâ b. Dînâr (V-?)

İbn Lehia (V-164)

Amr b. Saîd (V-148)

Saîd b. Ebî Eyyûb (V-166)

Abdullâh b. Vehb (V-172,176)

Ahmed b. Saîd el-Hemdanî (V-253)

Ebû Dâvud

(Sünnet1 7/4710)

EK-25

Hz.Muhammed (s.a.v)

Abdullâh b. Abbâs (r.a)

İkrime (V-105)

Nizâr b. Hayyân (V-150)

Ali b.Nizâr b.Hayyân (V-187)

Kâsım b. Habîb et-Teymî (V-?)

Muhammed b. Fudayl (V-194,195)

et-Tirmizî

(Kader 13/2149)

EK-26**Hz.Muhammed (s.a.v)****Ebû Hureyre (r.a)****Abdullâh b. Amr (r.a)****Muhammed b. Sîrîn (V-110)****Şuayb b. Muhammed (V-?)****Hişâm b. Hassân el-Ezdî(V-147,148)****Amr b. Şuayb (V-118)****Sâlih el-Murrî (V-172)****Dâvud b. Ebî Hind (V-175)****Abdullâh b.Muâviye el-Cumaî (V-243)****Ebû Muâviye Muhammed b. Hazm (V-194)****Ali b. Muhammed et-Tanafisî (V-233)****et-Tirmizî****(Kader1,2133)****İbn Mâce****(Mukaddime 10/85)**

EK-27

Hz.Muhammed (s.a.v)

Hz.Âişe (r.a)

Abdullâh b. Ebî Müleyke (V-?)

Yahyâ b. Abdullâh (V-170)

Yahyâ b. Osmân Mevlâ Ebî Bekr (V-180)

Ebû Ğassân Mâlik b. İsmâîl (V-210)

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (V-235)

İbn Mâce

(Mukaddime 10/84)

EK-28

Hz.Muhammed (s.a.v)

Ebû Hizame (r.a)

İbn Ebu Hizame (V-?)

İbn Şihâb ez-Zührî (V-124)

Süfyân b. Uyeyne (V-198)

Muhammed b. Yahyâ b.Ebî Ömer (V-243)

Muhammed b. Sabbâh (V-240)

et-Tirmizî

(Tıbb 21/2065)

İbn Mâce

(Tıbb, 3437)

EK-29

Hz.Muhammed (s.a.v)

Abdullâh b. Ömer (r.a)

Abdullâh b. Mürre (V-?)

Mansûr b. Mu'temir b. Abdullâh es-Sülemî (V-132)

Süfyân b. Uyeyne (V-198)

Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn (V-218)

el-Buhârî

(Kader 5/6234)

EK-30

Hz.Muhammed (s.a.v)

Ebû Hureyre (r.a)

Hemmâm b. Münebbih (V-?)

Ma'mer b. Râşid (V-153)

Abdullâh b. Mübarek (V-181)

Bişr b. Muhammed (V-224)

el-Buhârî

(Kader5,6235)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : İbrahim CİVELEK
Doğum Yeri ve Yılı : Dörtyol / Hatay-1975
Medeni Durumu : Bekar
Telefon : 0505 8115694
Adres : Yeni M. Erdem S. Ev No:85 Kuzuculu- Dörtyol /Hatay
E.Mail Adresi : civelekibrahim@mynet.com

EĞİTİM DURUMU

2002-2006 Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Adana.
1995-2001 Lisans, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Adana.
1989-1992 Lise, Dörtyol Kuzuculu Kazım Karabekir Lisesi.
1986-1989 Kuzuculu İlköğretim Okulu.

Yabancı Dil : Arapça, İngilizce

İş Durumu : 2005, Diyarbakır 500 Evler Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni